TOPLUMSAL

Tarih

203
KASIM
2010

Atatürk ne zaman doğdu?

Mehmet Alkan

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

Mimari, historiyografi ve ideoloji üzerine bir deneme

Rusya'da zafer anıtları ve Türk imgesi

Çarlık Rusyası'nda Türklere karşı kazanılmış zaferleri anlatan anıtlar üzerinden tarihin okunması...

Özhan Kapıcı'nın kaleminden **sayfa 20**

Marc David Baer ile söyleşi

IV. Mehmed döneminde ihtida ve fetih

Peri Efe

1492'den Cumhuriyet'e

Osmanlı Yahudileri ve hoşgörü

Onur Şar

Tarihte kavramsal dönüşümler sahnesi

Beno Kuryel

ISSN 1300-7025-9-1

TÜYAP

www.tuyap.com.tr

Kent 2010

14. Yerel Yönetim İhtiyaçları Kent Mobilyaları, Park Bahçe Düzenleme ve Spor Sahaları Fuarı

www.kentfuari.com

TÜRKİYE BELEDİYELER BİRLİĞİ

MARMARA BELEDİYELER BİRLİĞİ

İşbirliği ile

16 - 19 Aralık 2010

Spor 2010

15. Spor Tesisleri Yapım, Bakım, Onarım, Spor Malzemeleri, Spor Giyimi ve Modası, Yüzme Havuzları, Sporcu Sağlığı ve Ürünleri Fuarı

www.sporfuari.org

İstanbul

WATECO2010

5. Su, Atık Su, Çevre Teknolojileri, Altyapı ve Tesisat Fuarı

www.watecofuari.com

KOSGEB Desteklediği Kuruluş

ufi Küresel Fuar Endüstrileri Birliği Üye Kuruluş

ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımcıları Sorumlu Organizatörler Birliği

TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

TS EN ISO 9001:2000

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş. / FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
34522, Büyükçekmece
İstanbul - Türkiye
Tel: (+90 212 867 11 00
867 12 00
Faks: (+90 212 886 66 98
www.tuyap.com.tr

Yurtiçi Satış
yurticisatis@tuyap.com.tr

Yurtdışı Satış
sales@tuyap.com.tr

Reklam Satış
reklamsatis@tuyap.com.tr

Yurtdışı Fuarlar
tuyapoverseas@tuyap.com.tr

Proje Tanıtım
tanitim@tuyap.com.tr

Fuar Alanı
fairarea@tuyap.com.tr

TÜYAP YURT İÇİ OFİSLERİ

Tüyap Adana
tuyapadana@tuyap.com.tr

Tüyap Ankara
tuyapankara@tuyap.com.tr

Tüyap Bursa
tuyapbursa@tuyap.com.tr

Tüyap Diyarbakır
tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr

Tüyap Gaziantep
tuyapgaziantep@tuyap.com.tr

Tüyap İzmir
tuyapizmir@tuyap.com.tr

Tüyap Kayseri
tuyapkayseri@tuyap.com.tr

Tüyap Konya
tuyapkonya@tuyap.com.tr

Tüyap Samsun
tuyapsamsun@tuyap.com.tr

TÜYAP YURT DIŞI OFİSLERİ

Tüyap Moskova
tuyapmoscow@tuyap.com.tr

Tüyap Sofya
tuyapsofia@tuyap.com.tr

Tüyap Halep
tuyapaleppo@tuyap.com.tr

Tüyap Tiflis
tuyapgeorgia@tuyap.com.tr

Tüyap Tahran
tuyaptehran@tuyap.com.tr

Tüyap Üsküp
tuyapskopje@tuyap.com.tr

TÜYAP İstanbul

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi

Büyükçekmece, İstanbul, Türkiye

BU FUARLAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

400 YIL ÖNCE
YENİ BİR KITADA
YENİ BİR HAYAT BAŞLADI
HİKÂYESİ BÜTÜN
DÜNYAYI ETKİLEDİ
"America The Story of The US"
18 Kasım'dan itibaren her Perşembe 23:00'da HISTORY'de!
Ayrıntılı bilgi
(0212) 473 73 73
Üyelik için YENİ ÜYE yaz 3555'e gönder
www.digiturk.com.tr
HISTORY
DIGITURK

İÇİNDEKİLER

203. SAYIMIZLA MERHABA,

Ekim 2010 sayısında kapaktan duyurduğumuz Özhan Kapıcı'nın "Çarlık Rusyası'nda Zafer Anıtları ve Türk İmgesi" başlıklı makalesi Türk tarihyazımında az rastlanır çalışmalardan bir tanesi. Az rastlanır olması yazarın sadece yöntem olarak görsel malzemenin tarihsel okumasını yapmasından kaynaklanmıyor. Konu olarak da biraz ters, örneğin kapaktan verdiğimiz Plevne Kahramanları Anıtı'nın bir nişinde yer alan kabartma bizim Türkiye'de görmeye alışık olduğumuz Afyon'daki Zafer Anıtı gibi kompozisyonların ters yüz edilmiş hali; yenen ve yenilen yer değiştirmiş. Bu ters yüz edilmiş kompozisyon benzer bir tarih algısının Rusya'da da var olabileceğini akla getirmesinden gayri, döneme başkasının, öteki tarihin gözünden bakma imkânı da veriyor.

Onur Şar'ın "Osmanlı Yahudileri ve Hoşgörü" başlıklı yazısı *reconquista* ertesinde İspanya'dan kovulan Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na gelmelerinden bir süre sonra Yahudi tarihyazımında rastlanan ve devletin Yahudilerle ilişkisini tanımlayan hoşgörü kavramının kullanımına odaklanıyor. Şar, Osmanlı tarihçilerinin Sefarad Yahudilerinin göçüyle pek ilgilenmediğini, çok sonraları 400. yıl kutlamaları esnasında bu konunun Osmanlı tarihyazımının ilgi alanına girdiğini ortaya koyuyor. Yazının bir başka odağı da, Yahudi cemaatinin 1892'de 400. yıl kutlamalarına nasıl karar verdiği ve bu kutlamanın hangi ihtiyaca karşılık geldiği sorularının cevaplandığı bölüm.

Peri Efe, Marc David Baer ile yeni çıkan *IV. Mehmed Döneminde Osmanlı Avrupası'nda İhtida ve Fetih* adlı kitabı üzerine bir söyleşi yaptı. Baer'in kitabı ve dolayısıyla Efe'ye anlattıkları IV. Mehmed dönemiyle ilgili tarihyazımındaki önemli boşlukları dolduruyor gibi gözüküyor. Baer'in, sadece Avcı Mehmed'in av merakıyla gayri Müslim tebaanın ihtida ettirilmesi arasında bağlantı kurması bile, döneme başlı başına kuvvetli bir ışık tutuyor.

Son olarak Ahmet Mehmetefendioğlu'nun İttihatçıların *Hayye-Ale-l-Felah* adlı risalesini sunduğu ve risaleyle beraber dönemi değerlendirdiği yazısına değinmek istiyorum. Risalede İttihatçıların halka ulaşma çabası ve dönem yazını düşünüldüğünde bu yolda kullanılan sade dil ve basit anlatım çok çarpıcı. Risalede Osmanlı Devleti'nde yaşayan her halkın kendi dilini kullanım hakkı teslim edilirken, insanların birbirini anlayabilmesi için herkesin Osmanlıca bilmesi gerektiği vurgulanıyor.

Aralık'ta görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 PROF. MURAT GÜVENÇ VE YRD. DOÇ. DR. EDA ÜNLÜ YÜCESOY'LA SÖYLEŞİ
İSTANBUL 1910-2010 SERGİSİ
Cansu Kılınçarslan

12 AYRILIK ÇEŞMESİ'NDE KURTARMA KAZISI
Ahmet Akşit

14 OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ESNAF VE TİCARET
Semra Gül

16 SİZ HİÇ KÜRT OLDUNUZ MU?
Mahmut Alınak

19 ULUSLARARASI BİRİNCİ TÜRK MUTFAK KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU
OSMANLI MUTFAK KÜLTÜRÜ
Alev Gözcü

20 MİMARİ, HİSTORİYOGRAFİ, İDEOLOJİ ÜZERİNE BİR DENEME
ÇARLIK RUSYASI'NDA ZAFER ANITLARI VE TÜRK İMGESİ
Özhan Kapıcı

32 1492'DEN CUMHURİYET'E
OSMANLI YAHUDİLERİ VE HOŞGÖRÜ
Onur Şar

44 BİR İTTİHAD VE TERAKKİ RİSALESİ
HAYYE-ALE-L-FELAH
Ahmet Mehmetefendioğlu

50 EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-1
ATATÜRK NE ZAMAN DOĞDU?
Mehmet Ö. Alkan

60 MARC DAVID BAER İLE SÖYLEŞİ
IV. MEHMED DÖNEMİNDE OSMANLI AVRUPASI'NDA İHTİDA VE FETİH ÜZERİNE
Peri Efe

69 TARİHTE KAVRAMSAL DÖNÜŞÜMLER SAHNESİ
Beno Kuryel

76 16. YÜZYILDA OSMANLI VE FRANSIZ PRENSESLERİ ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA
PRENSESLERİN DEĞERİ
Juliette Dumas

82 KRONOLOJİ TEMELLİ TARİH ÖĞRETİMİ VE ORTAYA ÇIKARDIĞI ÜRÜN
BİR DÖNEM BİTERKEN TARİHE NOT DÜŞMEK
Hazırlayanlar:
Yücel Kabapınar - Emir Hersan

88 DR. HRİSTO STAMBOLSKİ'NİN ANILARI
1865 İSTANBUL KOLERASI
Çeviri: Hüseyin Mevsim

92 NİCOLAS VATİN'İN KİTABI ÜZERİNE
ZİGETVAR SEFERİ'NİN HOŞ SIRLARI
Sinem Erdoğan

94 *OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ZİHNİYET, SİYASET VE TARİH*
Ümit Kurt

Düzelti:
200. sayıda Malte Fuhrmann'ın "Enver Paşa Köprüsü" başlıklı yazıyı çeviren Emin Danacı'nın ismi yanlışlıkla Emine Danacıoğlu olarak yazılmıştır. Düzeltiriz.

08 İSTANBUL 1910-2010 SERGİSİ

Projenin küratörlerinden Murat Güvenç ve Eda Yücesoy, Cansu Kılınçarslan'ın İstanbul 1910-2010 Kent, Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültürü Sergisi'yle ilgili sorularını cevapladılar.

44 İTTİHAD VE TERAKKİ RİSALESİ *HAYYE-ALE-L-FELAH*

Ahmet Mehmetefendioğlu, İTC tarafından 1910'da yayınlanan Hayye-ale-l-felah *(Haydin kurtuluşa) başlıklı risaleyi sunarken Meşrutiyet'in ilanından beri yaşanan sorunları inceliyor.*

76 PRENSESLERİN DEĞERİ

Juliette Dumas, Osmanlı'da ve Fransa'da hanedan kadınlarının iktidar ve hukuk ile ilişkilerini karşılaştırıyor.

82 KRONOLOJİ TEMELLİ TARİH ÖĞRETİMİ

Yücel Kabapınar- Emir Hersan, Türkiye'deki tarih öğretiminin sonucunda kronoloji ve kronoloji bilgisinin, tarihleri ezberlemekle özdeşleştirildiğini söylüyor ve "tarih öğretiminde kronoloji gerekli midir?" diye soruyor.

88 DR. HRİSTO STAMBOLSKİ'NİN ANILARI

Hüseyin Mevsim, Dr. Hristo Stambolski'nin anılarından 1865 yılında İstanbul'u kasıp kavuran büyük kolera salgınıyla ilgili bölümü aktarıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 203, Kasım 2010

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Hakan Erdem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Selçuk Akşin Somel, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Stil Matbaacılık Yayıncılık A.Ş. Seyrantepe Mah. İbrahim Karaoğlanoğlu Cad., Yayıncılar Sok. No:5 Seyrantepe 4. Levent İSTANBUL
Tel: +90 212 281 92 81

BASKI TARİHİ
28.10.2010

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

25 HAZİRAN 1859

DOLMABAHÇE TİYATROSU

Dolmabahçe Tiyatrosu'nun açılışı 12 Ocak 1859'da yapılmıştır. Tiyatronun içi 1863'te bir yangın neticesinde yanmış ve hiçbir zaman tamir edilmemiştir. Harabe halindeki bina bir müddet tütün deposu olarak kullanıldıktan sonra 1939'da Ayaspaşa-Dolmabahçe yolunun açılabilmesi için yıktırılmıştır.

L'Illustration dergisinin 25 Haziran 1859 tarihli ve 852 numaralı sayısının kapağında III. Napoléon döneminin tipik bir milliyetçi sahnesi yer almaktaydı: Avusturya'ya karşı devam etmekte olan savaşta alınan bir sancağın III. Napoléon tarafından Saint-Cloud Sarayı'ndaki karısı İmparatoriçe Eugénie'ye yollanması.

İç sayfalarda ise tam sayfa bir gravürle kısa bir makale, İstanbul'daki Dolmabahçe Sarayı'nın yanı başındaki tiyatronun açılışından bahsetmekteydi. Alışılmış tarzda Osmanlıların "medeniyet yolunda" katettikleri mesafeyi, Avrupai sanatın giderek yaygınlaşması, sarayın ve özellikle haremin giderek açılması gibi temaların işlendiği bu makalede vurgulanan bir konu da farklı bir şekilde de olsa milliyetçiydi: Bütün bu gelişmeler ve yaratılan yenilikler Fransız sanatçılar tarafından gerçekleştirilmişti...

Dolmabahçe Tiyatrosu'nun açılışı 12 Ocak 1859'da yapılmıştır. Tiyatronun içi 1863'te bir yangın neticesinde yanmış ve hiçbir zaman tamir edilmemiştir. Harabe halindeki bina bir müddet tütün deposu olarak kullanıldıktan sonra 1939'da Ayaspaşa-Dolmabahçe yolunun açılabilmesi için yıktırılmıştır.

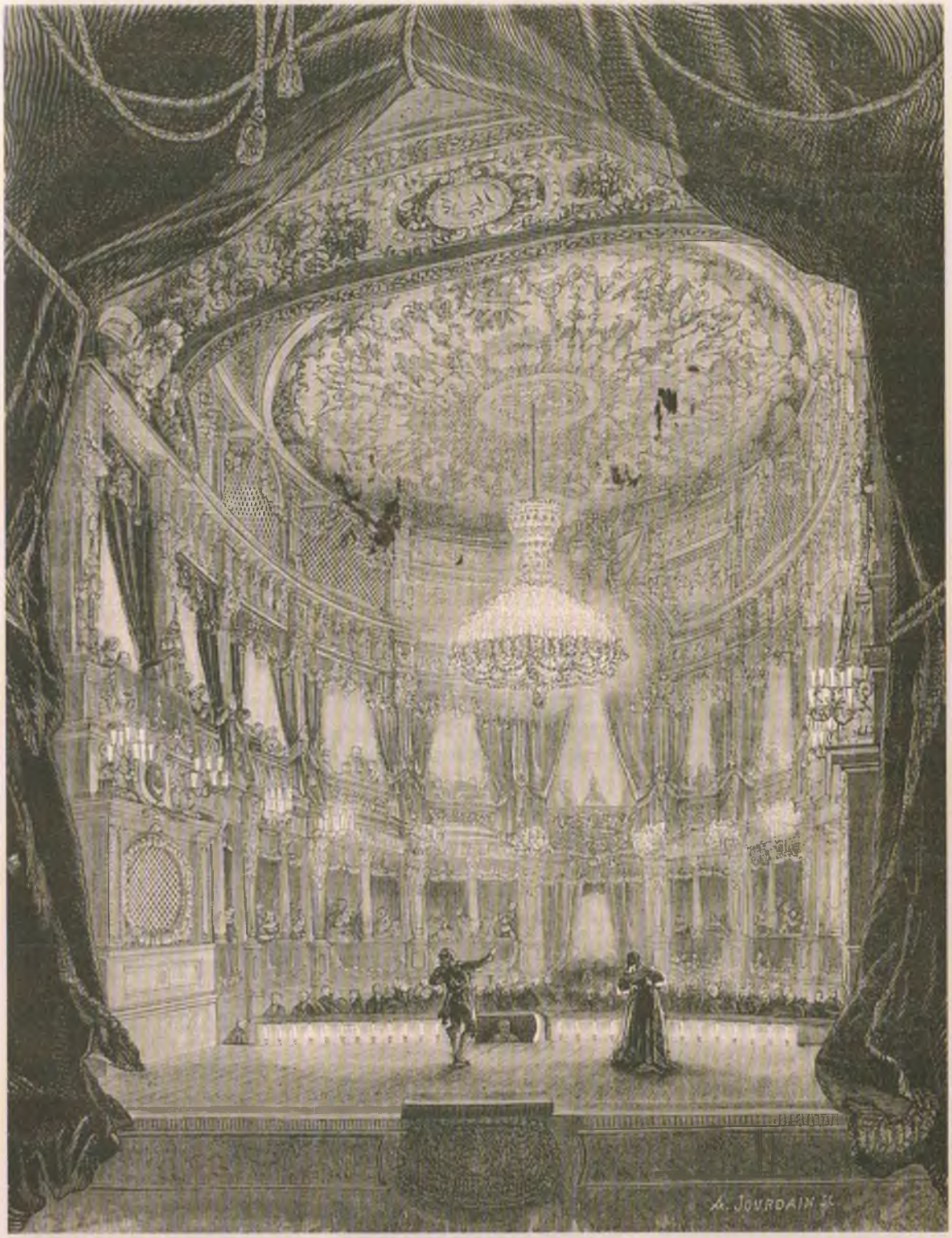
İSTANBUL'DA DOLMABAHÇE SARAYI'NIN TİYATROSU

Osmanlı İmparatroluğu kalıcı bir şekilde değişiyor. Diplomasinin onu modern medeniyetin yoluna sokma çabalarından sonra artık Abdülmecid'in hareminin kapısını çalma sırası Fransız sanatında ve padişah ise güzeli, şölenleri ve hareketi seven bir hükümdar olarak bu müracaati âlicenaplıkla karşılıyor. Bu zeki ve güçlü himaye sayesinde mobilyamız, zengin kumaşlarımız, dekoratif tablolarımız, padişah hazretlerinin artık Paris işi bronz çerçevelerdeki Saint-Gobain aynalarında kendilerini seyreden karılarının gizemli dairelerinin içlerine kadar girmeyi başarıyorlar.

Osmanlı âdetlerindeki bu harikulade değişimi tamalamak üzere geçenlerde Dolmabahçe Sarayı'nda bir tiyatronun debdebeli açılışı yapıldı. Sarayın bütün güzel kadınları, muhteşem kuşlar gibi kafeslerin arkasında insanların bakışlarından gizlenerek de olsa, temsilleri seyrettiler. Ama nihayet *Il Trovatore*'yi, *Sevil Berberi*'ni tanımış oldular ve ümit edilir ki pek yakında bu güzel yüzleri örten hafif yaşmaklar da locaların kafesleri gibi düşecek ve kadınların açık bir şekilde katılımı her güzel ziyafetin gereği haline gelecektir.

Bu resmi temsillerin ilkini padişah sefirleri, devlet erkânını ve sultanlardan daha şanslı olarak elbiselerini gösterip Osmanlı İmparatorluğu'nun efendisinin göstermiş olduğu nezaketin yarattığı memnuniyeti daha da artıran Beyoğlu'nun en şık hanımlarını davet etmişti.

Padişah, misafirleri mükemmel bir nezaketle tiyatrosunda kabul etti. Onları muhteşem salonlarda kabul ettikten sonra "şahane empresaryo" onları Versailles Sarayı'nın eski ihtişamıyla yarışan bir zevkteki tiyatro

Dolmabahçe İmparatorluk Tiyatrosu'nun iç görüntüsü.

M. Hammont'nun bir çiziminden.

salonuna götürdü. Burada her şey kıymetli maddelerden yapılmış: altın, kadife, nadir mermerler fantezi dolu arabesklerle süslü tablolara eşlik ederken, kulaklar orkestranın melodi dolu nağmelerine yöneliyordu.

Yıllara ve hazinelere mal olan bu işi, bizim sahnelerimizi terk edip hayal güçlerinin ve fırçalarının verimliliğini padişahın hizmetine vermiş olan Fransız sanatçılara borçluyuz.

Doğu'ya hizmet için M. Séchan, M. Diéterle ve M. Hammont sırasıyla mimar, ressam, bronzcu, döşemeci vs. oldular. Boğaziçi'nin sahilleri bu çeşitli dallardaki hünerlerine tanıklık edebilir. Dolayısıyla da padişah onları türlü türlü nişanlarla taltif edip kıymetli enfiye kutularıyla zengin etmiştir.

Eğer Dolmabahçe Tiyatrosu'nun burada yayımladığımız görüntüsü abartılı geliyorsa, şüphecileri Marsilya'da sekiz günde onları Haliç'in kıyılarında bırakacak olan Messageries impériales'in mükemmel vapurlarından birine binip, oradan da şık bir kayığa binip Boğaz'ın mavi sularından süzülerek sanatçılarımızın 17. yüzyılın ihtişamını ve modern medeniyetin zarafetini hatırlatan bu tezyinatın bulunduğu sarayları temaşa etmelerini tavsiye ederiz.

Söz Atmak

5 KASIM 1910

TANİN

Dün muhterem bir kariemizden şu satırları alıyoruz:

Bu gün İstanbul'un en necip ailesinden en fakirine kadar hiçbir zavallı kadın yoktur ki beş dakika sokakta yayan yürümek felaketine duçar olsun. Birkaç kere tecavüzat-ı lisaniyeye maruz kalmasın. Bazen gayr-ı ihtiyari yanlarından geçtikleri bir kadına soğuk, manasız iki kelime fırlatmadan geçemeyecek derecede bu menfur ve âdi hareket erkeklerimizin bir kısmına temellük etmiş, onlarda maalesef bir tabiat-ı sâniye hükmüne girmiştir. Kavâid-i medeniye bir şahsın tanımadığı diğer bir adama bile lüzum-ı mübrem görülmedikçe hitap etmesine cevaz veremezken mechul bir kadına hod be hod tecavüzkârane söz söylenmesine zannederim ki ne terbiye-i diniye, ne de terbiye-i medeniye müsaade eder. İtiraf edelim o fersûde kelimeler o yıpranmış tabirât ne mahiyette olursa olsun kadına karşı bir hakarettir. Kanun-i medeniyet kadınlara hakareti men' eder. Bunun için kemâl-i şerefle vadi-i terakki ve temeddüne [medenileşmeye] giren genç Türkiye'ye bu itiyâd bir zül, bir lekedir.

Şurası şayan-ı dikkattir ki ekser defa duçar-ı tecavüz olan kadın mütecavizin pek sevdiği bir refikinin validesi, zevcesi veya hemşiresi oluyor. Bu suretle bilinmeyerek, istenilmeyerek bir arkadaşının mukaddes olan namusuna taarruz, hem pek haksız, pek mantıksız taarruz edilmiş olur. Bizde şimdiye kadar terbiye-i tesviyede doğrusu Osmanlı kadınlığı pek ziyade ihmal edilmiş olduğu, bir kızın tahsili adeta cinayet telakki edildiği için ilan-ı meşrutiyetle çalışmaya vazaif-i maddiye ve maneviyelerini öğrenmeye yeni bir zemin-i müsait bulan kadınlar fazilet ve terbiye numunelerini münevver erkeklerden bu suretle mi görecekler ? O efendiler düşünürlerse ki bu âdet-i sefile devam ettikçe bu tecavüzata bizzat kendi valideleri, zevceleri veya hemşireleri de duçar olacak, eminim ki herkesten evvel kendileri onun aleyhinde bulunacaklardır. Vâkıâ bilâistisna bütün erkeklerimiz bu hata-yı elime düşmüşlerdir denilemez onların içinde:

[.....] Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer! Gibi büyüklükler ibtidâ' eden necip, nezih dimağlar da var, bu dehaları bütün samimiyet-i ruhumuzla tebcîl ederiz. Fakat ekseriyetin ne tarafta olduğu düşünülünce insan, zavallı biz! demekten kendini alamıyor. Bilmem bizi bu nâ-becâ [münasebetsiz] tecavüzattan vikaye etmek [korumak] için hükümete bir vazife terettüb eder mi?

Beylerbeyi Fatma Behice

Şu satırları yazan kariemizin ne derecelerde haklı olduğunu söylemek, zannederiz ki, zâittir. Sokaklarda işine, gücüne giden namuslu bir kadına hiçbir münasebeti olmadan dünyanın en bayağı bir kelimesi, bir cümlesi ile taarruz edildiği hiçbir medeni memlekette görülmüş şey değildir. Diyebiliriz ki geceleri kaldırımlar üzerinde dolaşan âdi kadınlara karşı bile böyle bayağılıklarda bulunulmaz. Öyle zannederiz ki bir Osmanlı hanımının şu suretle şikayeti bu maraz-ı ictimaiye musâb olan bir çok cahil erkeklerimizin yüzünü kızartacak ve yine ümit ederiz ki pek çok kimseyi bu huydan vazgeçirecektir.

Bayazıt Kütüphanesi

11 KASIM 1910

TANİN

Karilerimizin birinden bir varaka aldık. Bunda Bayazıt Kütüphanesi'nde pek müfid kitaplar bulunduğu hâlde ulûm-i hazıraya dair yeni eserlerin bulunmadığı esefle bildirilerek muharrirlerin, müelliflerin neşredecekleri kitaplardan birer nüshasını bu kütüphanelere vermelerinin bazı Düvel-i garbiyede olduğu gibi usul ittihaz edilmesi münasip olacağı yolunda beyan-ı mütâlaa ediliyor. Fi'l-hakika kütüphanelerimizin kitab-ı atika müzesi hâlinden çıkarılarak peyderpey neşredilen âsâr-ı müfide ile de tezyin edilmesi lüzumu aşikârdır. Şu maksadın husulü her neye mütevakkıf ise yapılması için merciinin nazar-ı dikkatini celbetmeyi lazımeden addeyleriz.

Kömür Amelesinin Grevi

12 KASIM 1910

TANİN

Dünkü nüshamızda kömür amelesinin grev yaptıklarını ve mutâlebelerini yazmıştık. İstihbaratımıza nazaran Perşembe günü akşamüzeri Şehremaneti Sermüfettişi İbrahim Kadri Bey liman dairesine bi'l-azime grev hakkında malumat almış ve ba'dehû Deniz Merkez memuru Samuel Efendi de liman dairesine gelerek grevcileri celb ile lazım gelen nasayih ve ihtaratta bulunmuşlar ise de kâr-ger-i tesir olamamıştır. Amelenin başları da celbedilerek, greve devam edilecek olur ise başka amele tedarik edileceği ve amelenin fakir olmalarına binaen bilâhare zaruret çekecekleri ve hariçten tedarik edilecek ameleye grevcilerin müdahalesine meydan verilmeyeceği hakkında uzun uzadıya vesâyâda bulunulmuş ise de bunun da tesiri olmamıştır. Ba'dehû gece saat dörtte liman dairesinden çıkarak vaporların hareketini temin için dün gece sabaha kadar ve dün de münasip miktar amele tedarikine tevessül olunmuştur. Perşembe günü Trabzon'a hareket edecek iken kömürsüzlükten dolayı hareketini tehir eden ticaret vaporuyla İdare-i Mahsusa'nın Marmara vaporuna muktezi kömür dün diğer ameleler vasıtasıyla nakl ve tahmil ettirilmiştir.Grevin eser-i teşvik olduğu mahsûstur. Bir taraftan bunlar hakkında tahkikata ve diğer taraftan da hariçten amele tedarikine devam edilmektedir. Dün de grevcilere vesâyâ-yı sabıka tekrar edilmiş ve müessir olunmamış ise de "On Temmuz" ve "Gürcü" vaporlarına muktezi kömürler hariçten tedarik edilen ameleler tarafından nakl ve tahmil edilmiş ve ba'demâ iktiza eden kömürlerin dahi bu suretle tedariki temin kılınmıştır.

Hazine-i Hassa'da Sirkata Tasaddi

19 KASIM 1910
İKDAM

Evvelki gece saat yedi raddelerinde üç kişi Hazine-i Hassa'ya girerek kasayı açmışlar fakat o esnada yakayı ele vermişlerdir. İstihbaratımıza nazaran sârikler altı haftadan beri bu sirkati ikaa çalışıyorlar, muvaffak olamıyorlar imiş. Fiil-i sirkatte, Hazine-i Hassa müstahdeminden debboycu Yusuf ve kavas Hüseyin namında iki kişinin dahi müdahil olduğu rivayet olunuyor.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden: Bir kasa hırsızı kumpanyasının bir mahdan beri Hazine-i Hassa'ya duhûl ve kasaları açarak bulacaklarını sirkat eylemek üzere teşebbüsatta bulundukları haber alınmış ve bunların harekâtı bu güne kadar takip ve tarassut ettirilmiş idi. Bu gün (dün) saat yediyi çeyrek geçe - ki hem Cuma günü hem de selamlık resm-i âlisi olmak hasebiyle Hazine-i Hassa dairesinin tenha ve müstahdeminin gafil bulunabilecekleri bir zamandır. – Mezkûr kumpanya efradından bazılarının daire-i mezkûreye duhûl ile evvelce hazırladıkları anahtarları istimale ve icra-yı fiil-i sirkate cüret edeceklerinin takarrür ettiği istihbar olunduğundan tedabir ve tertibat-ı lâzıme ittihaz edilmiş idi. Filhakika saat yedi buçukta sâriklerden meşhur Jan Etiyan kılavuzu vasıtasıyla Hazine-i Hassa'nın kasalar dairesine girerek ve bizzat imal eylemiş olduğu anahtarları kasaların mahfuz bulunduğu mahzenin kapısına vaz' ederek kapıyı açmaya çalıştığı sırada diğer mahallere ikame ve ihfâ edilmiş [gizlenmiş] olan polis memurini tarafından derdest ve aynı zamanda celbedildiği Maiyet-i seniyye Bölüğü efradından bir müfrezenin yardımıyla firarlarına meydan verilmeksizin tevkif edilmişlerdir. Merkumum rüfekası Büyükdere'de otelci Koço ile Hazine-i Hassa müstahdemin-i sabıkasından Yusuf ve sâriklerden Aleko dahi o civarda müterassıd ve müterakkıb [gözetleyen] bulunduklarından bunlar dahi peyderpey derdest edilmişler ve taht-ı isticvaba alınmışlardır. Beyoğlu Polis Müdürü ve Beşiktaş Merkez Memuru ve muahharen celbedilen Beyoğlu Müstantik'i tarafından isticvabları icra kılınmış ve tahkikata devam olunmakta bulunmuştur.

İntihar

23 KASIM 1910
İKDAM

Rumca gazetelerden naklen Kadıköyü'nde kuyuya düşüp telef olduğunu dünkü nüshamızda yazdığımız Matmazel İstavridi'nin intihar eylemiş olduğu tebeyyün ediliyor.

Matmazel İstavridi bundan yedi mah mukaddem nişanlanmış olduğu bir delikanlı ile izdivacı bekliyor imiş. Zavallı kız bu intizarda iken geçen Cuma akşamı nişanlısından cevab-ı ret verildiğini haber alınca intihara karar vermiştir. Bunun üzerine Matmazel Cuma günü şafak sökmeden evvel yatağından kalkıp kimse duymasın diye yavaş yavaş yürüyerek mutfağa gitmiş ve orada elbisesini ve çoraplarını çıkarıp üzerlerine namzet yüzüğünü koyduktan sonra bahçede bulunan kuyuya kendisini atmıştır. Hemşiresi bu esnada uyanıp Matmazel'in gaybubetinden şüphelenmiş ve takip etmiş ise de yetişememiştir. Müntehirenin biraderi İstavridi Efendi hemen kuyuya girerek hemşiresini ipe bağlamış ve yukarı çektirmiş ise de ip kopmuş ve kızın eser-i hayat göstermeyen na'şı tekrar kuyuya düşmüştür. Nihayet ikinci defa olarak biçare kız kuyudan çıkarıldıkta vefat eylemiş olduğu anlaşılmıştır.

Rumca gazeteler, intiharın cinnet neticesi olduğu tahakkuk ettiği cihetle ayin-i ruhani icrasına kilisece müsaade olunduğunu yazıyorlar.

İfâ-yı Vazifeye Davet

23 KASIM 1910
TANİN

Beyoğlu Mutasarrıfı Bey geçenlerde etrafı teftiş ettiği sırada Hasköy Daire-i Belediyesi dahilinden dört kordon mahallinden yalnız birisinde belediye çavuşu bulur, diğerlerinde hiçbir kimse olmadığını, tuğla harmanlarında koleraya tutulan bir amelenin yerinden kaldırılmadığını kemâl-i teessüfle müşahede eder. Belediye Reisi'yle memurlarını ifâ-yı vazifeye davet ettikleri gibi vazifelerini bilmeyen bu memurların şediden mesul edilmeleri İstanbul Vilayeti Vekaleti'nden Şehremaneti'ne yazılmıştır.

Cinayet

30 KASIM 1910
İKDAM

Galata sakinlerinden Rizeli Takacı Hacı Rıza dün gece Galata'da Beyzade sokağında Sarı Madam'ın umumhanesine giderek sabıkalı gürûhundan Kürt Süleyman'ın dostu Marika'nın boğazına sarılır ve kendisi ile görüşmesi için bıçakla da tehdide başlar. Mezbure bundan korkarak karakola malumat verir. Karakoldan polis gönderilerek Hacı Rıza tutulur, karakola celbolunursa da Yüksekkaldırım'da Arap Hüseyin'in kahvesinde mühim ve müstacil bir işi bulunduğu cihetle tesviye ile geleceğini söyler ve doğruca mezkûr kahveye giderek orada bulunan Kürt Süleyman'a itâle-i lisanda bulunur [sövüp sayar]. Aralarında münazaa başlar. Hacı Rıza hamil olduğu bıçağı çekerek Kürt Süleyman'ın üzerine hücum ile merkumu bacağından cerh ederse de vuku bulan feryat üzerine devriye memurları yetişerek cârihi derdest etmek isterler. Hacı Rıza bu sırada polis memurunun parmağını bıçakla cerh eder. Memur elinin kesilmesi üzerine Rıza'yı bırakmasıyla merkum bundan bilistifade hamil olduğu rovelveri çekerek Kürt Süleyman'ın üzerine endaht etmeye başlar. Fakat kurşunları isabet ettiremez. Bu hâlden tehevvüre gelen [öfkelenen] Kürt Süleyman bıçakla Hacı Rıza'nın üzerine atlayıp bıçağı merkumun göğsüne saplar. Hacı Rıza bi ruh olarak yere yuvarlanır.

Beyoğlu müstantiklerinden Zeki Bey ile Beyoğlu Polis Müdüriyeti etibbasından Dikran Bey derhal mahal-i cinayete azimetle tahkikat icra eylemişlerdir.

Katil Kürt Süleyman derdest olunmuş, tahkikata devam edilmekte bulunmuştur.

PROF. MURAT GÜVENÇ VE YRD. DOÇ. DR. EDA ÜNLÜ YÜCESOY'LA SÖYLEŞİ

İSTANBUL 1910-2010 SERGİSİ

İstanbul Bilgi Üniversitesi tarafından ve İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı desteği ile hayata geçirilen, Santralistanbul'da gerçekleşen "İstanbul 1910-2010 Kent, Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültürü Sergisi" bu yılın önemli projelerinden biri olarak dikkat çekiyor. Sergide İstanbul'un 100 yıllık kentsel ve tarihsel süreci aktarılırken bir yandan da ona dair mitleri ve klişeleri tartışmaya açılıyor. Sergiyi ve İstanbul'u küratörlerden Murat Güvenç ve Eda Yücesoy'la konuştuk.

SÖYLEŞİ:
CANSU KILINÇARSLAN

"1910 — 2010: *Kent, Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültürü*" sergisinin, 2008 yılından beri süren bir çalışmanın ürünü olduğunu biliyoruz. Sergi fikri nasıl ortaya çıktı?

M.G.: 2008'de, İstanbul 2010 Ajansı Proje kabulüne başladığında Bilgi Üniversitesinin Mimari Tasarım Yüksek Lisans Programı içinde ve çevresinde bu kapsamda bir sergiyi tasarlayabilecek araştırmacı potansiyeli bulunuyordu. Prof. Dr. Günkut Akın ve Prof. Dr. Sibel Bozdoğan mimarlık tarihi ve modernite konularında çalışan çok değerli yayınlara sahip akademisyenlerdi. Mimarlık Fakültesi Dekanı Prof. Dr. İhsan Bilgin konut ve mimarlık tarihi konusunda daha önce pek çok sergi hazırlamış deneyimli bir mimarlık ve yapı uzmanıydı. Doç. Dr. Tansel Korkmaz küreselleşme sürecinde şekillenen yeni mimarlıklar ve peyzaj mimarlığı konusunda çalışıyordu. Dr. Eda Ünlü Yücesoy'la birlikte 20. yy.lın ilk çeyreğindeki İstanbul'a ilişkin bir büyük araştırma projesini bitirmek üzereydik. Mimar dostumuz Burak Boysan, Menderes dönemi ve sonrası imar operasyonları üzerinde çalışmıştı. İkinci sanayi devrimi, elektriğin ilk üretildiği Santralistanbul'da 1910-2010 döneminde İstanbul'un modernleşme serüvenini anlatan bir sergi fikrinin hepimizi heyecanlandırdığını anımsıyorum. Dr. Yücesoy'la birlikte hazırladığımız proje öneri metni önce Küratörler Kurulu'nda daha sonra 2010 Ajansı'nda kabul edildi. 2010 Ajansı'ndaki değerlendirme süreci tahmin ettiğimizden uzun sürmüştü. Talep ettiğimiz bütçenin çok azını alabilmemize rağmen, önerilen işlerin büyük çoğu, tam istediğimiz gibi olmasa da, gerçekleştirildi. Bu açıdan kendi adıma sevinçliyim.

Sergiyi gezmeye başlamadan önce uzun bir "teşekkürler" listesiyle karşılaştık. Hazırlık sürecinden, kürotörlerden ve sergiye destek veren diğer isimlerden biraz bahseder misiniz? Nasıl bir işbölümü yaptınız?

E.Y.: İstanbul 'un henüz yazılmayı bekleyen toplumsal tarihine ilişkin bilgi belge ve kaynaklar yeni yeni derleniyor. Bu nedenle sergi projesinde var olan kaynaklar üzerinden bir seçim yapmaktan çok bu kaynakları bir araya getirerek işlemek zorunda kaldık. Türkiye'deki ve dünyadaki çok sayıda araştırma kurumunun, resmi- özel arşivlerin, STK'ların (bu arada Tarih Vakfı'nın), demokra-

tik kitle örgütlerinin ve kamu kuruluşlarının desteğini aldık. Sergi bu katkılarla önemli ölçüde zenginleşti.

Sergi için toplanan malzeme İlhan Tekeli'nin geliştirdiği historiografik çerçeveye uygun şekilde dört dönem ve üç tema altında işlendi. Prof. Günkut Akın 1910- 1930, Prof. Sibel Bozdoğan 1930-1950, Prof. İhsan Bilgin 1950-1983, Doç. Tansel Korkmaz ise 1983-2010 dönem sergilerini hazırladılar. Murat Güvenç ve ben kentin toplumsal ve iktisadi coğrafyası üzerinde, Burak Boysan ise kentin altyapı ve ulaşım tarihi, imar operasyonları üzerinde tematik çalışmalar yaptık. Sergi malzemesi, son altı ayda onlarca grafik tasarımcı tarafından görselleştirildi.

1910- 2010 döneminde kentin büyük yapı üretim süreçlerinin mimari üslup farklılaşmasını sergileyen Tünel- Maslak hattında 12 km mesafeyi yürümenin saatler alması farklılaşmanın gündelik yaşamda algılanmasını zorlaştırır. Oysa Emden'in geliştirdiği teknikle 1/250 ölçeğe indirgenerek 60 m olan bir cephe fotoğrafla temsil edilen hattın özellikleri bir dakikalık bir yürüyüşle algılanabilmektedir.

Zaman diliminin 1910- 1930, 1930-1950, 1950- 1983, 1983-2010 olmak üzere dört döneme ayrıldığını söylediniz, bu tarih aralıklarının belirlenmesinin nedeni nedir? Belirlenen tarihler İstanbul için neden önemlidir?

M.G.: İstanbul'a özel bazı durumlar nedeniyle bazı küçük farklara rağmen serginin dönemlere ayrılması esas itibariyle Prof. İlhan Tekeli'nin geliştirdiği historiografik çerçeveye dayanıyor. Prof. Günkut Akın'ın küratörlüğünde yapılan 1910- 1930 Dönemiyle ilgili seksiyonda "Payitahtın Günbatımı", Prof. Sibel Bozdoğan küratörlüğünde hazırlanan 1930-1950 seksiyonunda "Cumhuriyetin Hamlesi", Prof. İhsan Bilgin'in küratörlüğünde hazırlanan 1950-1983 seksiyonunda "İçe Patlama", Doç. Dr. Tansel Korkmaz'ın küratörlüğünü yaptığı 1983-2010 seksiyonunda da "Küreselin Basıncı" temaları işlenmiştir. Sergi aktarmak istediği mesajı aktarabiliyorsa önemli ölçüde bu dönemlere ayrılmasının başarısıdır. Farklı küresel zamanlara tekabül eden bu dönemlerde İstanbul çok farklı özelliklerle karşımıza çıkar. Her dönem birbirine hiç benzemeyen yerel yönetim yapıları, sanayi ve ticari dinamikler, alt yapı sağlama süreçleri ve toplumsal sorunlarla karşımıza çıkar. Dört dönemde dört farklı kent öyküsü anlatmaya elverişli bu dönemselleştirme; nostaljiden, klişeden, kalıp yargılardan, şehir efsanelerinden ve siyasi kayıkçı kavgalarından arındırılmış bir kent tarihi anlatma ve yazma olanağı sağlar. Bu her veçhesi aynı ölçüde açığa çıkarılmamış da olsa zamanla geliştirilebilir bir çerçevedir. Bu açıdan önemli olduğunu sanıyorum.

Sergide kent çevresinin oluşumu; konsolidasyon ve çözülme süreci, mimarlık kültüründeki öncelikleri ve bunların değişimi, haritalar, maketler, çizimler ve çeşitli görsel iletişim araçları ile sergilenirken, farklı sunum ve yerleştirme teknikleri dikkat çekiyor. Bunlardan Pervititch 1922-1945 Kadastral Haritaları baz alınarak hazırlanan topografik İstanbul maketinden ve Murat Güvenç ile birlikte hazırladığınız "Tünel Maslak Su Ayrımı Hattının Batı Yakası" adlı bölümden biraz bahseder misiniz?

E.Y.: Tünel Maslak Hattı Beyoğlu yakasında yerleşime elverişli az sayıdaki kentsel gelişme aksı arasındadır. Hat iki büyük havzayı birbirinden ayırır. Gelişme alanının Karadeniz'le sınırlı olması nedeniyle hattın ilginç bir imar tarihi var. Yık- yap sürecinin en yoğun yaşandığı "İçe patlama" döneminde bile bu hattın yapı peyzajı farklı mimari üslupların süper pozisyonundan çok, yan yana gelmesiyle şekillenmiştir. Bu nedenle Tünel'den Maslak yönünde yüründüğünde

Silahtarağa Elektrik Santrali 1910 yılında açılan bir ihale sonucu inşa edilerek 1914 yılının hemen başlarında devreye girdi. Aynı yılın 14 Şubat günü ise kent şebekesine elektrik verildi.

Silahtarağa Elektrik Santrali Bilgi ve Belge Merkezi Arşivi.

1910-2010 döneminde kentin tanık olduğu büyük yapı üretim süreçlerinin mimari üslup farklılaşmasını sergileyen bir açık hava müzesi gibidir. Ne var ki hattın 12 km uzunluğunda bir hattı boylu boyunca yürümenin saatler alacak olması nedeniyle bu farklılaşmanın gündelik yaşamda aynı bir yaya tarafından algılanması güç hatta olanaksızdır. İki, iki buçuk saatlik zorlu bir yürüyüşün sonunda hattı kat eden bir yaya hattın sonuna geldiğinde algıladığı birçok ayrıntıyı unutmuş olacaktır.

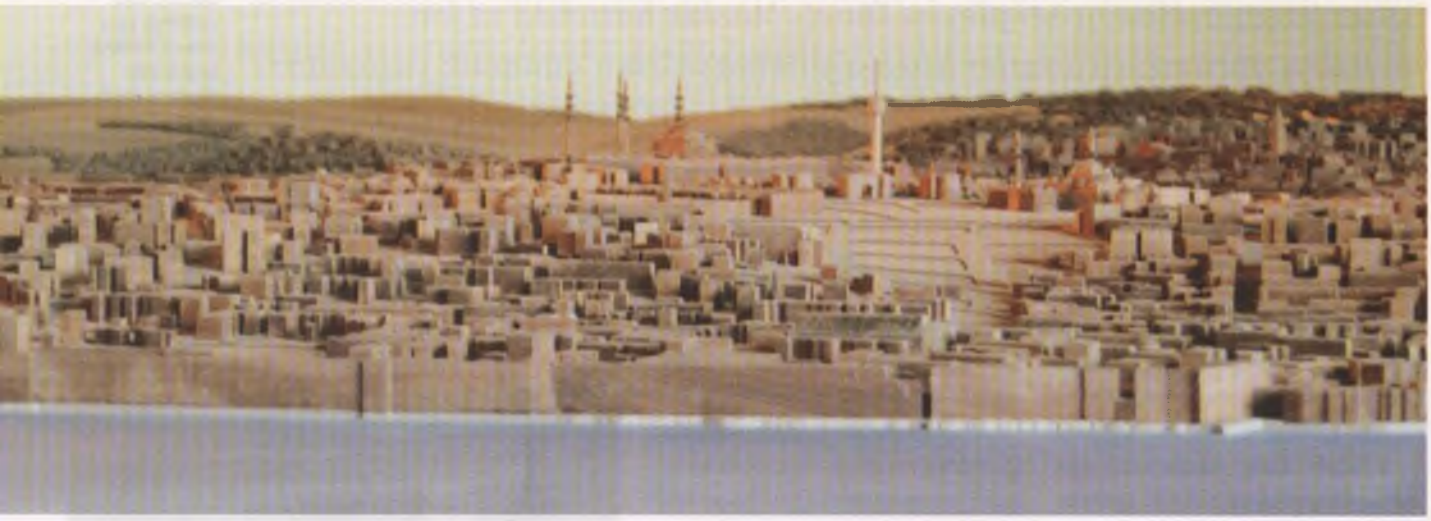
Oysa bu güzergâh Cemal Emden'in geliştirdiği teknikle ortogonalize edilerek 1/250 ölçeğe indirgenerek 60 metre uzunluğunda bir cephe fotoğrafla temsil edildiğinde güzergâhın özellikleri bir dakika süren kısa bir yürüyüşle algılanabilmektedir. Tünel- Maslak Hattının batı cephe fotoğrafı sergiyi terk etmeye hazırlanan bir ziyaretçiyi bir dakikalık kısa yürüyüş sonunda 1910'lu yıllarda şekillenen bir yol peyzajından 2010'lu yıllarda şekillenen bir yol peyzajına geçirerek son yüzyılda İstanbul 'da gözlenen dönüşümü algılama ve dönüşüm süreci hakkında kişisel bir deneyim elde etme olanağı sağlar. Son yüzyılın kentleşme süreçlerini, yapılı çevre özelliklerini ve mimari üslup farklılaşmasını yansıtan fotoğraf, bir anlamda büyük serginin kısa özeti niteliğindedir.

Makete gelince; Prof. İhsan Bilgin gözetiminde hazırlanan iki harp arası İstanbul maketi, tam da beklediğimiz üzere sergide en fazla ilgi çeken bölümlerden birisi oldu. 1950'li yıllardan, hızlanan kentleşme sürecinden, önceki İstanbul'u oldukça ayrıntılı biçimde gözümüzün önüne getirme olanağı sağlayan Maket, Yahya Kemal'in "Sana dün bir tepeden baktım ey aziz İstanbul" mısralarındaki kenti yansıtır.

Topografik farklılaşma, sürekli çizgilere indirgenmiş, Pervititch haritalarındaki binaların tümünün üç boyutlu modellemesi yapılarak bilgisayar kontrollü CNC tezgahlarında kesilmiştir. İnanılmaz bir çaba ve hassasiyetle üretilen ve bilebildiğimiz kadarıyla bir ikinci örneği olmayan 70 m² büyüklüğünde 1/1250 ölçekli bu kent maketi büyük bir olasılıkla bir müze parçası oluşturacaktır.

Maddi olanaksızlık nedeniyle izleyiciye maketi daha yakından seyretme olanağı verebilecek mimari düzenlemelerden elektronik kamera ve ekran düzeneklerinden yararlanamadık. Bu tür düzenekler kullanılırsa maketin öneminin daha iyi anlaşılabileceğini düşünüyorum.

İki senelik süreçte, elde ettiğiniz veriler ve ortaya koyduğunuz ürünlerin tamamını burada görebiliyor muyuz? İstanbul Kent Müzesi gibi bir hedef olsa, sergi ile bu hedefi karşılamak açısından nasıl bir yol kat edilmiştir?

Pervititch 1922- 1945 Kadastral Haritaları baz alınarak hazırlanan 70m²'lik, 1/1250 ölçeğindeki topografik İstanbul maketinden detay.

***Tan* gazetesi.**

Gökhan Akçura Arşivi.

İSTANBUL
Yeni şehri yapmak, abideleri korumak
İstanbulun Silüetini Muhafaza Etmek ve Beyoğlu Tarafını Bir Karakter Yapmak Lâzımdır

M.G.: Çok sayıda ziyaretçi, serginin bir defada gezilemeyecek kadar yoğun olduğu eleştirisini dile getirdi ve hala bunu duyuyoruz. İnanması zor; ama sergi için toplanan kaynakların, derlenen verinin pek azı sergide kullanıldı. Sergide değerlendirilemeyerek arşivlenen malzemenin büyük çoğunluğunun kurulmasına karar verilirse İstanbul Kent müzesinde değerlendirilebileceğini en azından sağlam bir başlangıç noktası oluşturacağını düşünüyorum. Kısaca söylemek gerekirse bir İstanbul müzesi için oldukça yol kat edildi ve birçok malzeme toplandı; ama ortada hiçbir somut bir girişim yok.

Böyle bir müzenin kurulması için iyi niyetin ötesine geçen bir girişim de yok. Müze konusunda malzemeden çok adanmışlık önemli... Malzeme ne kadar değerli olursa olsun siyasi destek ve adanmışlık yoksa sonuç pek parlak olmayabiliyor. Biraz kötümser bir tablo olduğunun farkındayım. Yanılmış olmayı çok isterim ama pek bir ışık göremiyorum.

1980 sonrası, İstanbul'da aktörlerin çeşitlendiği ve sivil inisiyatiflerin kentlilik bilincine vurgu yaptığı bir dönem olarak tasvir ediliyor. Böyle bir atmosferde sergiye ilgi nasıldı? Geri bildirimlerden biraz bahseder misiniz?

M.G.: Sergiyi hafta içi günlerde 100, 200 hafta sonları 300, 350 kişi ziyaret etti. Ziyaret edenler beğendiklerini söylediler. Ama kalıcı ve yapıcı bir geri bildirim pek olmadı. Basında ve medyada önemli eleştiriler almadı. STK' ların ilgisi ne yazık ki şahsen beklediğimden az oldu. Sergiye ilgi umduğumdan az olsa da, korktuğum düzeyin üzerindeydi. Her şeye rağmen 13 milyonluk bir kentte bir kent tarihi sergisinin daha fazla ilgi uyandırmasını daha fazla medya görünürlüğüne sahip olmasını beklerdim.

Açıklamalarınızı incelediğimde dikkatimi çekti; "Bu sergi kentsel söyleme bir müdahaledir." diyorsunuz. Nasıl bir müdahaleden bahsediyorsunuz? Sergi yolu ile kendi çalışma alanınız içerisinde İstanbul'a yönelik olarak vurgulamaya çalıştığınız nedir?

E.Y.: TV'de ve yazılı basında İstanbul konusu genellikle göç, hızlı nüfus artışı, çarpık kentleşme, nostalji, rant ve yolsuzluk vb. klişeler ve kalıp yargılar üzerinden konuşulur. Bunlar hiçbir yararı ve siyasi yönlendiriciliği olmayan alternatif üretmeyen değerlendirmelerdir. Dikkat ettiyseniz serginin hiçbir bölümünde bu tür klişe ve kalıp yargılara yer verilmiyor. Tersine birçok bölümde geçmişteki yaşam kalitesinin genellikle vurgulandığı kadar yüksek olmadığı imâ ediliyor. Sergi bir bütün olarak ele alındığında geçmişi yüceltmeyen; ancak zaman içerisinde sağlanan değişimleri ve gelişmeyi göz ardı etmeyen bir üst anlatı ortaya çıkıyor. Bu açıdan serginin başarılardan çok başarısızlıkları vurgulayan, çarpık kentleşme, göç gibi klişelerin ötesine geçmeyen, yerleşik söyleme alternatif bir tarihsel anlatı getirebildiğini, bu açıdan söylemsel düzeyde bir müdahale oluşturduğunu düşünüyorum.

Kentin fiziksel niteliklerine ve potansiyellerine, ekonomik döngülerine yönelik verilere sahipsiniz, İstanbul'un önümüzdeki on yılı hakkında da öngörülerde bulunabiliyor musunuz? Bu sergi ışığında bir sempozyumla, kitapla vs. İstanbul'a dair bu öngörüleri paylaşmayı planlıyor musunuz?

M.G.: Daha önce de vurguladığım üzere sergi vesilesiyle çok önemli kaynaklara, bilgi ve verilere ulaştık. Kuşkusuz daha derlenecek çok malzeme var. İstanbul Şehir Üniversitesi'nin sağladığı geniş olanaklar sayesinde bu konuda aynı heyecanla çalışmaya devam ediyoruz. Kent çalışmaları grubu olarak yaptığımız çalışmaları bir tarihsel kent atlası şeklinde derlemeyi ayrıca bir de iç göç kitabı yayınlamayı düşünüyoruz. Bunun dışında bir sempozyum ve kitap projemiz yok. Bunlar biliyorsunuz önemli ölçüde kaynak gerektiriyor. Bu yönde bir girişim olursa Şehir Araştırmaları Merkezi olarak elbette katkıda bulunuruz.

Öngörüyle ilgili sorunuz önemli ve birçok kişi tarafından dile getiriliyor. Kentlerin gelişimi siyasi bir süreçtir. Adanmışlıklardan mücadelelerden çok etkilenebiliyor. Diğer taraftan mesafenin caydırıcı etkisini değiştiren yeni ulaşım olanakları ve teknolojileri, yeni bilgi işlem teknolojileri kentlerin yapısını önemli ölçüde etkileyebiliyor. Ne kadar ayrıntılı veri toplanırsa toplansın bu kadar karmaşık oluşumlar ve belirsizliklerin üstesinden gelebilecek öngörüler yapabilmek zor hatta olanaksız.

Buna rağmen toplanan veri ve dokümantasyon tümüyle yararsız değil. Bu sergi dolayısıyla topladığımız bazı verilerin, özellikle İstanbul Ticaret Sicili üzerinden oluşturulan sokak düzeyindeki veri tabanının İstanbul'la ilgili kapsamlı planlama çalışmalarında çok yararlı olabileceğini düşünüyoruz.

Erda Yücesoy: "Sergide geçmişi yüceltmeyen; ancak zaman içerisinde sağlanan değişimleri ve gelişmeyi de göz ardı etmeyen bir üst anlatı ortaya çıkıyor. Bu açıdan serginin başarılardan çok başarısızlıkları vurgulayan, çarpık kentleşme, göç gibi klişelerin ötesine geçmeyen, yerleşik söyleme alternatif bir tarihsel anlatı getirebildiğini, bu açıdan söylemsel düzeyde bir müdahale oluşturduğunu düşünüyorum."

Kazlıçeşme.
Fotoğraf: Kadir Can.

AYRILIK ÇEŞMESİ'NDE KURTARMA KAZISI

Marmaray Metro inşaatı İstanbul'un muhtelif bölgelerinde kurtarma kazılarına vesile oluyor. Üsküdar'dan gelen metro tünelinin Gebze-Haydarpaşa hattına bağlanacağı noktaya yakın bir bölgede bulunan tarihi Ayrılık Çeşmesi de kurtarma kazılarından nasibini aldı. Bu yazıda kısaca çeşmenin tarihini ve kurtarma kazısının sonuçlarını sunuyoruz.

AHMET AKŞİT

Üsküdar'dan başlayıp Anadolu içlerine doğru giden tarihi yolun üzerinde ve eski Haydarpaşa çayırı kenarında İbrahimağa Mahallesi'nde bulunan Ayrılık Çeşmesi'nin bugünkü adresi Sarayardı ve Taşköprü caddelerinin kesiştiği nokta olarak tarif ediliyor. Bu nokta günümüzde oldukça yoğun bir trafiğin ortasında kalmış durumda. İki yanından çok işlek iki cadde geçmesinden başka hemen arkasından tren hattı geçiyor; mütevazı, adını çeşmeden alan Ayrılık Çeşmesi Sokağı'nı saymıyorum. Şimdi yoğun trafiğe bir de Marmaray metro tüneli ilave oluyor; o da muhtemelen Ayrılık Çeşmesi'nin hemen altından geçecek. Bu yazıya vesile olan da metro inşaatı dolayısıyla çeşmede yapılan kurtarma kazısı. Önce biraz çeşmenin geçmişine bakalım, sonra da sözünü ettiğim kurtarma kazısının sonuçlarına kadar uzanalım.

Reşat Ekrem Koçu *İstanbul Ansiklopedisi* (cilt 3, s. 1631)'nde çeşmeyi ilk yaptıranın 16. asır sonu Devlet Kapuağası Gazanfer Ağa olduğu bilgisini veriyor. 1741'de I. Mahmud'un Kapuağası Ahmed Ağa tarafından tamir edilmiş, kitabesi de bu tamirden sonra konmuş (bkz. yandaki kutu).

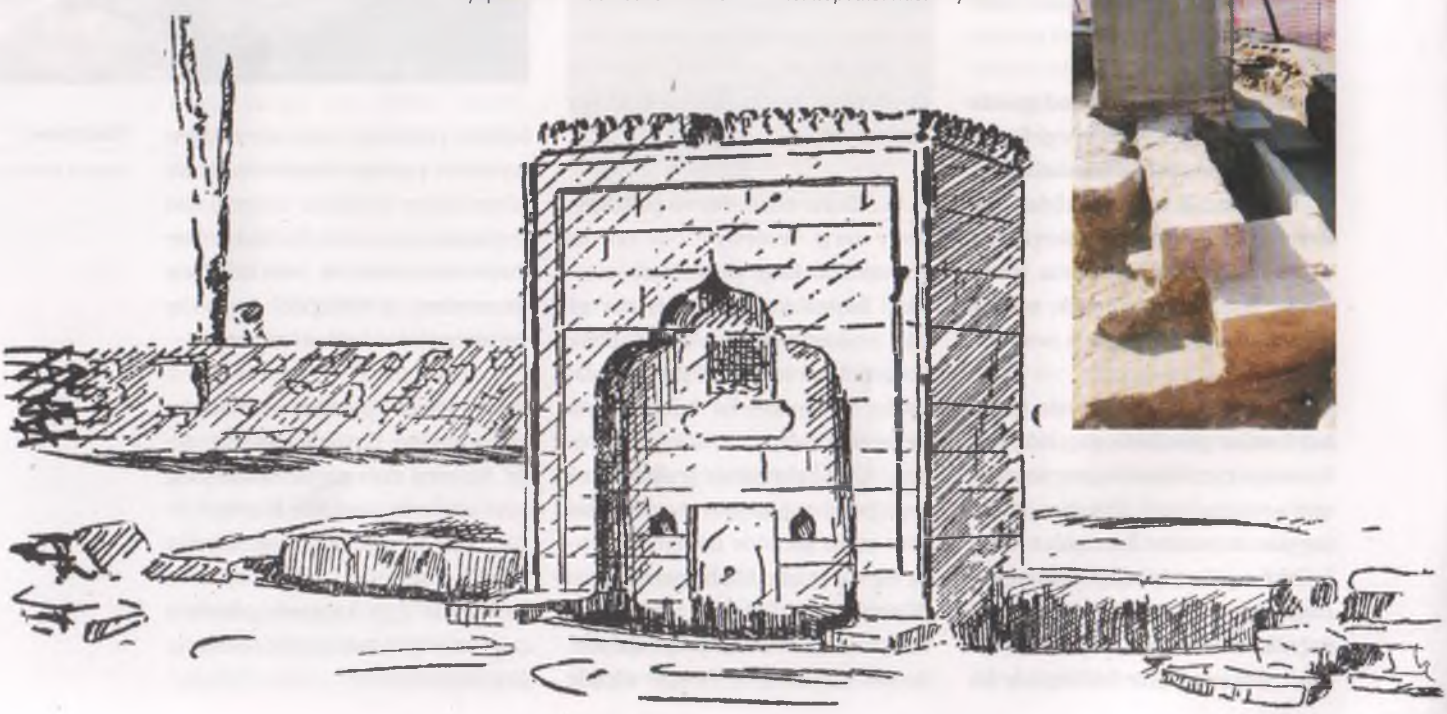
Koçu Ayrılık Çeşmesi'nin Müslüman İstanbul'un tarihinde zengin hatıraları olduğunu yazıyor: "Mekke'ye doğru yola çıkan hacılar kafilesi Haydarpaşa çayırına kadar uğurlanır, çeşmenin etrafında büyük bir cemiyet olurdu. Çeşmenin yanında meşhur bir namazgâh vardı, İstanbul'dan ayrılan yolcu son namazını orada kılardı." Koçu, Anadolu'da vazife alan vezirlerin Üsküdar halkına Ayrılık Çeşmesi'nde alay gösterdiklerini yazdıktan sonra maddeyi bitirirken çeşmenin harap halde olduğunu ve tamir olması gerektiğini yazmış. Diyanet Vakfı'nın *İslam Ansiklopedisi*'ndeki Ayrılık Çeşmesi maddesinde Süavi Eyice, Koçu'dan farklı olarak çeşmeyi yaptıran Gazanfer Ağa'nın 1602'de idam edildiğini ve 1921'deki tamiratın Sultan V. Mehmed Reşad'ın büyük oğlu Mehmed Ziyaeddin Efendi'nin veremden ölen kızı Düriye Sultan'ın ruhu için yapıldığını ekleyerek çeşmenin banisi ve son tamire vesile olan kişi hakkında daha ayrıntılı bilgiler veriyor. Eyice çeşmenin köfeki taşından itinalı bir işçilikle yapıldığını, saçağının bir dizi tomurcukla süslendiğini ve değişik bir biçimde yapılmış kemerinden dolayı sanat eseri sayılması gerektiğini belirtiyor. Eyice çeşmenin arkasında bulunan namazgâhın set duvarı ile mermer kuyu bileziğinin 1957'de belirli olmakla birlikte,

Çeşmenin Tamir Kitabeleri

Han Mahmudun cenâbi Kibriya
Zâtin itsün menbai lütfü atâ
Çeşmei pâki Gazanfer Ağanın
Buricak dehrin müruriyle fenâ
Kapuağasu Kerimi Hayri halef
Ahdi lütfinde güzel kıldı binâ

Geldi bir hayr ehli târihin dildi
"Pâk ihya eyledi Ahmed Ağa"
1154

Çeşmemiz 1921'de küçük bir tamir daha görür.
Düriye Sultanın ruhiyçün elfatiha
1340

Ayrılık Çeşmesi, çizim Reşad Sevinçsoy.

İstanbul Ansiklopedisi, R.E. Koçu.

mihrap taşının kayıp olduğunu belirtmiş. Hem Koçu hem de Eyice çeşmenin yakınlarındaki Müslüman mezarlığından bahsediyorlar.

Günümüze gelelim. Ayrılık Çeşmesi'nin kurtarma kazısıyla ilgili bilgileri İstanbul Arkeoloji Müzeleri (İAM) Müdürü Zeynep Kızıltan'dan aldık. Kızıltan çeşme için metro inşaatından dolayı başka bir noktaya taşınma kararı 5 no'lu kurul tarafından durdurulduğunu ve bunun olumlu bir gelişme olduğunu belirtti. Kızıltan ayrıca bölgede planlanan üst geçiş yolunun çeşmeye yukardan fazlaca yaklaştığını, bunun çirkin bir görüntü oluşturacağını, kararın değiştirilmesi için çözümler düşünüldüğünü söyledi.

Ayrılık Çeşmesi'nde kazı İAM uzmanlarından Tuğçe Akbaytogan'ın başında bulunduğu ekip tarafından yürütülmüş. Zemin yaklaşık 2 metre kadar indirilirken çeşmenin yalakları ve temelleri ortaya çıkarılmış. Çeşmenin arka kısmında, Koçu'nun ve Eyice'nin namazgâh olarak bahsettikleri yapının temelleri bulunmuş. Temellerin ortasında geç dönemde yapılmış havuz benzeri bir yapı meydana çıkarılmış. Zeynep Kızıltan restitüsyon çalışmasının tamamlanması için Kadıköy Belediyesi'ne başvurduklarını ve artık belediyenin bu çalışmayı sonuçlandırmasını beklediklerini söyledi. Kızıltan çeşmenin ve namazgâhın temellerinde dolgu malzemesi olarak Müslüman mezar taşı parçaları ve Grekçe yazılı stel parçaları bulunduğunu belirtti. Yazıyı Reşad Ekrem Koçu gibi Tahir Olgun'un bir dörtlüğüyle bitirelim (bkz yandaki kutu).

Nâri hicranı izarın o gülüm
Dili pür nâlişimi yandırdı
Gözlerim hini firakında senin
Ayrılık çeşmesini andırdı.

Tahir Olgun

Ayrılık Çeşmesi yakınlarında bulunan mezarlık.

farm4.static.flickr.com/3501/3281111603_29fca...

Çeşmenin temellerinde bulunan Osmanlı mezar parçaları ve Grekçe yazılı stel parçaları. İstanbul Arkeoloj Müdürlüğü'nün izniyle.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ESNAF VE TİCARET

Fatmagül Demirel ve Alp Yücel Kaya sunum yaparken.

SEMRA GÜL

Yıldız Teknik Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Bölümü'nün 15 Ekim 2010 tarihinde düzenlediği Osmanlı'dan Cumhuriyet'e konferanslarına bir yenisi daha eklendi. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret" başlığı altında düzenlenen konferansta önemli araştırmacıların sunuşları yer aldı. Yapılan sunumlar ağırlıklı olarak 18. yüzyıl Osmanlı esnafı ve ticaretinin durumu, gelişimi ve niteliği hakkındaydı. Üç oturumdan oluşan konferansa esnaf, ticaret ve örgütlenme kavramları hâkimdi.

Bölüm başkanı Doç. Dr. Fatmagül Demirel açılış konuşmasını yaptıktan sonra sözü ilk oturumun başkanı Prof. Dr. Ercan Eren'e bıraktı. Oturumun ilk konuşmacısı Prof. Dr. Yavuz Cezar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaretin Maddi Unsurları" başlıklı sunumunda kendisinin maliye tarihi çalıştığını, iktisat tarihiyle ilişkisinin de böyle başladığını anlattı. Doğrudan esnaf ve ticaret üzerine konuşmayacağını ancak ticaretin maddi unsurlarına değinerek konferansa katkıda bulunacağını söyledi. Tatmin edici bir ticaret tarihi yazılamadığından yakınan Cezar, iç ve dış ticaret için zaman serilerine ihtiyaç duyulduğunu söyledi. Sayısal verilerin istatistiksel veriler haline getirilmesi gerekliliğine vurgu yaptı. Çok fazla sayısal veri olmasına rağmen bu veriler ancak proistatistiksel olduğunu ve Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmaları gibi çabaların artması ve disiplinlerin işbirliğiyle genel bir sonuca ulaşılabilineceğine vurgu yaparak konuşmasını bitirdi.

İkinci konuşmacı İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Suraiya Faroqhi oldu. Faroqhi "18. Yüzyılın Son Çeyreğinde İstanbul'da Gayrı Müslim Esnaf" başlıklı konuşmasında mekân konusunda Yavuz Cezar'ın sunumuna göndermeler yaptı ve "Evliya Çelebi ile başlamak zorundayız" diyerek devam etti. Belirli esnaf tipini araştırırken İstanbul Ahkâm Defterleri Antolojisi'ne bakmak gerekeceğini; fakat buradan da çıkan sonuçların bölgesel olmaktan kurtulamayacağını hatırlattı. Kendisi bu konuyu çalışırken büyük ölçüde Yrd. Doç. Dr. Betül Başaran'ın III. Selim dönemi ile ilgili yaptığı araştırmadan yararlandığını belirtti. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde gayri Müslim nüfusun esnaf örgütlerinde sıklıkla görüldüğü; gayri Müslimler ve Müslümanların bir arada yer aldığını anlattı. Fütüvvet kurallarına çok değer verildiğinde gayri Müslim ve Müslimler arasında anlaşmazlıklar olabildiğinden bahseden Faroqhi bunun nedeninin fütüvvetin İslam'a yakın olması olabileceğini belirtti. Anlaşmazlıklarla ilgili yapılan çalışmaların *unique* olduğunu belirtirken, genelde çatışma durumlarıyla nadiren karşılaşıldığına dikkat çekti. Herkesin geçimini sağlayabilmesinin önemli olduğunu, dolayısıyla anlaşmazlıkların çözümünde temel kıstasınsa "geçimlik" olduğunu vurguladı. Üçüncü konuşmacı Doç. Dr. Cengiz Kırlı, "18. Yüzyıl Sonu Osmanlı Esnaf Sayımları" başlıklı konuşmasında Betül Başaran ile gerçekleştirdikleri büyük projenin bir taslağını sundu. Çalışmada kullandıkları Kefalet Defterleri ile ilgili bilgi vererek konuşmasına başladı. Bu defterlerin İstanbul'daki bütün esnafın (sur içi ve dışı) bağ-bahçe, hamal vb... kayıtları olduğunu anlattı. Bu defterlerin 6 ayda bir yenilendiğini ve sayımları görevli memurların yaptığını anlattı. 13.500 dükkân, bağ, bostan dâhil olmak üzere kayıkçı, hamal vb... toplam 43.000 kişinin kaydı olduğunu belirtti. Bab-ı Asafi ve Divan-ı Hümayun defterlerinden görüldüğüne göre İstanbul'da kefili olmadan çalışan esnafın geldiği yere geri gönderiliyormuş. Bunun yan sıra Kefalet Defterleri'nden çıkardıkları nicel verilerden nitel genellemelere ulaşabilmek için Prof. Dr. Murat Güvenç'in yardımıyla İstanbul'un esnaf haritasını demografik (dinsel, göçsel anlamda) çıkardıklarında en önem verdikleri konunun; esnaflık ve ticarette dinsel cemaatler arası ilişkilerin mi yoksa hemşerilik ilişkilerinin mi ağır bastığını ortaya çıkarabileceklerini söyledi.

İkinci oturum Doç. Dr. Fatmagül Demirel başkanlığında gerçekleşti. Bu oturumun ilk konuşmacısı Yrd. Doç. Dr. Nalan Turna oldu. Turna, "II. Mahmud Döneminde Esnaf-Yeniçeri İlişkisi" başlıklı sunumunda yeniçeri-esnaf ilişkisini 16. yüzyıla kadar götürdü. Esnaflık yapan yeniçerilerin homojen olmadığını söyleyerek statü ve sınıf açısından farklılıklarını vurguladı. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla asker-esnaf ilişkisinin dönüştüğünü anlatan Turna, 1826'dan önce vergi tahsildarı olan yeniçerilerin artık asker olmadıklarını ve Güruh-u Aciz

Cengiz Kırlı, Kefalet Defterleri'nde İstanbul'daki bütün esnafın (13.500 dükkân, bağ, bostan dâhil olmak üzere kayıkçı, hamal vb... toplam 43.000 kişinin) kaydı olduğunu belirtti. Kefalet Defterleri'nden çıkan nicel veriler ile İstanbul'un esnaf haritasını demografik (dinsel, göçsel anlamda) çıkardıklarında esnaflık ve ticarette dinsel cemaatler arası ilişkilerin mi yoksa hemşerilik ilişkilerinin mi ağır bastığına dair sonuçlar çıkabileceğini söyledi.

olarak vergi tahsili yapmaya devam ettiklerini aktardı. Yeniçerilerin bu tür keyfi uygulamalarından kurtulmak isteyen esnafın kendi içinde ehl-i ırz olarak bir koruma kalkanı oluşturduğundan bahsetti. Müslüman esnafın yeniçerileri Moskof olmakla ve gayrı Müslim olmakla itham ettiğini; böylelikle kendisini ayrıştırabilmeyi planladığını anlattı. Bu oturumun ikinci konuşmacısı olan Yrd. Doç. Dr. Alp Yücel Kaya, "Tanzimat'tan Sonra İzmir'de Esnaf ve Tüccarın Vergilendirilmesi" başlıklı sunumunda 19. yüzyılda reformlarla birlikte İzmir'deki ticaretin gelişiminin üzerinde durdu. İhracatın ithalattan fazla olduğu, dış ticaretin gelişmiş olduğu İzmir'in iç ticaretle bağlarını koparmadığını, İstanbul'un iaşesine katkıda bulunmaya devam ettiğini söyledi. Tanzimat sonrası düzene vergiden kaçarak tepki gösteren İzmirli tüccarlarla vergilendirme sorunu yaşandığını aktardı; "Tüccarlar arasında perakende satışın vergiye tabi, ancak toptan satışın muaf olduğunu bilenler, toptan satış yapmış gibi göstererek vergiden kaçabiliyor. Bununla birlikte dış ticaret ve yabancı tüccar muafiyetlerinden de fayda sağlamaya çalışırlar. İzmir'deki kendine özgü ticari süreçte (karma komisyon) yabancılar emlak ve perakende vergi ödemeyi kabul ederler. Fakat yabancı tebaa ticaret üzerinden vergi vermek istemez, yerli tüccar da vergiye direniş gösterip vergi vermemeye çalışmıştır. Sonuç olarak vergilendirmede pratikte sorunlar meydana gelmiştir." Kaya, bu muhalefetin ve tartışmaların tüccarlar arasındaki rekabetle açıklanabileceğine vurgu yaparak sunumunu tamamladı. Bu oturumun son konuşmacısı Dr. Fehmi Yılmaz olmuştur. "Osmanlı'da Tütüncü Esnafı" başlıklı sunumuna tütünün Amerika'da bulunmasının ardından nasıl 100 yıl içinde dünyaya yayıldığından bahsederek başladı. Tütünün genel yayılış seyrinden bahsettikten sonra fotoğraflarla tütünün 1600'lerde Osmanlı topraklarına girdiğini anlattı. Osmanlı'da tütüncü esnafının önemine değindi. Bu önemli konumuna rağmen zaman zaman yasaklandığını da hatırlattı. Bu yasakların da tütüncü esnafının profesyonelleşmesine fırsat tanıdığından bahsetti. Kıyıcıların özellikle tütün esnaflığında uzmanlaşmasına dikkat çekti. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise İranlı tüccarların ve esnafların arttığını aktarıyor.

Son oturum, Yrd. Doç. Dr. Fahriye D. Koçak başkanlığında başladı. Bu oturumun ilk konuşmacısı Dr. Sacit Kutlu, " İttihad ve Terakki Dönemi Esnaf Cemiyetleri" başlıklı konuşmasında İttihad ve Terakki ve esnaf arasındaki ilişkiden bahsetti. Bu dönemde İTC'nin aldığı boykot kararlarında başarılı olduğunu açıkladı; "Bulgaristan'ın Bosna Hersek'i işgalinde alınan boykot kararı Bulgaristan'ın tazminat ödemesini sağlamış, ardından boykotun toplum içi örgütlenmeyi artırdığı düşünülerek İtalya'nın Trablusgarb'ı işgalinde de boykot kararı alınmıştır." Bunun dışında bu dönemde sermayenin yerli sermayedar eline geçmesi amaçlandığından İTC'ye yakın esnafın kazançlı olduğuna dikkat çekti. Sonuç olarak İTC ve esnaflar arasında sembiyoz bir ilişkinin varlığını ortaya koyarak konuşmasını bitirdi. Son oturumun son konuşmacısı Prof. Dr. Nevin Coşar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tüketim Alışkanlıkları" başlıklı sunumuna 19. yüzyıl iktisadi gelişmelerinin tüketim alışkanlıklarına etkisinden söz ederek başladı. 1838'de İngiltere ile yapılan Baltalimanı Sözleşmesi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin açık pazar haline geldiğinden bahsetti. Bunun sonucunda ise dışarıdan bol ve ucuz mallar akın etmeye başladığını aktardı. Kapitülasyonlar ve yabancı tüccara sağlanan kolaylıklardan dolayı gayrı Müslimlerin gelir düzeylerinin artmasıyla birlikte Batı yaşam tarzının Osmanlı'ya girdiğinden bahsetti. Cumhuriyet döneminde ise tüketim alışkanlıklarının yerli mallara yönlendirilmeye çalışıldığını belirtti. Bu dönemde, 1929 Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti gibi kurumlar bunları sağlamaya çalışmıştır. Yeni Batılı insan tipi, yerli malı kullanan ve tasarruf eden lüks hayat tarzından kaçınan kişi olarak belirlendiğini hatırlattı. Yıldız Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen Osmanlı'dan Cumhuriyet'e başlıklı konferansların bir devamı olan Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret konulu konferans verimli bir toplantı oldu. Çeşitli üniversitelerden gelen araştırmacılar ve dinleyiciler, Cumhuriyet döneminin harcı olan Osmanlı dönemine bakmadan Cumhuriyet dönemini anlamanın oldukça zor olduğunu bir kez daha gözler önüne serdiler. Bu konferansta sadece Osmanlı'dan Cumhuriyet'e esnafların bilgi alışverişi olmamış, akademisyen-öğrenci, akademisyen-akademisyen arasındaki entelektüel ilişkiye de katkı sağlanmıştır. Bu tür toplantıların varlığı tarihe farklı gözle bakabilen yahut bakabilecek potansiyeli canlandırmaya fayda sağlayacaktır.

Kayıkçı.

L'Illustration/Journal universel. Paris, 1854.

DÜZELTİ

202. sayıda "Edhem Paşa Rum muydu?" isimli makalemde kullandığım kaynakların birinde bir hata yaptığımı iki kıymetli meslektaşım sayesinde fark edebildim. Gerek Sayın Erol Üyepazarcı, gerek Sayın Zeki Arıkan bu konuda beni uyarmak lutfunda bulundular. 1927 tarihli *İstanbul Şehreminleri* isimli eseri yazan ve sonradan Ergin soyadını almış olan Osman Nuri ile 1911 yılında *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı* isimli kitabı neşreden Osman Nuri'nin aynı kişi olduğuna karar vermiştim. Oysa her iki mesajda bana anlatıldığı gibi ikinci Osman Nuri, "Harbiye'den piyade teğmeni olarak çıkmış ama bu süre sonra Harbiye'de Almanca hocalığına tayin edilmiş, Almanca ve Fransızca bilir bir zattır. *Tercüman-ı Hakikat* ve *Sabah* gazetelerinde makaleleri yayınlanmış, askeri konularda Almancadan çeviriler yapmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip yukarıdaki söz konusu kitabın ilk iki cildini yazmış, ama Viyana'ya yaptığı bir seyahatten sonra henüz 34 yaşındayken ani bir kalp krizi sonucu vefat etmiştir" (Erol Üyepazarcı).

Her ne kadar bu hatanın Edhem Paşa'nın biyografisine ve söylediklerime doğrudan bir etkisi yoksa da, böyle bir dikkatsizlikten dolayı okuyuculardan özür dilerim. Bu hatamı yakalayıp bana bnu kadar nezaketle bildirmek lütfunda bulunan Sayın Üyepazarcı'yla Sayın Arıkan'a ilgilerinden dolayı en içten teşekkürlerimi sunarım.

Edhem Eldem

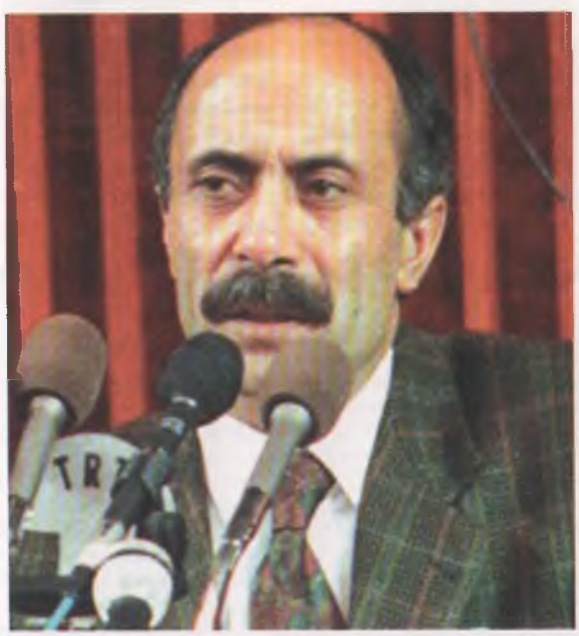
SİZ HİÇ KÜRT OLDUNUZ MU?

Mahmut Alınak'ın daha önce de yayınlanan bu yazısı, adaletsiz bir inkâr politikası yüzünden insanların düşürüldüğü içler acısı durumu samimi bir dille aktarıyor. Dil meselesine ilişkin tartışmaları, anılar ve deneyimler üzerinden yeniden düşünmek ve korkudan anadili yutturulan çocukları hatırlamak, kendi dili ile yaşayabilmenin ne kadar temel bir ihtiyaç olduğunu hatırlatır belki...

MAHMUT ALINAK

Ben yedi yaşında ilkokula başladığım günlerde Kürt oldum. Babam, "Yarın okula başlayacaksın."dediğinde akşamüzeriydi ve bahardan beri çobanlığını yaptığım dört kuzumu daha yeni ağıla koymuştum.

Sabah güz güneşi köyümüzü ipeksi ışıkları ile donatıp tatlı bir serinlikle okşarken, elimde saman sarısı bir defter, ucu bıçakla sivriltilmiş bir kurşunkalem ve bacağımda rengi solmuş yamalı keten bir pantolonla okulun yolunu tuttum. Bir tavşan sinikliğiyle gittiğim okulu ürpertici bir ölüm soğukluğu sarmıştı. Hepsi benden kıdemli olan ablalar, ağabeyler ve akranım olan çocuklar tedirgin bir sessizlikle bahçede ders zilinin çalmasını bekliyorlardı. Dilber ablam üçüncü sınıf öğrencisiydi, yanına sokulup konuşmak istedim, gözleri korkuyla büyüyerek ağzımı eliyle sımsıkı kapattı. Ben paniklemiş bir halde ondan kurtulmaya çalışırken kulağıma fısıldayarak, "Okulda Kurmanci konuşmak yasak."dedi. Sözlerim boğazımda düğümlenip kaldı. Zil çalınca sınıfa girdik, boyum kısa olduğu için Dilber ablam beni öndeki sıralardan birine oturttu. İçeride sinek uçsa duyulurdu. Nefesimizi tutarak heykel kımıltısızlığıyla öğretmenin gelmesini bekledik. Bir iki dakika sonra öğretmen geldi. Herkes ayağa kalkınca ben de kalktım. Öğretmen duvarda asılı olan siyah yazı tahtasının önünde durup yüksek sesle bir şey söyledi. Sınıf da hep bir ağızdan bağırarak ona cevap verdi. Öğretmenin, "Günaydın."dediğini, sınıfın da, "Günaydın."diye ona karşılık verdiğini sonradan öğrenecektim.

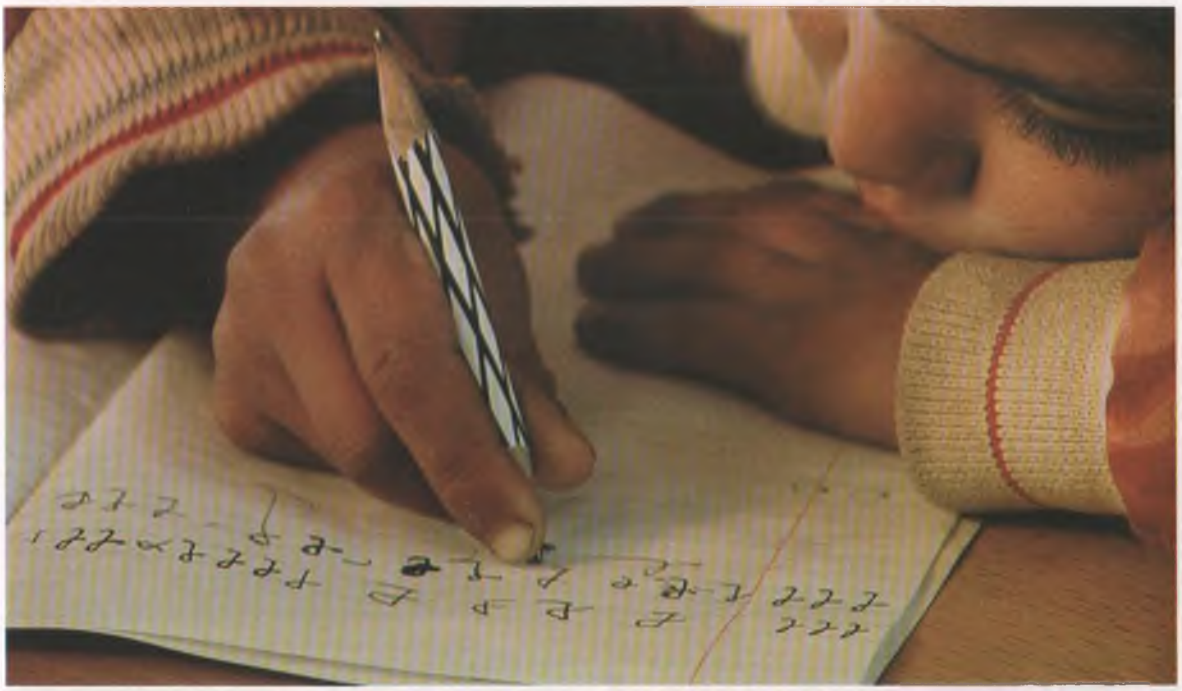
Eski milletvekili, yazar ve avukat Mahmut Alınak.

Öğretmen tek kelimesini bilmediğim bir dilde sınıfa bir şeyler söylerken, sıraların arasında gezinen delici bakışları bir an gelip beni buldu. Üstüme dikili o çeliksi bakışların ağırlığı altında kalbim fırtınaya yakalanan sararmış bir sonbahar yaprağı gibi titredi. Konuşması bitince yanıma geldi, üstüme eğilerek defterime sağlı sollu bazı yatay çizgiler çizdi ve el işaretiyle benden aynı şeyleri yapmamı istedi.

Öğle arası eve dönerken Dilber abla, "Okula başladığına göre artık evde ve sokakta Kurmanci konuşma, sadece Tırki konuş." dedi. Ama ben Kurmanci (Kürtçe) nedir, Tırki (Türkçe) nedir bilmiyordum ki. Evde öğrendiğim, fakat ne olduğunu da bilmediğim bir dille konuşuyordum. Nedenini sorduğumda, "Öğretmen Kurmanci konuşmayı yasakladı."dedi. Çocuk aklım allak bullak oldu. Artık Türkçe konuşacağıma göre, peki şimdiye kadar konuştuğum o dil neydi? Adını bile bilmediğim o dilde ne vardı ki öğretmenimiz yasaklamıştı? Dilber ablamın dediği dili bilmiyordum ki konuşayım! Onun evde neden hep kısık bir sesle konuştuğunu, dışarıda ise neden hep bir mezar taşı kadar suskun kaldığını ancak şimdi anlayabiliyordum. Eve gidince şaşkın ve çaresizdim, annemle nasıl konuşacağımı bilmiyordum. Fısıltıyla konuştuğumda bile bakışlarım korkuyla okulun olduğu tarafa uzanıyordu.

Kâbuslarla boğuştuğum birkaç gün sonra bir sabah yataktan kalktığımda hafızamdaki bütün sözcükler silinmişti. Kaç yıldır konuştuğum kendi dilimi unutmuştum, Türkçe ise tek kelime bilmiyordum. Bu haftalarca böyle sürdü, dilimin tutulması kimsenin umurunda olmadı. Aile büyükleri halime gülüp geçerken, öğretmen de Türkçe konuşmam için sık sık dayak atıyordu.

Aylardan herhalde Şubat'tı. Derse daha yeni girmiştik. Öğretmen beni tahtaya kaldırıp bir kitaptan okuduğu bir cümleyi yazmamı istedi. Anlamadığım o cümleyi nasıl yazacağımı bilmeden tebeşir tutan elim donup kaldı. Kafamın içi boşalmıştı sanki, hissettiğim tek şey kulaklarımdaki dizginsiz çınlamalardı. Yazı tahtasının önünde korkudan kaskatı bir şekilde dururken, öğretmenin yanaklarıma peş peşe indirdiği hiddetli tokatlarla sendeleyip arkamdaki tahtaya çaptım. Yüzümü kaplayan ateşin kızgın alevleri dalgalar halinde ayak parmaklarıma doğru yayılırken, öğretmen hıncını alamayıp elinden hiç eksik etmediği çubukla rasgele bana vurmaya başladı. Feryatlarım sınıfın duvarlarında acı acı yankılanırken benden ellerimi açmamı istedi. Tir tir titreyerek bir elimi açtım. Çubuk hınçla elime inince iliklerime kadar işleyen keskin bir ağrıyla iki büklüm olup ateş gibi yanan elimi koltuğumun altına soktum. Öğretmen öfkeyle kükreyerek öteki elimi açmamı istedi. Dayağın dehşetinden dilim damağıma yapışmış bir halde, nefes nefese soluyarak kalp çarpıntıları arasında öbür elimi uzattım. Çubuk tepemde ıslık çalarak kızgın bir şiş gibi bu elimi de dağladı. Sonra ötekini

Yönetmenliğini Orhan Eskiköy ve Özgür Doğan'ın yaptığı, Türk öğretmenin Kürt köyündeki bir yılını anlatan "İki Dil Bir Bavul" filminden bir sahne.

Meclis'te konuşma yaparken, Eyüp Âşık'ın adı geçti konuşmamın içinde. Milletvekilleri yüzlerinde müstehzi bir gülümsemeyle, "âşık, âşık..." diye laf atmaya başladılar. Şaşkınlıkla onlara bakarken, "Ben de aynı şeyi söylüyorum" dedim. Eyüp Âşık adını tekrar etmiştim ki, aşağıda alaycı kahkahalar patladı. Konuşmamı telaş içinde bitirip aşağı indiğimde şaşkınlığım hâlâ üzerimdeydi. Bana neden güldüklerini anlayamamıştım. Sonra düşününce, "âşık" sözcüğündeki a'yı uzatmadan vurguladığımı fark ettim ve kendi halime güldüm.

ve böyle sürüp gitti. Küçücük ellerim onca darbeye nasıl dayandı hâlâ inanamıyorum. Hiç bitmeyecekmiş gibi gelen korkunç birkaç dakika sonra ellerim kor gibi yanarak iki yanıma düştüğünde, parmaklarımın ucundan tahta döşemeye yağmur tanecikleri gibi kan damlıyordu.

O gün talihsiz günümüzdü. Öğretmen öğleden sonra kuzenim Rahime'ye Atatürk'ün duvardaki resmini gösterip kim olduğunu sordu. Rahime oturduğu yerden, "Atatürk." diye cevap verdi. Gel gör ki Atatürk'ün adını ayağa kalkmadan söylediği için, hatırladıkça hâlâ içimizi titreten korkunç bir dayak yedi. Kollarında, omuzlarında, sırtında ve bacaklarında şaklayan çubuk darbeleri altında yürek parçalayan çığlıklarla cıyak cıyak bağırırken, bir taraftan da Kürtçe öğretmene ve Allah'a yalvarıyordu. Kürtçe konuşması öğretmeni büsbütün çileden çıkarmıştı. Vurdukça vuruyordu. Bütün sınıf dehşet içinde bu ürkünç manzarayı seyrederken, Rahime kapıldığı korku ve çelimsiz bedenini dağlayan darbelerin acısıyla altına kaçırdı. Tahta döşemeye boşalan sidik yerde derecikler halinde akarken, zavallı çocuk bir yanardağın ağzından içeri yuvarlanmış gibi acı acı uluyordu.

Akşam okuldan çıkıp eve giderken son sınıf öğrencilerinden komşumuz Yusuf abi yolda kendi kendisi ile konuşur gibi, "Biz Türk değiliz ki, Kürt'üz." dedi. Kürt mü? O da ne demekti? Kafamda bu soruyla soluğu annemin yanında aldım. Annem ahırda Kürtçe ninniler eşliğinde inek sağıyordu. Şişmiş moraran ellerimi arkama saklayarak kısık bir sesle, "Anne biz kimiz?" diye sordum. Annem bir şey anlamadan boş gözlerle bana baktı. "Anne ben kimim, biz neyiz?" diye sorumu tekrarladım. Annem ineğin memelerini çekiştirmeye devam ederek, "Biz Kürt'üz?" dedi. "Peki ya öğretmen, o nedir?" Annem, "O Türk'tür, ama hepimiz aynıyız." dedi beni başından savarcasına.

Annemi ahırda bırakıp dışarı çıkarken, körpe aklım cevapsız soruların anaforunda debelenip duruyordu. Annemin dediği gibi hepimiz aynıysak, peki öğretmen dilimizi konuşmayı neden yasaklamıştı? Öğretmenin kafamıza vura vura öğrettiği dille konuşacaksam, şimdiye kadar konuştuğum o dil neydi peki? Kim icat etmişti o dili? Babam o dili konuştuğumda beni dövmemişti. Peki, öğretmen neden dövüyordu?

Ertesi gün okula gitmedim, kaçtım. Bir hafta kadar samanlıkta saklandım. Gün boyu o buz gibi soğuk samanlıkta saman yığınının içinde titreyerek okulun dağılmasını bekliyordum. Bu kaçak halim öğretmenin babama gönderdiği bir yazıyla ortaya çıktı. Babam kulağımdan tuttuğu gibi beni alıp okula götürdü. O gün de öğretmenden temiz bir dayak yedim.

Böyle dayak yiye yiye sene sonunu getirdik. Hiç unutmam, Haziran ayının yağmurlu bir gününde karnelerimizin verilmesine bir iki gün kala öğretmen beni tahtaya kaldırdı, dayak zoruyla artık çat pat Türkçe öğrenmiştim. Öğretmenimizin dilimize uyguladığı bu alçaltıcı yasak sene sonunda

Filmden başka bir sahne, öğretmen öğrenciye telaffuzu konusunda uyarıda bulunuyor.

birçok öğrencide davranış bozukluklarına yol açtı. Bazıları Türklüğe özenip kendilerinden ve dillerinden utanmaya başladılar. Köyün büyükleri her gün ikindi vakti Kürtçe yayın yapan Revan (Ermenistan) radyosunun önüne tüneyip Karapetê Xaço, Aramê Dikran, Meryem Xan gibi sanatçılardan Kürtçe türküler dinlerken, gençler onlara fiyaka yaparcasına sokakta bağıra çağıra Türkçe konuşuyorlardı. Bazılarımız da köyün arkasındaki bayırlarda kuzu otlatırken, radyodan öğrendiğimiz Türkçe türküler söylüyorduk. Böylece büyüklerimize karşı kendimizce üstünlük taslıyorduk. Dilber ablam zedelenmiş bir ruh haliyle Türkçe tek kelime bilmeyen annemle bir yıl kadar hep Türkçe konuşmaya çalıştı. Babam muhtar olduğu için memurlar yaz başlarında yanlarına eşlerini ve çocuklarını alıp bizim eve kuzu yemeye gelirlerdi. Memurların başları açık, kısa etekli eşleri, entarileri topuklarına kadar inen başı bağlı kadınlarımızın giyimlerine ve konuşmalarına kahkahalarla gülüp dalga geçerlerdi. Dilber abla da onları taklit ederek onlar gibi giyinmeye, yürümeye ve konuşmaya çalışırdı. Biz çocuklar, temiz giyimli, parlak, tombul yanaklı o memur çocuklarına çok özenirdik.

İlkokulu kış aylarının zemheri soğuklarında bile her sabah okulun önünde yırtık pırtık keten elbiselerimiz içinde tir tir titreyip, "Türk'üm, doğruyum, çalışkanım..."andını tekrarlayarak bitirdiğimde, çarpım tablosunu hâlâ ezberleyememiştim. Ancak on beş yaşında, ortaokul son sınıfta iken ezberleyebildim. Sonraları bunun nedenini çok düşündüm, meğer "kere" sözcüğünün anlamını bilmiyormuşum. Bu sözcüğün yerine Kürtçe "çar", Türkçe ise "defa" sözcüğü kullanılsaydı herhalde ilkokulda ezberleyebilecektim.

Lisede Türk arkadaşlar, "Kıro!" diye seslenirlerdi bize. Bu aşağılayıcı söz ruhumuzu örselerdi, ama korkumuzdan bir şey söyleyemezdik. Kırık Türkçemizle dalga geçtiklerinde ise başımızı bir suçlu gibi utançla öne eğerdik.

Üniversitede bindiğimiz otobüslerde arkadaşlarla kendi aramızda Kürtçe konuşurken, hem utandığımız, hem de çekindiğimiz için kulaktan kulağa fısıldayarak konuşurduk.

İlkokulda öğretmenimizin Kürtçeye uyguladığı yasak 12 Eylül darbesi zamanında kanunla resmileştirildi. Ağır işkenceler gördüğüm Erzurum Askeri Cezaevi'den serbest bırakılıp eve dönünce, beni görmeye gelen annem ve ablalarım kapının arkasında biri bizi dinliyormuş gibi benimle seslerini kısarak konuştular. Sebebini sorduğumda, "Kenan Evren Kürtçeyi yasaklamış." dediler ürkekçe. Hem ilkokul öğretmenimizin, hem de 12 Eylül cuntacılarının Kürtçeye vurdukları pranganın tarihi geçmişini ancak sonraları bazı kitaplarda 1925 tarihli Şark Islahat Planı'nı okuyunca öğrenebildim.

Kürtçe yasağı beynimize öyle korku salmışlı ki, Türk arkadaşların yanında Kürtçe konuşmaya çekinirdik. 1987'de milletvekili seçildiğimde beni destekleyen bir Türk arkadaşa, "Acaba Meclis'teki odamda Kürtçe konuşursam Türk seçmenlerden tepki alır mıyım?" diye sorma ihtiyacı hissedişim ruh halimizi anlatmaya yeter sanırım.

Bozuk Türkçemizle alay edilmesi daha çocukluğumda bilinçaltımı yaraladı. Bu yara elli yıl geçtiği halde kapanmadı. Topluluk önünde Türkçe konuşurken hata yaparım diye hâlâ tedirgin olurum. Yıllarca avukatlık yaptım, mahkemelerde konuşurken hep aynı huzursuzluğu hissettim. Milletvekilliğinde de bu mengeneden kurtulamadım. Nasıl bir şeyse Kürtçe düşünüp Türkçe konuşuyorum; cümleleri kafamın içinde Türkçeye çevirirken sözcükler doğru yerde mi diye hep denetlerim. Bu da kürsüde beni duraksatır, bacaklarımın titremesine neden olur.

Bir gün Meclis'te konuşma yaparken, o dönemin milletvekillerinden Eyüp Âşık'ın adı geçti konuşmamın içinde. Milletvekilleri yüzlerinde müstehzi bir gülümsemeyle, "âşık, âşık..." diye aşağıdan laf atmaya başladılar. Şaşkınlıkla onlara bakarken, "Ben de aynı şeyi söylüyorum" dedim. Eyüp Âşık adını tekrar etmiştim ki, aşağıda alaycı kahkahalar patladı. Konuşmamı telaş içinde bitirip aşağı indiğimde şaşkınlığım hâlâ üzerimdeydi. Bana neden güldüklerini anlayamamıştım. Sonra düşününce, "âşık" sözcüğündeki a' yı uzatmadan vurguladığımı fark ettim ve kendi halime güldüm.

Türkçede böyle sorunlar yaşarken, peki Kürtçe ile aram çok mu hoş? Ne hazin şey ki, Kürtçeyi de gönül rahatlığıyla konuşamıyorum. Bilincim gibi dilim de sakatlandı. O şiddetli asimilasyon altında yıllar yılı Türkçe konuşmak için didinirken, Kürtçeden epey uzaklaştım. Kürtçeyi ancak sınırlı sözcüklerle konuşabiliyorum. Şimdi çarmıhta gibiyim; ne kafama sopalarla vurularak öğretilen Türkçeyi, ne de anadilim Kürtçeyi doğru dürüst konuşabiliyorum. Benim bu yaşadıklarımı milyonlarca Kürt çocuğu yaşadı ve yaşamaya devam ediyor.

Peki siz? Siz hiç Kürt oldunuz mu? Değil bir ömür, sadece bir hafta Kürt olsaydınız acaba ne hissederdiniz?

*Metin www.sendika.org adresinden alınmıştır.

ULUSLARARASI BİRİNCİ TÜRK MUTFAK KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU

OSMANLI MUTFAK KÜLTÜRÜ

ALEV GÖZCÜ

Beslenme, fizyolojik anlamda tüm canlıların gereksinimlerinin belki de en önemlisidir. Ancak en gelişmiş canlı türü olan insan, kendi tarihi içinde, beslenmeyi yalnızca bir gereksinim olarak görmemiştir. İnsan, beslenme etrafında toplumları birbirinden ayırıcı özellikler taşıyan kültürler yaratabilmiştir. Yemek kültürü, bir toplumun kültürünün ve gelişmişlik düzeyinin de göstergesidir.

Her toplumda, kültürü yaşamanın kimi göstergeleri vardır. Bu durum Osmanlı toplumu için de böyledir. Ancak, bu kültür, hangi kaynaklardan beslenmiş; nasıl bir nitelik almış ve kendine özgü bir içeriğe bürünebilmiştir? Bu soruların karşılıkları, aynı zamanda Osmanlı toplumunu anlamanın da bir yoludur. Osmanlı toplumu; özellikle de Saray için beslenme ve mutfak kültürü, gündelik yaşamın son derece önemli bir boyutunu oluşturuyordu.

Zengin ve kapsayıcı bir mutfak kültürüne sahip olan Osmanlı toplumu ve özellikle Saray için beslenme son derece önemli bir etkinliktir. Siyasi otoritenin çevresinde toplanan Osmanlı toplumunun beslenme alışkanlıkları birbirinden ayrılıklar gösterir. Her bir kültürün, bu yapı içinde birbirinden etkilenmemesi olanaksızdır. Bu etkilenmelerin, farklılıklar içinde, yeni zenginlikler yarattığı görülür. Osmanlı yemek kültürü, bu kültürün içinde oluşan alışkanlıklar; damak zevkleri ve bu zevki besleyen ticari etkinlikler, gündelik uğraşılar açısından kendine özgü bir anlam taşır.

Bilecik Üniversitesi, Osmanlı Mutfak Kültürü araştırmalarına önemli katkılarda bulunacak olan "Birinci Uluslararası Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü)" Bilecik'te gerçekleştirildi. Sempozyumun ilki Osmanlı Mutfak Kültürü'ne ayrılmıştı.

14-15 Ekim 2010 tarihleri arasında devam eden sempozyum, alanında bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Bilecik Üniversitesi Kampusu'nda, Türkiye'nin yanı sıra dünyanın başka yerlerinden gelen 48 bilim insanı bildiri sundu. Her bildiri için tartışma olanağı sunuldu ve konular değişik yönleriyle ele alınıp konuşuldu.

Osmanlı Mutfak Kültürü üzerine son derece ciddi ve titiz araştırmaları olan Arif Bilgin, Sempozyum Düzenleme Kurulu adına yaptığı konuşmasında beslenme ve mutfak kültürü alanında yapılan araştırmaların henüz yeterli düzeye gelmediğini belirtti. Son derece bakir kalan bu alanda geçmişte ve günümüzde araştırmalarına öncülük eden kişilere değindi; Ömer Lütfi Barkan, Günay Kut, Turgut Kut gibi araştırmacılar bu isimler arasındadır.

Bilgin'in üzerinde durduğu bir başka nokta ise yemek tarihi üzerine yapılan çalışmaların genellikle Saray mutfağını kapsayan çalışmalarla sınırlı kalmış olmasıdır. Ancak eldeki malzemelerin artık Saray dışında da halkın beslenme kültürünü araştırmaya yetecek düzeyde olduğu ve özellikle Şeriye Sicilleri, Tıp Risaleleri, Mali Ahkâm Defterleri, az da olsa Osmanlı Kroniklerinin ve Menakıpnamelerin beslenme ve yemek kültürü araştırmalarında kullanılabileceğini ifade etti.

Birinci Uluslararası Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu zaman içinde bir yolculuk yapmamıza yardımcı olmuştur. İnsanlar gibi, yemekler ve yemeklerin temel maddeleri olan gıda ürünleri de yolculuk ederek, gittikleri yerlerdeki kültürleri değiştirip, etkilemişler... Bunu Osmanlı Devleti'nin bütün süreçlerinde görmek

mümkündür. Bu etki, beslenme alışkanlıklarını, üretilen gıda ürünlerinin türlerini ve çeşitlerini sürekli değişime zorlamıştır. Böylece, yalnız beslenme türleri üzerinde değil, gıda maddelerinin üretimini, mutfakları, sofraları ve sofraların başına iştahla oturan bireyin yaşam algısını değiştirmiştir. Coğrafi keşifler Osmanlı mutfağında yeni tatlar yaratmıştır. Örneğin patates, domates, mısır, kakao, balkabağı ve bazı fasulye türleri gibi... Yeni ürünlerin gelmeye başlamasıyla birlikte Saray mutfaklarında, seçkin konaklarında ve nihayet halkın sofralarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişimlerin yanı sıra Makedonya'da "davçe gravçe" Türk kültüründe "kuru fasulye" gibi ortak etkileşimin bir göstergesi olan konular da sempozyumda ele alınmıştır. Bunun yanı sıra ortak alanların yarattığı benzer yemekler kadar Osmanlı siyasi sınırları içinde kendini gösteren Levantenler ve onların mutfak kültürüne yer verilmiştir.

Osmanlı Saray mutfağını ve Saray'da sunulan kimi yemeklerin başka toplumlar üzerinde ortaya çıkardığı hayranlığı anlatan bildirileri de ele alarak Osmanlı Saray Mutfağı'nın ne derece geliştiği ve Saray'da verilen ziyafetler de araştırmacılar tarafından incelenen konular olarak sempozyumda yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu Anadolu'nun topraklarının zenginliğini anlatan, bunun bir göstergesi olarak Anadolu'da yüzlerce türü barındıran bir meyve bahçesi olduğunu anlatan bildiriler oldukça ilgi çekmiştir.

Bu sempozyum geçmişten günümüze gelen kimi tatların da tarihsel serüvenini görmek açısından oldukça önemli olup son derece zengin bir mutfak olan Osmanlı Mutfağı'nı bugünün insanına açmanın bir yolu olmuştur.

ALEV GÖZCÜ
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE
İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ÖĞRETİM ÜYESİ

MİMARİ, HİSTORİYOGRAFİ, İDEOLOJİ ÜZERİNE BİR DENEME

ÇARLIK RUSYASI'NDA ZAFER ANITLARI VE TÜRK İMGESİ

ÖZHAN KAPICI

Çarlık Rusyası'nda, St. Petersburg ve Moskova dışındaki birçok şehirde de Türklere karşı kazanılmış zaferleri anlatan anıtlar inşa edilmiştir ve bu eserlerde vurgulanan "öteki" imgesi, "düşman" imgesiyle çakışmaktadır. Bu anıtlar başlı başına zaferin sembolleri olmanın yanı sıra popüler historiyografiyi tamamlayan simgeler ve imgelerle yüklü eserlerdir. Bu anıtlar üzerinden tarihin okunması, gerek fikir tarihi, gerekse de sanat tarihi açısından oldukça ilginç sonuçlar sunmaktadır.

Biz geçmişimizi yanımızda taşırız...
(Jung)

Geçmiş, sözlü imgelerin ve yazılı söylemin temsil ettiği historiyografi üzerinden okunabileceği gibi, görsel imgeler ve simgeler üzerinden de okunabilir ve yazılı kaynakların bu tür görsel kaynaklarla ikmal edilmesi, historiyografiyi de zenginleştirir. Hatta geçmişe dair bazı bilgiler yalnızca görsel imgelerde ifadesini bulur.[1] Ayrıca, mimari eserlerdeki sembollerin ve imgelerin muhatplarına "belli bir tarih" sunduklarını kabul ettiğimizde, bu tür eserlerin historiyografinin denetlenmesinde yahut değerlendirilmesinde bir ölçü olabileceğini düşünebiliriz.[2]

Çarlık Rusyası'nda, Türkler karşısında kazanılan zaferler anısına inşa edilen anıtlar, yalnızca otokrasinin himayesindeki sanatın yarattığı estetik ideolojinin teşhiri açısından dikkat çekici değildir. Bunlar aynı zamanda popüler historiyografiyi tamamlayan simgeler ve imgelerle yüklü eserlerdir. Bu tür anıtlar başlı başına zaferin sembolleri olmasının yanında, bunlarda kazılı-yazılı söylem de historiyografik açıdan simgeleri tamamlar. Simgeler ve söylem birlikte, popüler muhayyilede belli bir karşılık bulur, kendilerine bakanlara o halleriyle "tarih" sunarlar.[3] Sunulan bu tarih de devrin genel historiyografisinin bir parçasıdır aslında; daha da önemlisi tarihçinin, dönemin zihin dünyasına imgesel düzeyde yaklaşmasını sağlar. Üstelik bu tür anıtlar, bir tür hafıza mekânlarıdırlar; buralarda topluma belli bir söylem dizgesi dâhilinde "tarih" öğretilir ve

Çasovnaya pamyatnik geroyam Plevniy (Plevne Kahramanları Anıtı).

Çasovnaya pamyatnik greyam Plevny'den detaylar.

çoğu zaman buralarda öğretilenler daha da kalıcı olur. Görsel imgelere dair böyle bir okuma biçimi, yalnızca konvensiyonel-yazılı historiyografiyi desteklemek için görsel malzemeden faydalanmak değil, doğrudan görsel imgelerin *discursive* temsiline odaklanmak anlamına da gelir.[4] Kısaca imgeleri, yazılı bir tarih metnini okur gibi okumaya çalışmak ve bu metafordan hareketle mekânın dilini de herhangi bir metindeki '*discurse*'un düzenine (aşırı yorum eşiğine dikkat etmek kaydıyla) irca etmek, tarih ile mekân arasındaki rabıtayı çözmeye teşebbüs etmek demektir.

Çarlık dönemi Rus tarihinde Türk imgesinin hangi semboller etrafında işlendiğini edebi ve tarihi literatürden okuma çabası kadar, hafıza mekânlarına yapılacak bir seyahatle, şehirlere nakşedilmiş mimari eserlerden okumak da bir o kadar ilginç olabilir. Keza anıtsal mimaride historiyografik olduğu kadar, ideolojik bir sunum da vardır. Quintin Skinner'in bir Rönesans sanatçısı olan Ambrogiyo Lorenzetti için dediği üzere, sanatçı aynı zamanda bir siyaset düşünürüdür; Falkone, Velten, Rinaldi, Stasov, Şervud gibi Rus otokrasisinin hizmetindeki mimarlar için de, anıtsal mimaride kullandıkları semboller ve işaret ettikleri imgeler itibariyle, benzer bir fikir ileri sürebiliriz.[5]

Çarlık ve Sovyet döneminde sanatın ve bilhassa mimarinin önce emperyalist siyasetle, otokrasiyle, sonra da totaliter ideolojiyle doğrudan ilişkisine St. Petersburg'un, Moskova'nın cadde ve meydanları da şahitlik eder.[6] Buralardaki anıtsal mimari örneklerinin Rus tarihinde "milli mücadele savaşları" olarak anılan iki büyük savaşın toplumsal hafızadaki yeriyle ilişkili olduğunu görmek için vasat seviyede Rusya tarihi bilmek yeterlidir. 1812 Napolyon'a karşı verilen mücadele ve 1945 II. Dünya Savaşı'ndaki Rus zaferlerinin hatıralarını teşhir etmek, hatta yeniden yazmak amacıyla dikilen bu anıtlar, St. Petersburg ve Moskova'nın hafıza mekânlarından bir kısmıdır.[7]

"15. Yüzyılda Moskof Knezliğin'nin yükselişiyle birlikte Rus şehirlerinde zafer anıtları niteliğindeki mimarî yapılar görünmeye başlar. Bunların en önemli örneklerinden biri, bugün Kızıl Meydanı süsleyen Vasiliy Katedrali yahut resmi adıyla Pakrovskiy Katedrali'dir. 1552'de Kazan'ın ve ardından Astrahan'ın ele geçirilmesi nedeniyle inşa edilmiş olan katedral, Moskova dönemi anıtsal Rus mimarisinin en meşhur örneğidir. Aynı şekilde Moskova'da Kızıl Meydan'ın bir diğer köşesindeki Kazan Katedrali de Lehlere karşı verilen mücadele anısına yapılmış. Bu durum, henüz 16. yüzyılda Rusların anıtsal mimari tarza yabancı olmadıkları, İslamiyeti temsil eden Türkler-Tatarlar ve Katolikliği temsil eden Lehler karşısındaki zaferleri için anıtlar yaptıkları anlamına geliyor. Petro'un 1696'da Azak'ta, Türkler karşısındaki başarıları üzerine yaptırdığı zafer revakları ise, Osmanlılar karşısında alınan zaferler için dikilecek anıtların ilk örnekleri olarak bilinir.[8]

Çasovnaya pamyatnik geroyam Plevny.

St. Petersburg üzerine çalışan kültür tarihçileri, 18. yüzyılın ortalarından itibaren ama bilhassa II. Yekaterina döneminde şehrin mimari dokusunda, neo-klasik akımla birlikte kadim Roma ile kurulan bir özdeşleşmeye işaret ederler.

Öyle ki Yekaterina döneminde hakim olan neo-klasik üslubun da etkisiyle birlikte mimari, 1796-1855 arasında Roma zihniyetinin yeniden üretildiği bir kültür sahalarından birisi olur. Bizans'tan sonra III.Roma olma iddiasının ve bu iddiayla ilişkili olarak klasik Yunan medeniyetinin ihyası projesinin yalnızca mimariye münhasır olmadığı, bütün bir kültür ve zihniyet dünyasını kuşattığı görülür.[9]

Moskovskiye triumfalniye varota (Bâb-ı Zafer).

Klasik Yunan medeniyetine son veren Türklerin Avrupa'dan atılması ve "Konstantinopol"ün özgürleştirilmesi "Grek projesinin" iki hedefidir.[10] İşte Roma'nın şanı ve iktidarıyla özdeşleşme, 18. yüzyılın sonundan itibaren St. Petersburg'u dünyanın yeni askeri devinin gerçek başşehrine dönüştürecekti. Bu askeri gücün klasik mimarinin soyut ve aşkın gücüyle harmanlanmasının en tipik örneği, Mars Meydanı'ndaki Pavlovsk Kışlaları'dır. Benimsenen mimari tarz, kilise, devlet, ordu ve hanedanın ideolojik terkibiyle kamuya ifşa edilen otokratik ve aydınlıkçı iktidarın bir parçasıydı. Hanedan için ordu, Tanrı tarafından bahşedilen misyonun tatbik edilmesinin bir aracıydı ve St. Petersburg, âdeta bu enstrümanın teşhiri için tasarlanmıştı. St.Petersburg, Rus ordusunun tören alanı haline gelmiş ve bir yazarın dediğine göre de "daha önce Roma'ya hiç bu kadar benzememişti." Zafer kapıları ve sütunları, Roma kılıçları ve kalkanları gibi emperyal Roma sembolleri, teçhizatları, daha önce Rusya'da hiç görülmediği kadar çoğaldı. Carlo Rastrelli tarafından tasarlanan ve 1730'da tamamlanan

Yüzyılın başında yapılan Roma zırhı içindeki Petro heykeli, mimari tarzı itibariyle bir ilkti ve ardından St.Petersburg'a dikilecek heykellerde de Roma'ya özgü bu tarz benimsendi. Marsogo pole'deki Suvorov anıtı, bunun tipik örneğidir.[11] *Marsogo pole*, Antik Roma'daki *Campus Marsius*'un St. Petersburg'daki karşılığıydı ve bu merkez, Roma mirasının bir parçasıydı. Emperyal mimari yapılar, anıtsal binalar St. Petersburg'un merkezinden çarlığın her bir köşesine, Simbirsk, Perm, Orenburg, Irkuts'a kadar uzandıkça bu mimari manzume, kadim Roma ile Rusya arasında muhayyel rabıtanın karakollarını teşkil ediyordu.

Bu dönemde inşa edilen bir diğer anıt türü de Grek tapınaklarıdır.[12] Bruce Lincoln, Neva'nın kıyısındaki bu anıtsal mimari topluluğunu, Atina Panteonu'na benzetir ve kimlik arayan Rusya'nın imparatorluk iddiasıyla ilişkilendirir. Rusların milli azizleri ve kahramanlarını tebcil eden 19. yüzyılın hemen başında inşa edilecek St. Petersburg'daki Kazan Katedrali, Roma'nın Panteonu gibidir ki Rusya'nın emperyal zaferlerinin ve mesiyanik misyonunun bir sembolü haline gelmiştir. III. Roma ideali Moskova döneminde, 15. yüzyılın sonunda kuramsallaştırılmışsa da mimari açıdan Moskova'da değil, St. Petersburg'da vücut bulmuştur.

II. Yekaterina dönemi, I. Petro dönemi gibi Rusya'nın Avrupa'da kendisine bir yer aradığı dönemdi. Avrupa medeniyetine iman etmiş, aydınlanmış bir üst sınıfın kendi içindeki şarklılığa duyduğu nefret, bir "öteki"ler, bir "barbar"lar dünyası yaratmıştı ve Türk imgesi, bu dünyaya yakıştırılan bir imgeydi.

ANITLARLA MÜZEYYEN BİR TİYATRO: *TSARKOYE SELO*

1770 yazında, Osmanlı-Rus Savaşının şiddetle devam günlerde, Pyotr Aleksandroviç Rumyantsev'in Baserebya'daki Larna ve Kagul zaferleri ile Aleksey Grigoryeviç Orlov'un Çeşme açıklarındaki zaferleri üzerine haberler peşpeşe St.Petersburg'a ulaştığında, Çariçe Yekaterina, Volter'e yazığı mektupların birisinde; "Rusya'nın dokuz yüz yıllık tarihindeki ilk deniz zaferi" olan Çeşme zaferini lirik bir dille anlatmaktaydı; "muazzam sayıdaki geminin patlamasıyla yeryüzü ve denizin titrediği söyleniyor. Depremler on iki fersah uzaktaki İzmir'de dahi hissedilmiş... Kont Orlov, düşman donanmasının yakılmasının hemen ertesi günü, büyük Çeşme Limanı'nın telef olan Türklerin kanıyla lekelendiğini görünce dehşete düştüğünü söylüyor."[13] Volter ise Yekaterina'nın bu zaferlerini Hanibalınkilerle mukayese ediyor ve onu, "Avrupa'nın intikamcısı" olarak takdir ediyordu.[14] Yaklaşık bir yıl sonra, 14 Ağustos 1771 tarihli mektubunda Volter'e;

"Eğer bu savaş böyle devam ederse, Tsarskoye selo'daki bahçem bir kegli (çelik çomak) oyununa benzeyecek; çünkü her parlak kahramanlıktan sonra buraya bir anıt dikeceğim. Kagul Muharebesi'nden sonra, on yedi bin kişi yüz elli bin kişiyi mağlup ettiği zaman, sadece bu gerçeğin ve generalin isminin yazıldığı obelisk ortaya çıktı. Çeşme deniz savaşı büyük gölette bir rostral sütun

yarattı; Kırım'ın alınması büyük bir sütunda ebedileşecek; Mora çıkarması, Sparta'nın alınışı ve diğerleri... Bu(sütu)nların hepsi, İtalyanları dahi teshir edecek en iyi mermerlerden yapılacak. Bu mermerleri Ladojskiy Gölü'nün kıyısından, Yekaterinburg'dan veya Sibirya'dan getireceğiz; gördüğünüz gibi hemen hemen her renk var. Bundan başka bahçenin ötesindeki ormana, zafer takına açılacak bir hatıra mabedi yaptırmak aklıma geldi. Bu savaşın bütün önemli hadiseleri, bizim dilimizde yazılı küçük basit madalyonlara tarihleri ve isimleriyle işlenmiş olarak hakk edilecek. Mükemmel bir mimarım var, İtalyan, bu savaşın hikâyesini temsil eden zarif bir binanın planlarını yapıyor, harika olacağını umuyorum. Bu fikir beni güçlü bir şekilde meşgul ediyor ve sizin bunu yersiz bir fikir olarak bulmadığınızı zannediyorum."[15] diye yazacaktı. Yekaterina, mizahi bir üslupla yazdığı bu satırlara sadık kalıp, gerçekten de Tsarskoye selo'daki (Çar kasabası) yazlık sarayının bahçesini, Türklerle muharebeleri tasvir eden anıtlarla donattı ve D. Şvidkovskiy'nin de vurguladığı üzere bu bahçenin bir kısmı, Yekaterina'nın siyasi hayallerinin bir tür maketi olarak düzenlendi.[16] Bu iki parlak zaferin başındaki komutanlardan Aleksey G. Orlov bundan sonra *Çeşmenskiy* (Çeşme fatihi), Pyotr A. Rumyantsev de *Za-dunayskiy* (Tuna ötesi fatihi) olarak anılacaktı.[17] Bu bahçeye dikilen anıtlarla yaratılacak alegorik sistem, anıtlara kazılacak metinler ile bütünleşip âdeta tarihi bir anlatıya dönüşecekti. Böylelikle 1683'teki II. Viyana kuşatmasını takip eden süreçte Avusturya kültür ve sanat hayatında başladığı görülen *Türkentriumph* dönemine benzer bir propaganda döneminin, 1770 sonrasında Rus kültür ve sanat hayatında da başladığını görüyoruz.[18]

Tsarskoye selo, Peterhof ve Pavlosk'daki yazlık saraylarla birlikte St. Petersburg'un 18. yüzyılda en görkemli yazlık saraylardan birisiydi. *Yekaterinkiy dvoretş* olarak da adlandırılan bu sarayın yapımına I. Yekaterina döneminde, 1717'de başlanmıştı. Bahçesi 18. yüzyılda Rus

saray mimarlarından en önemlisi olan Francesco Bartolomeo Rastrelli (1700-1771) tarafından, İmparatoriçe Yelizaveta döneminde genişletilmiş, II. Yekaterina döneminde ise hemen hemen bugünkü halini almış. Türkler karşısında alınan her askeri başarı ise bu sarayın bahçesine nakşedilmiş; Kagul Obeliski, Mora Sütunu, Kırım Sütunu, Çeşme Sütunu ve *Başnaya ruina* bu zaferleri alegorik bir sistem dâhilinde anlatan anıtsal yapılar olarak tasarlanmış. Bu teatral anlatıya eklenecek olan Türk Köşkü (*Turetskiy kiosk*) ya da nâm-ı diğer *Dîvan* ile Türk Hamamı (*Turetskaya banya*) ise sahneye egzotik bir nefes üflemiş.[19]

Mimarı 18. yüzyıl Rus saray mimarlarından en önemlileri arasında gösterilen Antonyo Rinaldi olan mütevazı *Rumyantsevskiy obelisk* yahut *Kagulskiy obelisk*, Yekaterina'nın *Tsarskoye selo*'ya diktiği ilk zafer anıtı olmuştur. 1771 Aralık'ta dikilen obelisk, General Golitsin'den sonra güneydeki Rus ordularının başına geçen General Rumyantsev'in Dinyester'i geçip Osmanlı ve Kırım Tatar ordularına 7 Temmuz'da Larga'da (Kartal) ve 21 Temmuz'da Kagul'de iki büyük hezimet yaşatması anısına dikildi.[20] Beyaza çalan mavi mermerden yapılan obeliskin altındaki levhada şöyle yazmaktadır:

24 Temmuz 1770'de Moldova'daki Kagul Nehri yakınında, General Kont Pyotr Rumyantsev'in komutasındaki on yedi bin kişilik Rus ordusunun, silahlı yüz elli bin kişiyle Tuna Nehri'ne doğru kaçmakta olan Türk vezir Halil Bey'i kuşatması hatırasına...[21]

Turetskaya banya ve Çesmenskaya kolona.

Zafer retoriği üzerine odaklanan anıtsal mimarinin kendine has historiyografisi açısından önemli olan tarihi gerçeğin kendisi değil, onun nasıl sunulduğu ve işaret ettikleridir. Rus anıtsal mimarisine zafer sütunu tarzını sokmuş olan bu obeliskte kazılı tarihe de bu açıdan yaklaşmak gerekir.

Fyodr Grigoryeviç Orlov komutasındaki Rus ordusunun Mora'daki başarıları hatırasına dikilen Mora Sütunu (Moreyskaya kolonna), Kagul Obeliski ile birlikte Tsarskoye selo'ya dikilen ilk zafer anıtlarındandır.[22] Mermerden yapılmış bu sütunun tasarımının da Rinaldi'ye ait olduğu, Kagul Obeliski ile benzerliğinden dolayı, tahmin edilir. Rus mimari-

Çesme Sütunu ve Çariçe II. Yekaterina. V.L. Borovikovskiy'nin tablosu.

sinde rostral sütunlardan ilki olarak bilinen sütunun dekoratif detayı bir geminin burnunu andırır. "Büyük Rostral Sütun" olarak adlandırılan Çeşme Sütunu'nun tersine "Küçük Rostral Sütun" olarak bilinen Mora Sütunu'nun altındaki kaidede bronz bir levha vardır ve levhada 17 Şubat 1770'te Graf Orlov'un Mora Yarımadası'nda Türklere karşı kazandığı parlak zaferler tahkiye edilir. Sonra Yüzbaşı Barkov ve Yüzbaşı Dolgorukov'un Mora çıkartmalarına yer verilir. Ayrıca levhada, Puşkin'in dedesinin kuzeni olan İ. A. Hannibal'in, zapt edilemez kale olarak bilinen Navarin Kalesi'ne 30 Mart 1770'teki taarruzu da anlatılır.

"17 Şubat 1770 senesinde Graf Fyodr Orlov iki Rus savaş gemisiyle Akdeniz'deki Mora Yarımadası Vitulo Limanı'na ulaştı. Kara birlikleri sahile indi ve bu arazinin Hıristiyanlarıyla birlikte Modon'a gitti. Yüzbaşı Barkov Doğu Sparta lejyonuyla birlikte Passav, Berdon, Sparta'yı aldı; yine Yüzbaşı Dolgorukiy Batı Sparta lejyonuyla birlikte Kalamat, Leontari ve Arkadya'yı fethetti; Navarin Kalesi, Tuğgeneral Hannibal'e teslim oldu. Rus askeri altıyüz kişiydi, sormadılar düşman kalabalık mı değil mi diye, ama neredeydi o? Altı bin Türk esir alındı."

Bu zafer sütunları serisine 1777'de Kırım Sütunu eklendi.[23] 1771 yazında General Vasiliy Dolgorikiy'nin beklenmedik bir şekilde Kırım'ı istilâ etmesi üzerine dikilen bu anıtın mermerleri Yekaterinburg'tan getirilmiştir ve gri Sibirya mermerinden yapıldığı için *Sibirskaya kolona* diye de adlandırılır. 1783'te Kırım'ın resmen Rusya'ya ilhakı üzerine Gavril İgnatyeviç Kozlov isimli heykeltıraş sütunun tepesine, *trofey* yani zafer yadigârı işlemiştir. Bu zafer abidesinin kompozisyonunda bulunan bronzdan Türk sancakları, tuğları ve silahları (magomatanskiye voinskiye dospehi) 22 Kasım 1785'de sütuna ilave edilmiştir.[24]

Mimarlık tarihçileri, II. Yekaterina döneminde Rusya'da İngiliz bahçeciliğinin moda olduğunu söylerler. Bu dönemde bizzat İmparatoriçe tarafından peyzaj zanaatini öğrenmek amacıyla Rusya'dan İngiltere'ye peyzaj mimarları gönderilirdi. İngiliz tarzı bahçeler yapmaları için İngiltere'den de uzman peyzaj mimarları getirilmiş; *Tsarkoye selo* yapılırken İngiltere'deki meşhur Stowe Parkı emsal teşkil etmiştir. Stowe'daki General Wolfe Obeliski'nin, Türklere karşı kazanılan zaferler için yapılan Kagul Obeliski'ne yahut Çeşme Sütunu'na; yine Stowe'daki Korintiya Zafer Kapısı'nın da *Tsarskoye selo*'daki Orlov Kapısı'na sanatsal ilham kaynağı olduğu söylenir.[25] Charles Cameron tarafından tasarlanan Zafer Kapısı'nın kemerinin üzerinde Çeşme deniz savaşındaki sahnelerle bezenmiş yuvarlak madalyonlar bulunmaktaydı. Bu Zafer Kapısı, aşağıda anlatılan muazzam sütun ile birlikte Roma tarzı zafer mimarisinin en önemli örneklerindendi.

Tsarskoye selo parkındaki gölde bulunan adacıkta bulunan ve Çeşme muharebeleri anısına Çariçe Yekaterina tarafından Antonyo Rinaldi'ye yaptırılmış muhteşem sütun, Rus anıtsal mimarisinin en önemli örneklerindendir.[26] Sütun, 1771 senesinde "zât-ı şâhâneleri"nin emriyle, İsakyevskiy ocaklarında, *olonetskiy* mermerinden yapılmış ve parça parça *Tsarskoe selo*'ya getirilmiş. 1778 senesinde de yapımı tamamlanmıştır. Kolonun tabanına dört tarafı kesilmiş piramit yerleştirilmiş. Gri cilalı granit, bundan sonra da kırmızı mermerden sütun tabanı ve mavi kaide yerleştirilir. Kolon, mermer rostralar ile süslenmiştir, tepesinde bronz bir kartal, bütün heybetiyle durmaktadır. İki çapa kaideye dayanır; sütunun tabanına güney tarafından, aşağıdakilerin yazılı olduğu bir levha konulmuş:

"Hio (Sakız) Adası ile Asya arasındaki takımadalarda kazanılan deniz savaşlarının hâtırasına... 24 Haziran 1770'de, General Graf Aleksey Orlov ve Amiral Grigor Spiridov kumandasındaki on Rus muhârebe gemisi ve yedinci fırkateyn; Türk Kaptan Jefir (Cezayirli?) Beyi yendi ve onaltı harp gemisiyle kaçmaya zorladı. Fırkateynler, kadırgalar, brigantinler ve küçük gemiler yüzden fazlaydı. Aynı 26 Haziran tarihinde gâlip filo tarafından gönderilen Kont-Amiral Greyg, Çeşme'deki bütün filoyu yaktı. 2 Kasım'dan 4 Kasım'a kadar General Orlov'un liderliğindeki Akdeniz'deki Rus ordusunun Mitilin (Midilli) adasına asker çıkartması, düşmanı kaçmaya zorlaması, amirallik ve çevresindeki yerleri zabtetmesiyle, Türk deniz kuvvetlerinin kalanı da yandı, yetmiş topla birlikte 2 savaş gemisi, çeşitli malzeme depoları ve deniz takımlarıyla birlikte..."

Bu haliyle baza, doğu tarafında Sakız muharebesini, güneyinde Çeşme muharebesini ve batısında Midilli muharebelerini tasvir eden üç barelyef ile desteklenmiştir. Sütunu süsleyen rostralar, deniz zaferlerini simgelemektedir. Tepesinde yükselen görkemli bronz kartal ise, hız, cesaret ve kuvveti temsil eder ve bir çarlık imgesine göndermede bulunur. Kartal, Avusturya'daki *Turkentriumph* sanatına benzer bir şekilde, bu dönemde Rus anıtsal mimarisinde sık kullanılan bir simgedir.

Bu anıt için Puşkin'in de bir şiiri vardır:

Katı yosun kayanın üzerinde
Anıt yükselmiş, engin kanatlarıyla
Genç kartal oturuyor onun üzerinde
Ve ağır pranga ve gürleyen patlama...

18. yüzyılın ikinci yarısına ait olan ve hem mimari hem de historiyografi itibariyle Roma'ya atıfta bulunan zafer anıtlarının, Yekaterina döneminden itibaren güçlü bir şekilde yeniden tedavüle sokulan III. Roma tezinden beslendiğini ileri sürmek mümkündür. "Grek projesi", Bizans'ın "yeniden icadı" siyasetini içeren politik bir söylemdi. Roma'nın III. perdesinin oynandığı *Tsarskoye selo*'daki bu imgeler oyununda "barbar" rolünü ise, tabii ki Türkler üstlenmişti. Zafer sütunları ve kapılarının ilham kaynakları olan Roma anıtlarının Rusya'daki karşılıklarının, Daçya savaşlarını tasvir eden Trajanus Sütunu yahut barbarlarla savaşları anlatan diğer Roma zafer sütunları kadar detaylı ve görkemli olup olmadığı tartışmaya açıktır. Ancak vurgulanması gereken nokta şudur ki, Çeşme Sütunu'nun Rus anıtsal mimarisini de aşan bir önemi vardır.[27]

Çeşme'deki bu zaferi ebedileştirmek amacıyla Yekaterina'nın başka sanat eserleri yaptırdığı da bilinmektedir.[28] Volter'e bahsettiği üzere Çariçe, Rus-Türk savaşını yüceltilmiş tasvirlerle işleyen bir mabet yaptırtmış ve amacını gerçekleştirmiştir; ancak bu yapının, 1797'de Çar Pavel'in emriyle yıktırıldığı bilinmektedir. Yıkılmış olan bu katedral, *Tsarskoye selo*'daki alegorik kompozisyonun en ilginç parçalarından birisiydi; daha da önemlisi, pek bir benzerlik taşımamasına karşın Ayasofya adını taşımasıydı.[29] Buradaki alegorik anlatımın esası, çariçenin sarayının bahçesinde bir "Konstantinopol" tahayyülüne dayanmaktaydı. Bu ideal, politik ifadesini "Grek projesi"nde bulacaktı.

Yekaterina'nın Mimar Yuri Matveyeviç Velten'e (1730-1801) sipariş ettiği

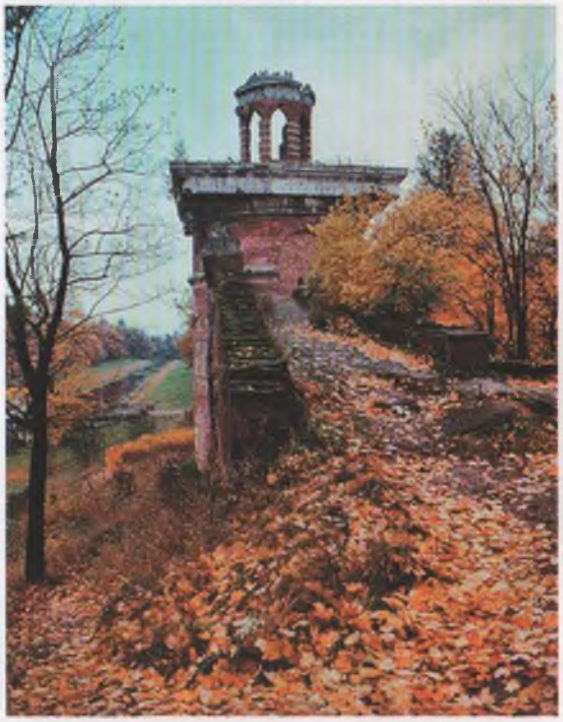

"Pamyatnik slavı"nın açılış töreni.

bu eser, St. Petersburg ile *Tsarskoye selo* arasındaki seferlerinde konaklayacağı bir saraydır.[30] Velten harpten hemen sonra bu yapının üzerinde çalışmaya başlamıştır. Saray 1774-1777 arasında tamamlanabildi, fakat bazı kaynaklarda sarayın Çeşme ismini daha sonra, 1780'de aldığı söylenir. Her ne kadar bir iç avlusu olsa da sarayın üçgensel planı ve dekorasyonu, bir ortaçağ kalesini hatırlatmaktadır. Dış hatların *pseudo-gotik* stili, egzotik Türk mimarisinin bir yansıması olmakla birlikte, Yekaterina'nın tesirinde kaldığı Angloman saray mimarisini de yansıtıyordu.[31] Çeşme Sarayı, çarlık saraylarından birisi olması yanında, St. Petersburg'dan sayfiye yeri olan Tsarskoye selo'daki saraya her yaz taşınan Çariçe ve maiyetinin yol üzerinde konakladığı bir mekân olarak da tasarlanmıştır. Saray 1830 senesinde, Gaziler Hastanesi'ne çevrilmiş, bu süreçte de tadilat ve tağyirata maruz kalmıştır.

1777 senesi yazında bu saraya yakın bir yerde, yine Çeşme zaferi hatırasına bir de kilise yapılmasına karar verildi. 24 Temmuz 1780'de Avusturya İmparatoru I. Josef'in huzurunda, Aziz Yohanna adına kutsanan bu *pseudo-gotik* kiliseye Yekaterina, bayramlarda ve komünyonlarda sık sık gelmekteydi. Mimarlık tarihçileri, Çeşme Kilisesi'nin mimarisindeki alışılmadık üslubu Yekaterina döneminde, bilhassa soylu sınıfta yaşanan toplumsal sekülerleşmeyle ilişkilendirirler. Çeşme Kilisesi'ndeki görkemli dekoratif minyatürler, Yekaterina dönemindeki mülk (*estate*) parklardaki *pseudo-gotik* kasırları hatırlatır.[32] Çeşme Kilisesi'nde rastlanan şarki unsurlar ise, tıpkı *Tsarskoye selo*'daki yapılar gibi bir dönemin egzotik tarzının klasik tarzla harmanlanmasından beslenmekteydi. Bu aynı zamanda, kendisine medeni milletler dünyasında yer arayan bir monarkın, tarih tefekkürüyle de ilgiliydi.

Tsarskoye selo'ya dönecek olursak; Orlov Zafer Kapısı'nın yanında bulunan *Başnaya ruina*.[33] Türkler karşısındaki Rus zaferlerini anlatan ilginç eserlerden birisidir. Yıkık Kule anlamına gelen *Başnaya ruina*'nın tasarımı da Yuri Matveyeviç Velten'e aittir ve bu anıt da henüz savaş sona ermeden, 1771-1773 arasında yapılmıştır. Kendisini izleyene toprak altına gömülü bir harabe hissini veren bu yapı, Dorik sütunuyla ve kemeriyle birlikte "Şarki" mimariye işaret eder. Büyük kulesiyle birlikte harap bir savunma tahkimatına da benzeyen bu tuhaf yapı için, yenik düşmüş, teslim olmuş bir Türk kalesini temsil ettiği belirtilmektedir. Yıkılmaya yüz tutmuş izlenimi uyandıran bu kulenin aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün simgesi olarak okunması gerekmektedir. Dış cephesinin bir sur kalıntılarını anımsatmasının, Yunan ve Roma'nın pitoresk güzelliğinin vurgulanmasıyla da ilgili olduğu söylenir. Eğer böyleyse, bir Türk kulesinin altında gömülü olan antik kalıntılar; yani Osmanlı iktidarı altında uyuyan büyük Yunan medeniyetine vurgu yapan bir eser izlenimi verir.

Başnya ruina.

Çesme Sarayı.

Sütunların tepesindeki çardak ve kasır, zeminden 21 metre yüksektedir ve Tsarskoye selo'nun muhteşem manzarasına nazırdır. 1773 yazında ressam Belskiy, Yıkık Kule'nin dış cephesini boyamıştır. Dıştaki sıvalı yüzeylerde, tabii zarar izlenimi veren oyulmuş çatlaklar vardır. Kuleden aşağıya uzanan büyük kemerin ise mimari açıdan Türk tesiriyle ilgili olduğu kesindir. Kemer aynı zamanda kuleye uzanan hafif bir rampa şeklindedir ve dar bir koridor işlevi görmektedir. Kemerin sonuna konulmuş büyükçe bir kale taşında "Türklere karşı 1768'de ilân edilen harbin hatırasına bu taş konuldu" diye yazar. Aşağıdan yukarıya doğru kemerli koridor, Gotik üsluba sahip bir demir kapıyla sonlanır. Kapı 1782'de takılmıştır.

18. yüzyıl Rus mimarisindeki Türk tesirini en iyi yansıtan eserlerden birisi olan *Turetskaya besedka* veya *Turetskiy kiosk*, otantik adıyla *Dîvân*, Yekaterina'nın iradesiyle inşa edilmiş bir Türk kasrıdır. Kasrın mimarisinin Charles Cameron'a ait olduğu kabul edilirdi; ancak yakınlarda gerçek yaratıcısının İlya Vasilyeviç Neyelov (1745-1793) olduğu iddiaları neredeyse kesinleşti.[34] 1778-1781 arasında ahşaptan yapılmış olan bu "tuhaf" eserin tasarımı da, inşası da oldukça zaman almıştır. Bu eserin yapılışının, Prens Repnin'in İstanbul'a gerçekleştirdiği başarılı diplomatik misyonla ilgili olduğu söylenir. Repnin'in bu mühim görevi, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın İstanbul'da mübadelesi, yani teyididir. Repnin ile birlikte, Türk binalarını çizmek üzere bir de ressam gönderilir. *Turetskiy kiosk*, Repnin'in maiyetindeki bu ressamın, Sultan'ın sarayında gördüğü kasırlardan birisine dair çizimlerine istinaden yapılmıştır. Kasrın hemen yanındaki derenin kenarı ise, küçük kızıl kuleleriyle *Turetskiy kaskad*'a (Türk şelalesi) hasredilmiş. Parkın bu bölümü için Velten ayrıca bir Türk camii tasarlamıştı; ancak cami buraya yapılmamıştır.[35]

Bahçedeki gölün kıyısında bulunan *Turetskiy kiosk*, Osmanlı harem odaları tarzında dekore edilmiştir. Sütunlarında ve duvarlarında şark renkleri hâkimmiş. Çok sevdiği bu kasra Çariçe'nin *Tsarskoe selo* gezintilerinde mutlaka uğradığı ve ferah bir yapısı olduğundan dolayı burada bir süre dinlendiği kaynaklarda anlatılır. Çariçe'nin İmparatoriçenin bu eserle Osmanlı'yı bir "oyuncağa" benzettiği, Binbir Gece Masallarındaki lüks ve keyfi andıran bir hayat tarzını taklit ettiği de kaynaklarda zikredilir. Bu eser, yitip giden "Şark"ın; "asr-ı hidâyet"te Avrupa'yı saran (ve zamanla oryantalizme inkılâp eden) egzotik imgesinin havsalalarda yarattığı algının tipik numunesidir.[36] Şüphesiz bu imgenin teşekkülünde, 18. yüzyılda İstanbul'a seyahat eden Rus sefirlerinin şark tasvirlerinin etkisi olduğu kadar, St. Petersburg'a gelen Osmanlı sefirlerinin efkâr-ı umumiyenin zihninde uyandırdığı merak ve ilgi de etkili olmuştur. *Tsarskoye selo*'daki Çin Kasrı da benzer bir egzotik zihniyetten ilham alınarak yapılmıştır. Şark motiflerinin işlendiği her iki örneğin de çarlığın siyasi ilgilerinden bağımsız olmadığı iddiası, Rus mimarlık tarihçilerinin dikkat çektiği noktalardan birisidir.[37] Esasında Çin, Osmanlı ve Eski Mısır imgelerine ilgiyle sanatta ve mimaride başlayan bu yönelimin, 19. yüzyılda da artarak devam edeceği görülür.[38] Şark geceleri imgesinin Rus sanat tarihinde işgal ettiği yer son derece önemlidir ve "hamam" simgesini, bunun tezahürlerinden birisi olarak okumak gerekir.

Turetskaya banya, yani Türk Hamamı, *Tsarskoye selo*'ya dikilen nispeten geç tarihli bir anıttır ve buraya yapılan son mimari eserlerdendir. *Tsarskoye selo* kompleksi içinde bulunduğundan ve Rus sanatında ve mimarisinde şarkî eserlerin en mütekâmili olduğu için kendisinden burada bahsedilebilir.[39] *Turetskaya banya* 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın hatırasına I. Nikolay'ın iradesi üzerine yapılmıştır. I. Nikolay, Saray Nâzırı'ndan bu savaş için şarkî bir anıt istediğinde, sipariş başlangıçta Karl İvanoviç Rossi'ye (1775-1849) verilmiş, ancak onun projesinin beğenilmemesi üzerine İppolit Antonoviç Monigetti (1819-1878) yeni projenin mimarı seçilmiştir. Monigetti'nin projesi, 1828-1829 Savaşı sırasında I. Nikolay'ın emriyle, Edirne'de bulunan böyle bir mermer yapının (muhtemelen mescit veya hamam) çizimini gerçekleştiren De-

zarno ve Seger'in çizimlerine dayanmaktadır. Nisan 1850'de çalışmaya başlayan Monigetti projeyi 1852'de tamamladı. Bu hamam esasında Magribi stildedir ve içinin tamamı, savaş sırasında Rumeli'den getirilen beyaz mermer kabartmalar kullanılarak dekore edilmiştir. Girişi son derece etkileyici şarkî süslemelerden oluşur ve tavan, çiçekli mozaikler ve boyamalarla tezyin edilmiştir. İç kısmında bir Şark hamamında görülebilecek bütün dekoratif unsurlara rastlamak mümkündür ve kubbenin tavan işlemeleri de yine şarkî usuldedir. Zemindeki dekoratif unsurlardan birisi de fıskiyeli mermer havuzcuklardır ve ana salondaki mermer de Türkiye'den getirilmiştir; üzerinde manzum bir yazı bulunur. Genel olarak bakıldığında içeride bir önceki yüzyılın Magribi tarzının hâkim olduğu söylenir. Hamamın sıcak ve soğuk su tesisatının da olduğu bilinmektedir. Dış taraftan ilk bakışta tipik bir mescidi andıran hamamın kubbesi altın yaldızlarla kaplanmıştır ve bir de minaresi vardır.

Bu hamam II. Dünya Harbi'nde büyük zarar görmüş ve 2006'da tadilâttan geçirilmiştir. Hamamın, eskiden yakınında bulunan *Dîvân* ve Mısır piramidi minyatürü ile birlikte Rusya'daki egzotist ve oryantal mimarinin tipik örneklerini oluşturduğu görülür; aynı kareye karşıdaki Çeşme Sütunu'nu da dâhil ettiğimizde tablo tamamlanır.

PETERSBURG ANITLARI

Osmanlı-Rus savaşlarında mağlup Türkü tasvir eden zafer anıtları yalnızca *Tsarskoye selo* veya diğer sayfiye saraylarında değil, St. Petersburg'un şehir merkezinde de bulunur. Bugün şehrin merkezindeki Sanat Akademisi ile *Kadetskiy korpus* arasındaki parktaki zafer anıtı, bunlardan birisidir. Rumyantseva pobedam, feldmareşalin Türklere karşı kazandığı unutulmaz zaferlerin hatırasına ölümünün 3.yılında, Çar I.Pavel'in isteği üzerine saray mimarı Viktor Frantseviç Bren (1745-1820) tarafından yapılmıştır. Anıt, Rumyantsev'in genç bir subay adayıyken tâlimlerini yaptığı Morsogo pole'ye dikilir.[40] Sütunun tepesinde ise; üzerinde her ikisi de yaldızlı, tek başlı bir kartal ve bir de top vardır; sütunun kaidesine ekli siyah mermer levhada ise *Rumyanteva pobedam* yazar. 1820'de sütun *Morsogo pole*'den, Rumyantsev'in ilk askeri eğitimini aldığı *Kadetskiy korpus*'un yanına, yani bugünkü yerine taşınacaktır. Türklere karşı kazanılan zaferlerin tecessüm ettiği Roma tarzı anıtların bir diğeri de yine *Morsogo pole*'de bulunan, Roma zırhları içinde adeta bir Roma generaline benzeyen meşhur General Aleksandr Vasilyeviç Suvorov heykelidir. Türk-Rus savaşları anıtları arasında, 1768-1774 ve 1787-1792 harplerinin en büyük kahramanlarından Suvorov'un bu heykelinin adı da geçer.[41]

1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi hatırasının mimaride tecessüm ettiği başka eserler de vardır. Bugün Preobrajenskiy Meydanı'nda bulunan Spaso-Preobrajenskiy Katedrali'nin[42] yerinde 1742'ye kadar, özel muhafız birliği olan Preobrajenskiy alayının kışlası vardı. 1742'de buraya Preobrajenskiy Katedrali yapıldı.[43] 1825 senesinde yanan katedral 1829'da Mimar Vasiliy Petroviç Stasov'un (1769- 1848) planına göre yeniden inşa ve restore edildi. Katedrale Türk, İranlılarla savaşlarda ele geçirilen sancaklar, tuğlar ve kale anahtarları konuldu. Katedralin etrafındaki parmaklıklar, dik olarak duran ve zincirlerle birbirine bağlanmış Osmanlı toplarından oluşacaktı. Bu toplar 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Balkanlar'da, bilhassa Varna'da Rusların ele geçirdiği kale toplarıdır. Binanın etrafındaki top arabalarında Türklerden ele geçirilen 12 top varmış. Bu yapıya parmaklık olarak dikilen bu topların hikâyesi de ilginçtir. İmparator I. Nikolay tarafından savaştan sonra Polonya'ya, ordusu ile Varna yakınında ölen Kral Stanislav anıtı dikilmesi için hediye edilmiş; ancak Lehler 1831 İsyanı sırasında bu topları Ruslara karşı kullanmıştır. Bu Osmanlı topları, Ruslar tarafından Voli'de tekrar ele geçirilip, İmparator'un hassa birliğine hediye edildi ve Stasov bu hediyeyi, Preobrajenskiy Katedrali'nin parmaklıkları haline getirdi. Bu parmaklıkların birleştiği ana kapı üzerindeki bronz madalyada şöyle yazar: "1828-1829 Türk Harbi İçin..." Bu madalyada kullanılan simge ise hilâle saplanmış haç formudur. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra inşa edilen Rus kiliselerinin çoğunda görülebilen bu simgenin, Avrupa sanat tarihinde de kullanıldığı bilinir. Hatta ganimet olarak ele geçirilen Osmanlı silahlarını zafer sembolleri olarak anıtsal mimaride kullanma fikrinin Ruslara Avusturyalılardan geçmiş olması da mümkündür.[44] İslâmı ve Türkü temsil eden hilâlin üzerine saplanmış haç formu Rusya'da, 1552'de Kazan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra kullanılmaya başlandı. Ancak bu form, bilhassa 18. yüzyıl ve 19. yüzyılda yaygın hale gelmiş gibi görünüyor; yani Rus imparatorluk idealinde mündemiç "kutsal savaş"a işaret ederken mağlup "din düşmanı"na da işaret ediyor. Ortodoks haçı burada, bir hançer, bir silah işlevi görerek zaferin simgesi haline geliyor.[45]

1826-1828 Rus-İran Harbi, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi ve 1830-1831'de Leh İsyanı'nın bastırılmasıyla bu müteakip zaferleri ebedileştirmek için

Çeşme Kilisesi.

I. Nikolay, Petersburg'da Moskova yolunun başladığı şose üzerinde bir Bâb-ı Zafer[46] (*Moskovskiye triumfalniye varota*) inşası için bir irade-i seniyye (*prikaz*) çıkarmıştır. Bunun üzerine oluşturulan komisyona en uygun projeyi veren yine Vasiliy Petroviç Stasov oldu. 1834'te inşasına başlanan ve Ağustos 1838'de tamamlanan bu demir kapı, Çar'ın karakteriyle de mütenasip olacaktır. Kasım 1838'de düzenlenen açılış törenine, Çar'ın yanı sıra Türk ve İran savaşlarında yer alan madalya sahibi subay ve askerler de iştirak etmiştir. Dökme demirden yapılmış ve 12 kolondan oluşan bu görkemli Bâbın şehre giriş tarafında şu yazar:

Turetskiy kiosk.

"İran, Türkiye ve Polonya'nın terbiyesinde, Rus ordusunun 1826, 1827, 1828, 1829, 1820 ve 1831'de gösterdiği şecaatin hatırasına..."

Şehirden çıkış tarafında ise aynı yazının Latincesi yazmaktadır. Bu Zafer Kapısı, 19.Yüzyılın ilk yarısında Napolyon savaşları anısına Saray Meydanı'na işlenen Arka glavnogo varota ve Narvskiye triumfalniye varota ile birlikte St.Petersburg'un en görkemli zafer anıtlarından birisidir.

Osmanlı-Rus harpleri hatırasına St. Petersburg'daki anıtlardan en görkemlisi şüphesiz, 93 Harbi'ndeki Rus zaferinin tecessüm ettiği *Pamyatnik slavı*, yani Zafer Anıtı'ydı.[47] Troitskiy Meydanı'nda Troitsko-İzmailovskiy Katedrali'nin önünde yükselen *pamyatnik*, 93 Harbi'ne katılan Rus askerlerinin onuruna dikildi ve 12 Ekim 1886'daki açılış töreni son derece görkemli olmuştur. Törende 93 Harbi'ne katılan hemen hemen bütün Rus generalleri hazır bulunmuştur. Bu tarihin seçilmesinin nedeni, bundan 9 yıl önce Rus ordularının Tuna cephesindeki Dubnyak Dağları taarruzuyla ilgilidir. Eserin mimarisi David İvanoviç Grimm'e (1823-1898) ait ve tepesindeki heykel ise, P. İ. Şvartz'ın ellerinden çıkmış. Oldukça etkileyici olan beş aşamalı sütun, 93 Harbi'nde Osmanlı ordularından ganimet olarak ele geçirilmiş 104 adet top kullanılarak yapılmıştır. Sütunun tepesinde, elinde Roma zafer ikonografisinde kullanılan defne yapraklarından yapılmış çelengi tutan bir melek var; muzafferleri taçlandırırcasına... Alttaki kaidenin dört tarafında bronz levhalar vardır; bu levhalarda, savaşın başlıca hadiseleri, savaşa katılan ordu birliklerinin isimleri kazılı. Anıtın etrafında da Osmanlı topları görülür. Savaş ganimetlerinin kamusal teşhirine dayanan mimari üslup, 19. yüzyılda Avrupa'da sıklıkla karşılaşılan bir anıtsal mimari türüdür. *Pamyatnik slavı* da yalnızca Rusya'da değil, bütün Avrupa'da bu tür anıtların en güzel örneklerinden birisiydi şüphesiz ve Moskova'daki Plevne Anıtı ile birlikte, III. Aleksander'ın muhafazakâr rejiminin popüler ihtiyaçlarına da cevap vermekteydi.

Anıtın doğu cephesinde, Rusya'nın 1856'da kaybettiği onurunu 1877-1878 Harbi'yle yeniden nasıl kazandığı anlatılır. Buna ilaveten Rusların bu savaşla elde ettiği topraklar ile Balkanlar'daki Slav devletlerinin ve Romanya'nın bağımsızlıklarına yer verilmektedir. 28 Türk paşasının, 141.800 subay ve askerinin esir alındığı yazar. Batı tarafında, Tuna cephesinde hangi tarihte nerelerin alındığı teker teker sıralanmakta ve kronoloji, Ayastefanos Antlaşması'yla son bulmaktadır. Anıtın güney cephesinde ise Kafkas cephesindeki Rus ilerleyişinin kronolojisi, Erzurum'un işgaline kadar verilmektedir. Sütunda ayrıca savaşın kritik muharebeleri ve olayları listelenmektedir. Güney bölümünün altında ise savaşa katılan askeri birliklerin listesi vardır. Anıt için seçilen mekân da özel bir anlam taşıyordu; Troitsko-İzmailovskiy Katedrali, Türk savaşlarına dair bazı ganimetlerin saklandığı kutsal bir yerdi. 1731'de kurulan muhafız birliklerinden birisi olan İzmailovskiy alayı için yapılan bu katedralde, Rus-Türk savaşlarından baki ganimetler, kale anahtarları, alayın şehit subay ve askerlerinin isimlerinin kazılı olduğu mermerler ve alaya ait diğer mukaddesât saklanmaktaydı.

Devrim'den sonra anıtlarının birçoğunun başına gelen, *Pamyatnik slavı*'nın da başına gelmiştir ve Moskova yönetimi, önce yerinin değiştirilmesine, sonra da anıttaki topların eritilmesine karar vermiştir. Böylece gözlerden kaybolan anıt, 2001'de aslına uygun olarak taklit edilmiş ve tepesindeki heykel ise 2005'de yerleştirilmiştir.

PLEVNE ANITI

Moskova'da da Rus-Türk harpleri anısına dikilen anıtlar vardır ve bunlar 93 Harbi hatırasını yaşatmak için yapılmıştır.[48] Plevne Anıtı ve Skobelev Heykeli bu harbi belli bir ideoloji çerçevesinde anlatan anıtlardandır. *Çasovynaya pamyatnik granederam*, yahut *Çasovnaya pamyatnik geroyam Plevnıy* (Plevne Kahramanları Anıtı), bu ideolojik sunumun son derece güzel bir örneğidir.[49] 18 Kasım 1877'de Plevne'de "şehit" düşmüş Rus askerleri için, yine aynı tarihten tam on yıl sonra, 18 Kasım 1887'de Moskova'daki İlyinskiy Meydanı'nda (bugünkü ismiyle Lubyanka Meydanı) açılışı yapılan anıt mabedin mimarı, Vladimir Osipoviç Şervud'dur (1833-1897). Bu anıt mabet, Plevne'den hayatta kalanların ve Rus Arkeoloji

Kurumu'nun topladığı yardım paralarıyla yapılır. Açılış töreninde de yine Plevne'den sağ kalanlar hazır bulunduğu gibi, 93 Harbi'nde Rus ordularının serdâr-ı ekremi Nikolay Nikolayeviç, Moskova valisi V. A. Dolgorikiy, Plevne kuşatmasında bizzat görev yapan General M. P. Danilov gibi mühim şahsiyetler de törene katılmıştır. Tören sırasında askeri bando eşliğinde heyecanlı nutuklar atılmış, harbe katılanlar için ve 1881'de uğradığı suikasttan bir süre sonra ölen Çar II. Aleksander için dualar edilmiş. Bu açılış töreni, Plevne Muharebesinin Rus milli kimliğindeki algısını oldukça iyi yansıtmaktadır. 93 Harbi ve Plevne Muharebesinin Türk-Turan kahramanlık retoriğindekine benzer bir şekilde, Rus-Slav kahramanlık retoriğinde de önemli bir yer işgal ettiğini; hatta Osman Paşa'nın bu retorikte "cesur düşman" imgesiyle saygın bir yere konulduğunu da vurgulamak gerekir (nitekim Osman Paşa, Çar II.Aleksander'ın şahsî teveccühüne mazhar olmuştur). İşte Plevne şehitlerinin hatırasına inşa edilen anıt mabet, bu kimlik retoriğinin tecessüm ettiği mimari eserlerden birisi olmasından dolayı açılış töreni de gösterişli olmuştur. Rus resmi historiyografisinde Plevne ile ilgili söylem, hem-millet olan Rus ve Bulgar'ın tarihi dayanışmasının zaferi şeklindedir ve bu söylem, anıt mabette de ikonografik ifadesini bulmuştur.[50]

Metal sekizgen şapel, yukarı doğru sivrilir ve bu haliyle bir piramidi hatırlatır; ancak esasında kullanılan simge "çan"dır. Tepeye doğru çıktıkça bir tacın üstünde, hilâle batırılmış Ortodoks haçı yine ortaya çıkar. Akademik Şervud'un böyle bir eser tasarlarken kafasındaki fikir de 93 Harbi'ni ve Plevne'deki zafer söyleminin referanslarını Moskova caddelerinde dolaşanlara teşhir etmekti şüphesiz. Bu söylemin içeriği, kabartmalar ve altın yaldızlı harflerle de zenginleştirilmek istenmiş. Mesajı yalnızca kabartmalardaki tasvirlerde değil, doğrudan kutsal kitabın Slavca versiyonundan vermek gerekmekteydi. Böylelikle kanonun ruhuna uygun hareket edilecek, Slav birliği ve kardeşliği ile bu birlik ve beraberliğin hamuru olan din de işlenecekti. Anıtın ön cephesinde, hilâle batırılmış haçın altındaki yazı şu şekilde: "28 Kasım 1877'de Plevne'de şerefle can veren muhafız neferlere yoldaşlarından..." Kabartma tasvirler ve üzerlerinde eski Slavca İncil'den yapılan alıntılar, anıtın maneviyatını zenginleştiriyor. Anıtın arka cephesinde ise Plevne, Kars, Alaca, Hacı Vali olmak üzere harpteki muharebelerin isimleri yazıyor.

Soldan itibaren anıtın etrafında dönmeye başlayan bir izleyiciye anıt, kabartmalar ve onların üzerlerine yazılmış kutsal sözlerle bir "tarih" anlatmaya başlıyor. İlk kabartmada elinde kutsal kitabı tutan *otets*, yani "Baba", önünde diz çökmüş bir Rus askerine, bir yeri işaret ediyor ve işaret ederken de ona kutsal kitaptan bir şeyler fısıldıyor:

"...Doğrusu size derim ki; buğday tanesi yere düşüp ölmezse, o yalnız kalır; fakat ölürse çok mahsul verir."[51]

Bu sözlerin seçilmesi tabii ki hususi bir anlam ifade etmektedir. Bu sözleri takip eden kabartma tasvirde, kucağında bebeğiyle diz çökmüş, savunmasız bir kadının, bir adamın ayakları altında ezildiği görülür; çocuğu annesinden almaya çalışan adam zorbalığı ve zalimliği temsil eder; 1876 Bulgar isyanının Osmanlılar tarafından şiddetle bastırılışıdır aslında ifade edilmek istenen. Tasvirdeki zalim adam ise bir "başıbozuk"tur.[52] Kutsal kitaptan iktibas edilen söz-

Çeşme sütunu.

Preobrajenskiy Katedrali.

lerle birlikte düşünüldüğünde Slav kardeşliği ve din kardeşliği üzerine verilen mesaj daha da etkili olur. Bu tasvirin devamında kutsal kitaba bir atıf daha görülür:

"...Birisinin dostları uğruna canını vermesinden daha büyük sevgi kimsede yoktur."[53]

"Dostları", "din kardeşi" olarak okursa izleyici, "şehitlik mertebesine ulaşmayı" teşvik eden bir vaazla karşı karşıya kaldığını anlar. Tabii ki göndermenin aslî kaynağı İsa Peygamber'dir; şimdi onun gösterdiği fedakârlık ve kefâret, "Rus" askerinden silah arkadaşlarına karşı, Rus milletinden ise Bulgar kardeşlerine karşı beklenmektedir. Bu mesiyanik tarih anlayışı, 93 Harbi öncesi Osmanlı aleyhine güçlenen ve Rus efkâr-ı umumiyesini seferber eden ideolojinin dikkat çekici bir yönüdür. Nitekim tarihi ve dini görevini yerine getiren muzaffer Rus askerinin ayakları altında ezilen "başıbuzuk" Türk, bu kabartmanın konusudur. Son tasvirde ise mesiyanik tarih anlayışlarının müşterek hedefi olan "adalet" işlenir ve bileklerinden zincire vurulan "başıbuzuk" görülür. Bütün bu tabloya anıtın üstüne yerleştirilen ikonalar eşlik etmektedir.

Sovyet döneminde çürümeye bırakılan bu anıt mabetten bazı değerli eşyalar ve sanat eserleri çalınacak veya kaybolacaktır. Bunlardan birisi de Plevne'de ölen 18 subay ve 542 askerin isminin yazılı olduğu bronz levhadır.

Çarlık dönemi Moskova şehir rehberlerini karıştırırken, Rus-Türk harpleriyle ilgili görülebilecek bir diğer anıt da P. A. Samonov'un eseri olan General Skobelev heykelidir. Moskova'nın meşhur Tver Meydanı'na dikilen görkemli anıtta Skobelev, atının üzerinde elinde kılıcıyla tasvir edilmiş ve heykelin kaidesi, 93 Harbi'ni ve Skobelev'in zaferlerini anlatan heykellerle zenginleştirilmiş. Ancak bu anıtın ömrü 6 yıl olmuştur ve Sovyet rejimi tarafından 1918'de eski rejimin bir sembolü olduğu gerekçesiyle yıktırılmıştır.

1683'ten sonra Avrupa kültür ve sanatında "Türk korkusu"nun yerini artık zafer retoriğini yansıtan sanat eserleri alırken, diğer yandan "barbar Türk"e karşı egzotik ve oryantalist bir merak da uyanmıştır. Böyle bir dönüşüm Rus kültür tarihinde 1770'ten sonra görülür ve Türk, III. Roma tezini yansıtan zafer sembolleri yanında oryantalist alakaya da muhatap olur. "Konstantinopol" imgesini, alegorik oyunlarla fantastik bir şekilde sarayın parkında yaratan oryantalist zihniyet, (Avrupa'dakinden farklı olarak) yalnızca biçimde değil, anlamdaki oryantalizmin de bir ifadesidir.[54] 19. yüzyılın ilerleyen yıllarında, sanatın otokrasiye hizmet ettiği Rusya'da, Türklere karşı kazanılan zaferlerin ifadesinde din vurgusu ve Slav kardeşliği ön plana çıkar, "mağlup" Türk de bu tabloya içindeki yerini alır. Çarlık döneminde, St. Petersburg ve Moskova dışındaki birçok şehirde de Türklere karşı kazanılmış zaferleri anlatan anıtlar bulunmaktadır ve bu eserlerde vurgulanan "öteki" imgesi, "düşman" imgesiyle çakışmaktadır. Bunların envanterinin bulunup bulunmadığını henüz tespit edemedik. Ancak tarihin bu anıtlar üzerinden okunması, gerek fikir tarihi, gerekse de sanat tarihi açısından ilginç sonuçlar verecektir.

DİPNOTLAR

1 Bu konuda bir tartışma için bkz.. Hayden White, "Historiography and Historiophoty", *The American Historical Review*, vol. 93, No. 5, (Dec.1988), s. 1193 vd. *Historiophoty* kavramı, öncelikle fotoğraf ve sinema gibi nispeten daha teknolojik bir çağa aittir.

2 Nitekim Peter Burke'nin çalışması historiyografinin bu türü üzerine en önemli eserlerdendir; *Afişten Heykele, Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul 2003.

3 John Berger'in başka bir örnekte gösterdiği üzere imgeler, sözleri aydınlatır hale gelir. John Berger, *Görme Biçimleri*, çev.Yurdanur Salman, İstanbul 2010, s. 28. Zafer anıtlarında kazılı sözler, anıtlardaki sembolleri aydınlatır ve onlara belli bir anlam yükler.

4 White, *a.g.m.*, 1194.

5 Birinci Petro'ya ithafen II. Yekaterina tarafından kendisine sipariş edilen ve daha sonra da Puşkin'in ***Mednıy Vsadnik***, yani Bronz Süvari şiirini ithaf edeceği muazzam Büyük Petro heykelinde Falkone, bir siyaset düşünürü olarak ehliyetini yeterince ispat etmiştir. *Petru Pervomu Yekaterina Vtoraya*, Yekaterina'dan Petro'ya "hediye" edilen yalnızca bir anıt heykel değil, aynı zamanda bir imparatorluk iddiası ve mirası da olmuştur. II. Yekaterina güçlü bir şekilde tedavüle soktuğu *imperium* imgesiyle bir tarih kurgusu ve bu kurgunun etrafında teşekkül edecek bir "misyon" da hediye etmektedir.

6 Petersburg'da, Nevskiy Caddesi'ndeki Metro İstasyonu'ndan çıkan birisinin gözüne hitap eden mimari eserlerin *tabula rasa*'daki yankısı oldukça etkileyicidir. Bir tarafında Feldmareşal Kutuzov-Golenişev'in, diğer tarafında Barclaye de Toli'nin heykelleri bulunan Kazan Katedrali'nden başlayarak Saint-Petersburg'da gezeceğiniz mekânların tarihteki bazı olaylara referans gönderdiklerini başından hissedersiniz. Benzer şekilde, Moskova'nın merkezindeki metro istasyonu Ohotniy Ryad'dan Kızıl Meydan istikametine çıktığınızda karşınıza çıkacak ilk anıt, Devrim Meydanı'ndaki Maraşel Jukov heykelidir.

7 Petersburg'daki Saray Meydanı'nda dikili duran, I. Aleksander'in çehresinde Rusya'yı kutsayan melek, yine aynı karede görünen İsakyevskiy Katedrali'nin işaret ettiği ve anımsattığı tarih de Napolyon Savaşları'dır. Mekânın işlenişi itibariyle *imperial* bir şehir olan St. Petersburg'a göre daha *naayonel* bir şehir olan Moskova'daki anıtlardan bazıları, özellikle 1917'den sonra yok edilecektir; bunlardan en meşhuru, bugünkü Tver Meydanı'ndaki Skobelev heykelidir ki 93 Harbi'nin kahramanı Beyaz General'in heykelinin yerinde şimdilerde Dolgorukiy heykeli vardır.

8 Moskova dönemi Rus mimarisinden Petro dönemi Batılı mimariye geçiş için bkz. Lindsey Hughes, "The West Come to Russian Architecture", *History Today*, 36: 9, 1986 Sept., s. 33.

9 Yekaterina dönemi Rus kültüründe "Yeni Roma" ve "Yani Atina" propagandası hakkında bkz., Marinus A. Wes, *Classics in Russia 1700-1855. Between Two Bronze Horsemen*, E.J.Brill, Leiden 1992, 46 vd.

10 İmparatoriçe, torunu Konstantin'i (*novus Constantinus*), yani geleceğin "Yunan Ortodoks İmparatorunu" dahi bir Yunan bakıcıya emanet etti.

11 18. yüzyıl Rus mimarisinde ve heykeltıraşlığında Roma imgeleri ve tesiri için bkz., W. Bruce Lincoln, *Sunlight at Midnight. St. Petersburg and the Rise of Modern Russia*, Basic Books, New York 2000, s. 105-124.

12 Lincoln, *a.g.e.*, s. 108-110.

13 V V Çuyko, *Volter i Yekaterina II*, S. Petersburg, 1882, s. 85.

14 John T. Alexander, *Catherine the Great. Life and Legend*, Oxford University Press, New York 1989, s. 132-133; A. G. Brikner, *İstoriya Yekaterinıy Vtoroy*, Svarog i K, Moskva 1998, s. 326-339.

15 Çuyko, *a.g.e.*, s. 143. Ayrıca aşağıda anlatılacak anıtların her birisi için müracaat ettiğimiz bir kaynak da *Ensiklopedia "Sank-Peterburg"*dur. Burada "Rus-Türk Savaş Anıtları" maddesinde bu anıtların listesi verilmektedir. Y. M. Piryutka, "Russko-Turetskim Voynam Pamyatniki", *Ensiklopedia "Sank-Peterburg*, Moskova 2006, s. 766-777. Bahsi geçen anıtlarla ilgili ansiklopedik bilgi için, internet ortamından da faharlıkla ulaşılabilen ESP'nin ilgili maddelerine bakılabilir

16 Dimitriy Şvidkovskiy, "Aydınlanma Dönemi Rus Mimarisinde Türk Üslubu", çev. Burcu Özgüven, *Yapı*, no.133 Aralık 1992, s. 47.

17 Esasında bu dönemde güneydeki her büyük zafer, kadim Yunan ve Roma medeniyetinin ihyasıyla özdeşleştirilmekteydi; 1784'te Kırım'ın güneyinde kurulan Sebastopol Limanı, Yunanca *Sebaste Polis*'ten devşirildi ve Sebaste, Roma imparatorluk unvanlarından muhteşem *Augusta*'nın Yunanca tercümesiydi. Wes. *a.g.e.*, s. 47.

18 "1683 II. Viyana Kuşatması'nı takip eden süreç içerisinde Avusturya tarihinde 'kahramanlık devri' olarak geçen dönem başlamıştır. Bu dönemde dış siyasette değişen güç dengesi ve Osmanlılara karşı kazanılan zafer, *Türkentriumph* kavramı etrafında türlü propaganda yöntemleriyle gerek iç siyaset, gerekse dış siyaseti hedefleyerek dönemin sanatına yansıtılmıştır. Bu çerçeve içerisinde Habsburg Hanedanlığı ve aristokrasisi tarafından bir 'imparatorluk stili' geliştirilmiş ve belirli motifler ve kalıplardan oluşan ve tüm sanat eserlerinde uygulanan ikonografik bir program saptanmıştır. 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl Avusturya sanatında hâkim olan bu program mağlup olmuş köle Türk imajı etrafında odaklanır. Ancak Habsburg Hanedanlığı ve Osmanlı Devleti arasındaki askeri ilişkiler ve güç dengesine göre belirlenen bu olumsuz Türk imajı gelişen diplomatik, kültürel ve ticari ilişkiler sonucu değişikliğe uğrar." Lale Babaoğlu, "16.-18. Yüzyıllar Arasında Avusturya Kültür ve Sanatında Türkler", *Aptullah Kuran İçin Yazılar*, (haz. Çiğdem Kafescioğlu-Lucienne Thys-Şenocak), İstanbul 1999, Y. K. Y., s. 103-104. Lale Babaoğlu'nun bahsettiği değişiklik, Rus kültür ve sanatında da görülecek olan Şarkiyatçılık ve Egzotizm cereyanıdır.

19 *Tsarskoye selo* aslında Osmanlılara yabancı bir yer değildi; 1755 senesinin Temmuz ayında Osmanlı sefiri Defterdar Derviş Mehmed Efendi, 1758 yılının Ağustos ayında ise sefir Şehdi Osman Efendi, Petersburg sefaretleri görevlerinde burayı da ziyaret etmişlerdir. Hatta Şehdi Osman Efendi, İstanbul'a hareket etmeden önce bir gece konaklayacağı yol üzerindeki bu sarayın "san'at-ı garibesi"ni ve bahçelerini kısaca tasvir eder. Tahiî ki onun konakladığı dönemde bu zafer anıtları henüz yoktur. Türkan Polatçı, *Şehdî Osman Efendi'nin Rusya Seferi ve Sefaretnâmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Tokat 2003, s. 67 vd. (Bu tez yakında T.T.K. tarafından basılacaktır.) Bu sefaretnamenin orijinal metninde "Çarskisele" olarak kaydedilen, transkripsiyonunda ise "Çarukisle" olarak geçen yer *Tsarskoe selo*"dur. Osmanlı sefirlerinin bu sayfiye yerini ziyareti hakkında kısa bilgi için bkz. A. İ. Uspenskiy, *Istoriçeskoye panorama Sankpeterburga i ego okrestnostey*, kısım 7, Moskova 1912, s. 16, 42.

20 S. N. Vilçıkovskiy, Tsarskoye Selo, S. Petersburg 1911, s. 169. Daha sonra, bu muharebeyle ilgili olarak bir de Baserebya'ya bir zafer anıt dikilecektir; bkz. A. G. Brikner, *Istoriya yekaterinıy vtoroy*, Moskova 1998, s. 334.

21 Orduların asker sayısında mübalağa olduğu kesin olmakla beraber Osmanlı ordusunun yüz binden fazla olduğu da kesindir. Rus ordusunun sayısı hakkında ise on yedi binden otuz bine kadar farklı sayılar verilir. Kaldı ki obeliskte yazılan sayıları Osmanlı kaynakları da doğrular.

22 İlya Yakovkin, *Opisaniye sela tsarskogo ili sputnik obozrevayuşim onoe s planomi kratkimi istoriçeskimi obyasnenyami*, S-Petersburg 1830, s. 90; Vilçikovskiy, a.g.e., s. 148-149. Ayrıca ESP'de "Moreyskaya Kolona" maddesi.

23 Bkz. Vilçikovskiy, *a.g.e.*, s. 181-182. ESP ilgili maddede, Kırım'ın Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre Rusya'ya ilhakı üzerine yapıldı diye yazar ki hatalıdır. T. Alexander, *Catherine the Great. Life and Legend*, Oxford University Press, New York 1989, s. 134'te, anıtın, Kırım'ın istilasından hemen sonra dikildiği kayıtlıdır ki bu tarih de yanlıştır. Ayrıca bkz. Brikner, *a.g.e.*, s. 343-344.

24 Türkleri simgeleyen bu tür eşyaların, Avusturya'daki *Turkentriumph* sanatında da kullanıldığı bilinmektedir. Babaoğlu, *a.g.m.*, s. 109-112.

25 Peter Hayden, "The Russian Stowe: Benton Seeley's Guidebook as a Source of Catherine the Great's Park at Tsarskoe Selo", *Garden History*, vol. 19, No. 1 (Spring 1991), pp. 21-27.

26 Vilçikovskiy, *a.g.e.*, s. 159-161; Yakovkin, *a.g.e.*, s. 99-101 ve *ESP* "Çeşmenskaya kolonna" maddesi.

27 İtalo Calvino, "Trajanus Sütununun Anlattığı Öykü", *Üç Deneme*, çev. Bilge Karasu, Y.K.Y., İstanbul, s. 31-37. Roma'nın Daçya seferlerini (MS 101-102 ve 105) âdeta destan tarzında tasvir eden 200 metre uzunluğundaki sarmal bir şeritle süslü Trajanus Sütunu'nun okunuşu üzerine bir denemedir.
1 Ocak 1763'te yıldaşı gecesi, St. Petersburg'da havai fişekler eşliğinde kutlanmış ve Yekaterina'nın onuruna dikilen bir "Trajanus Sütunu"nun alegorik bir temsiliyle yeni yıla girilmiştir. Bu, Rusya'nın Yekaterina'nın saltanatında ilk yıldaşı kutlamasıdır ve kutlamalar, Altın Çağı'nın dönüşüne dair sembollerle yüklüdür. Wes, *a.g.e.*, s. 45. Yekaterina döneminde Türk savaşları için dikilen başka zafer sütunları da vardır. Bunlardan ikisi Gatçina Yazlık Sarayı'daki (bu saray Antonyo Rinaldi'nin Grigor Grigoryeviç Orlov için tasarladığı bir saraydır) Orlov Parkı'nda dikili Çeşme Obeliski ve Kartal Sütunu'dur. Çeşme Obeliski, parktaki küçük bir yarımadada durmaktadır. Pembemsi ve mavimsi mermerden yapılmış; daha da önemlisi saray teşrifatının en önemli salonuna nâzırdır. Saraydaki bu neo-klasik salonun duvarları ise, Alman sanatçı J. Hackaert'in Çeşme Koyu'ndaki savaşa dair çizdiği muhteşem tablolarla tezyîn edilmiştir ve Çeşme Salonu olarak adlandırılır. Parktaki sütunlarda da kartal, diğer zafer sütunlarındaki gibi ana simgedir.

28 Jacob Hackaert ve Richard Paton'a, Çeşme deniz muharebesini tasvir eden iki takım büyük resim sipariş etti ve bu resimlerin bir kısmı, Peterhof'daki yazlık sarayın Büyük Salonu ve bitişiğindeki Çeşme Odası'nı tezyin edecektir. Peterhof'daki sarayda bu resimler halen sergilenmekte, lakat fotoğraf çekilmesi yasaktır.

29 Şividkovskiy, *a.g.m.*, s. 50.

30 Saray ile yanındaki kilisenin hikâyesi ve mimarisi hakkında bkz. William Craft Brumfield, *A History of Russian Architecture*, Cambridge University Press, Canada 1993, s. 268; Antonov V. V., Kobak A. V., *Suyatini Sank-Peterburga*. St. Petersburg 1996. t. 3, s. 70-73; B. M. Kirikov, *Arhitekturniye pamyatniki Sank-Peterburga, stili i mastera*, S-Petersburg 2003, s. 106.

31 Şividkovskiy ve bazı Rus mimarlık tarihçilerine göre Rus mimarisindeki Şark tesiri, gariptir ki kimi zaman İngiltere üzerinden gelmiştir.

32 1919'da kapatılan kilise II. Dünya Savaşı'nda büyük hasar görmüş ve 1977'de tadil edilerek müze hâline getirilmiştir. Sovyet döneminde ambar olarak kullanılan Çeşme Sarayı ise şimdilerde Havacılık Sanayii Akademisi olarak hizmet vermektedir. Kilisenin arkasındaki Çeşme Şehitliği'nde ise II. Dünya Harbi'nde can veren Rus askerlerin mezarları bulunur.

33 Vilçikovskiy, *a.g.e.*, s. 174-175. Yakovkin, *a.g.e.*, s. 105. *Turetskiy kiosk* II. Dünya Savaşı'nda yok olmuştur ve ona dair fotoğraflar 20. yüzyıl başına aittir.

34 Buradaki bilgiler için bkz. Uspenskiy, *a.g.e.*, kısım 7, s. 53-54; Yakovkin, *a.g.e.*, s. 118.

35 İmparatoriçenin bu cami çizimlerini Mareşal Çernışov'a, Çernışov'un Moskova yakınlarındaki mülkü Yaropolets'de bir camı yaptırması için hediye ettiği söylenir. Şividkovskiy, *a.g.m.*, s. 48.

36 Lale Babaoğlu, benzer bir yönelimin Avusturya sanatında da yaşandığına dikkat çeker; "18. yüzyıl Avusturya sanatı ve kültüründe, çeşitli örneklerle belgelemeye çalıştığımız Türk imajı sadece olumsuz betimlemelerle sınırlı kalmamıştır. II. Viyana Kuşatması'ndan sonra gerek halk kültüründe, gerekse yüksek kültürde, 'barbar' Türk'ten 'yenik düşmüş' Türk'e dönüşen Osmanlı imajı bu dönemde Avrupa'da yayılan *alla Turca* modasının ve bilimsel nitelikteki *orientalism* tartışmasının da etkisi ile 'egzotik imge olarak gündeme gelir. 1718 Pasarofça Antlaşması'nı takip eden Osmanlı-Avusturya arasındaki ticari ilişkilere dahi yansıyan bu imge, bundan böyle Osmanlı'nın korkulacak bir düşman veya kazanılan bir zaferin simgesi olmaktan ziyade Doğu'nun büyülü dünyasının bir sembolü olarak kabul gördüğünü vurgular. Lüks tüketim malları kapsamında Osmanlıların "Binbir Gece Masalları"nı andıran yaşamlarından öğeler Avusturya'ya ithal edilerek *Turqueria* akımı perçinlenir. 1721 yılında Mehmed Efendi'nin Fransa'ya elçi olarak atanması ile Avrupa sanatında bir *Turqueria* modası başlar. 1742 yılında Mehmed Efendi'nin oğlu Said Efendi'nin elçiliği döneminde bu moda bir *Turqomania*'ya dönüşür. Avrupa'nın İngiltere ve Hollanda gibi diğer ülkelerinde de yaşanan bu Türk modası Avusturya'ya yirmi-otuz yıllık bir gecikmeyle gelir... Osmanlıların çöküş dönemi içerisine girmelerinin açıklık kazanmasından sonra Türklere duyulan korku ve nefret, ilgi ve hayranlığa dönüşmüş, böylece 18. yüzyıl boyunca Avusturya yüksek kültüründe *alla Turca* stili, müzik, dekorasyon, tiyatro ve opera gibi birçok alanda gündeme gelmiştir... Değişik alanlarda rağbet gören Türk stili, Türk figürlerinin kullanılması ile plastik eserlerde de moda olmuş. 18. yüzyıla ait pek çok örnekte Türk motifi uygulanmıştır." Babaoğlu, *a.g.m.*, s. 115.

37 Mesela, Brumfield, *a.g.e.*, s. 270.

38 A. L. Punin, *Arhitektura peterburga, seredini XIX veka*, Lenizdat 1990, s. 39 vd. Punin de bu dönemden itibaren Rus kamuoyunda oryantal imgelere olan bu yoğun ilgiyi Rusya'nın Kafkas ve Kırım'dan başlayan emperyal siyasetiyle ilişkilendirir.

39 Vilçikovskiy, *a.g.e.*, s. 161-162.

40 Sütun, Petersburg'a yaklaşık 2 saat mesafedeki Ladojskiy Gölü'nün kuzeyinden çıkartılan *serdobolskiy* granitinden yapılmış. Kaide ise fistonlu ve kabartmalı kızıl mermerden yapılmış. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ivan Puşkarev, *Istoriçeskiy ukazatel dostopamyatnostey Sank-Peterburga*. Sank-Peterburg 1846, s. 144.; *Putevoditel po S-Peterburgu, izdaniye S-Peterburgskogo gorodskogo upravleniya*. S. Petersburg 1903, s. 260.

41 Bütün bu anıtsal mimaride Roma'ya yapılan atıflar, 1770'lerden aşağı yukarı 1855'e kadar sürecek olan ve Bruce Lincoln'un vurguladığı St. Petersburg'un imgelem dünyasındaki mimari tarzı ile son derece uyumludur.

42 Katedral hakkında bkz. *Putevoditel po peterburgu, opisaniye S-Peterburga i ego dostoprimeçatelnostey* (pod redaksiyu R.S.Popova), S-Petersburg 1886, s. 60-61; *Putevoditel po S Peterburgy*. S. Petersburg 1903, s. 100-101. Ayrıca bkz. İvan Puşkarev, *Istoriçeskiy ukazatel dostopamyatnostey Sank-Peterburga*, S-Petersburg 1846, s. 55-60. Bu şehir rehberinde katedralin o dönemde çizilmiş bir resmi de mevcuttur.

43 25 Kasım 1741'de, bu alayın askerleri ve subayları, Büyük Petro'nun kızını tahta geçirme kararı aldılar ve ona itaat yemini ettiler. Bir hükümet darbesiyle tahta çıkan Yelizeveta Petrovna bu alayın bulunduğu yere, 9 Haziran 1742'de Preobrajenskiy Gospodyan Katedrali'nin temellerini attırış; Mimar Trezin'e bu kilisenin eski Rus kiliseleri örneğinde inşa edilmesi için talimat verilmiş ve 5 Ağustos 1754'te kilise babaları, aziz şehitler, Petro ve muhafızlar adına kutsanmış.

44 Ganimet olarak ele geçirilen silahların sanat eserlerinde kullanımı hakkında bkz. Babaoğlu, *a.g.m.*, s. 112-113.

45 I. Nikolay döneminde inşa edilen bir başka muazzam eser, İsakyevskiy Katedrali'nin kubbesinde de bu haç formu kullanılmıştır. Bu durum, "Demir Çar"ın Osmanlı'ya yaklaşımıyla da doğrudan ilişkilidir.

46 Puskarev, *a.g.e.*, s. 150-151. (resim de var) ayrıca bkz. *Putevoditel po S-Peterburgu*, s. 260; Kirikov, *a.g.e.*, s. 158.

47 K. G. Pritulin, *Noviy putevoditel g. S-Peterburga i ego okrestnostey*. S-Petersburg 1909, s. 17; *Putevoditel po S-Peterburgu*, s. 287-289; anıtın Sovyet rejimi tarafından ortadan kaldırılması ve 2001'den sonra yeniden yapımı için, *ESP* "Kolona slavı" maddesi.

48 K. V. Sivkova, *Putevoditel po moskve i iya okrestnostyam*, Moskova 1913, s. 114.

49 Bu anıt hakkında bkz. F. N. Riçin, *Putevitel po moskovskoy suyatine*, Moskova 1890, s. 359-361.

50 Nitekim bu söylem, resimler, karikatürler ve mimari eserlerde delalarca dile getirilmiştir. 19. yüzyıl Rus güzel sanatlarında Türk savaşları, oldukça popüler konulardan birisiydi. 2010 bahar döneminde Moskova'da, Tverskaya Caddesi'ndeki meşhur *Gosudarstvenniy tsentralniy muzey sovremennoy istoriy Rossii*'de, *Balkanskiy triumf. Stranitsiy geroiçeskoy istoriy Russko-Turetskoy Voyni 1877-1878* (Balkan Zaferi: 1877-1878 Rus-Türk Harbi'nden Kahramanlık Sayfaları) konulu özel bir sergi tertip edildi ve kataloğu, Rus Kültür Bakanlığı tarafından neşredildi. Rus Kültür Bakanı'nın özel koleksiyonundan derlenen bu sergide de Plevne, hususi bir seksiyonu işgal etmekteydi. Rus sanatı ve edebiyatı, "Türk imgesi" hakkında oldukça verimli sahadır.

51 *Amin amin glagolyu vam: aşe zerno pşeniçno pad na zemlyu ne umret, to edino prebivayet: aşte je umret, mnog plod sotvorit* (Yohanna 12, 24) Eski Slavca olan bu sözlerin Rusça karşılığı, "İstinno, istinno govoryu vam: esli pşeniçnoe zerno, pav v zemlyu, ne umret, to ostanyotsa odno; a esli umret, to prinecet mnogo ploda".

52 Çocuk katılı Türk imgesi, 17. yüzyıldan beri Avrupa sanatında kullanılan bir imgedir. Bkz. Babaoğlu, *a.g.m.*, s. 105.

53 *Bolşi olya lyubve nikto je imat, dakto duşu svoyu polojit za druzey* (Yohanna 15, 13). Bunun ise günümüz Rusçasındaki karşılığı "Net bolşe toy lyubvi, kak esli kto polojit duşu svoyu za druzey svoyih".

54 Şividkovskiy, *a.g.m.*, s. 51.

1492'DEN CUMHURİYET'E

OSMANLI YAHUDİLERİ VE HOŞGÖRÜ*

ONUR ŞAR

Türkiye'de Yahudiler denince akla "hoşgörü" gelir. Bunun nedeni,15. yüzyılda İspanya'da Engizisyon mahkemelerinin kurulmasıyla Yahudilerin yaşadıkları toprakları terk etmekle Hıristiyanlığı kabul etmek arasında bir seçim yapmak zorunda kalmaları ve Sultan II. Bayezid, hoşgörüsünün etkisiyle, vatanlarından edilen Yahudileri topraklarına kabul etme lütfunu göstermesidir. Makalede 1492 göçüyle ilgili farklı kaynaklara inerek; 19. ve 20. yüzyıl tarih kitapları ve 1892 "dört yüzüncü yıldönümü" kutlamaları incelenerek söylemin gerçekle ne kadar örtüştüğüne bakılıyor.

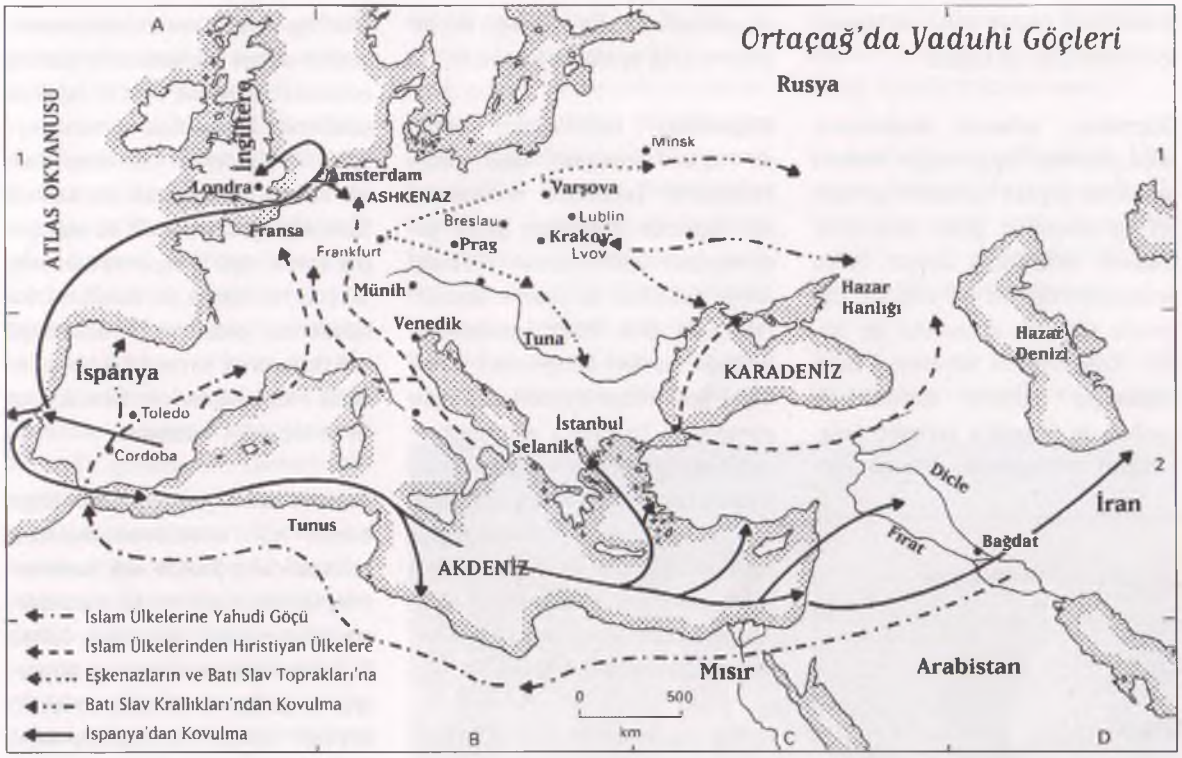

Sultan II. Bayezid (1481-1512)'in hükümdarlık döneminde İspanya'daki son Magrip kalesi Granada düşer. (1492). Aynı yıl İspanya kralı Yahudilerin ülkeden kovulma fermanını çıkartır.

Osmanlı padişah portreleri. Bir 19. yüzyıl albümü.

Türkiye'de Yahudiler denince akla gelen ilk kavram "hoşgörü" olmalı. Bunun nedeni, aşağı yukarı herkesin bildiği bir anlatıya dayanıyor. 15. yüzyılda İspanya'da Engizisyon mahkemelerinin kurulmasıyla birlikte, Yahudiler bir seçim yapmak zorunda kalır: Asırlardır yaşadıkları toprakları terk etmekle Hıristiyanlığı kabul etmek arasında. Bazıları görünürde Katolik olup gizlice asıl dinlerini yaşamaya devam eder. Kalanlar dini kimliklerini değiştirmemeyi tercih eder ve topraklarından ayrılmak zorunda kalırlar. Bunun üzerine, 1492'de Sultan II. Bayezid, hoşgörüsünün büyüklüğüyle, vatanlarından edilen Yahudileri topraklarına kabul etme lütfunu gösterir. Bu sayede, ehil ve liyakatli insanlar olan Yahudileri Frenk kralının ülkesinden alıp kendi ülkesine getirmiş olur. Rivayet odur ki "İspanya kralı çok akıllı dersiniz, bu nasıl akıldır ki kendi ülkesini fakir kılarken benimkini zenginleştirir ?" diye sorar.[1] Bu olaydan sonra da Türkler Yahudilere her durumda kucak açmışlar, onları hoşgörüyle ülkelerine kabul etmişlerdir.

Yazıdaki amacım hoşgörü söyleminin kaynağını araştırmak. Bunu birkaç

Bazı Osmanlı kaynaklarında İspanya kıyılarına gittiği belirtilen Kemal Reis'in kumanda ettiği Göke isimli yelkenli.

aşamada yapacağım. Önce, söylemin gerçekle ne kadar örtüştüğüne bakmaya çalışacağım. 1492 göçüyle ilgili olarak, bilimsel çalışmaların bunu nasıl açıkladıklarına değineceğim. Sefarad Yahudileri sadece Osmanlı topraklarına mı göçtü yoksa başka yerlere de göç ettiler mi, gibi sorulara cevap bulmaya çalışacağım. Sonrasında 19. ve 20. yüzyıllarda yazılmış tarih kitaplarına bakarak hoşgörü söyleminin izini süreceğim. Söylemin bu anlatılardaki yerine bakacağım. Daha sonraysa, söylemin -bilebildiğimiz kadarıyla- ilk kez kamusal alana çıktığı 1892 yılına giderek göçün dört yüzüncü yıldönümü kutlamalarına değineceğim.

Evvela belirtelim ki Anadolu'daki Yahudi varlığı antik döneme uzanıyor. Özellikle Ege Bölgesi'nde yapılan kazılar sayesinde antik dönemden kalan sinagogları görme şansına sahibiz.[2] Osmanlıların Yahudilerle karşılaşması da 1492 yılında gerçekleşmiyor. İki topluluğun "tanışması" daha eskiye dayanıyor.[3] Orhan Bey döneminde Bursalı Yahudilerin sinagog inşa taleplerine olumlu cevap verilir ve "Etz HaHayim" adında bir sinagog inşa edilir.[4] Kısaca, 1492 Yahudilerin ne Anadolu topraklarıyla ne de Osmanlılarla tanışmasının miladı.

Döneme dair çalışmalar gösteriyor ki İber Yarımadası'ndan kaçmak zorunda olan Yahudiler, yaygın söylemin aksine, sadece Osmanlı topraklarına yerleşmiyor. Göçmenlerin bir kısmının Güney Akdeniz kıyıları ve Batı Avrupa gibi coğrafyalara gittiğini biliyoruz. 1492'de kovulanların göç ettikleri ülkeleri gösterir bu liste, mutlak olmasa bile, fikir vermesi itibariyle önemli: Cezayir 10.000, Amerika 5.000, Mısır 2.000, Fransa, İtalya 12.000 ve Hollanda 25.000. Aynı kaynak Osmanlı'nın Rumeli topraklarına 90.000 kişinin geldiğini belirtir.[5] Diğer bir çalışmaysa 1492'de İspanya'dan kaçanlara 1497'de benzer nedenlerle Portekiz'den kaçanları ekleyip toplamda 60.000 kişinin Osmanlı topraklarına gelmiş olabileceğini belirtiyor.[6] Doktora tezini Osmanlı-Türk Yahudileri üzerine yazan Laurent-Olivier Mallet ise konuya farklı yaklaşıyor. Göçün 'an'lık değil, neredeyse yüz yıla yayılan bir süreç olarak algılanması gerektiğini söylüyor.[7] Mallet farklı saiklerle gerçekleşen ufak çaplı göçlerin aynı çatı altında değerlendirilmesinin anlamsızlığını da vurguluyor.[8]

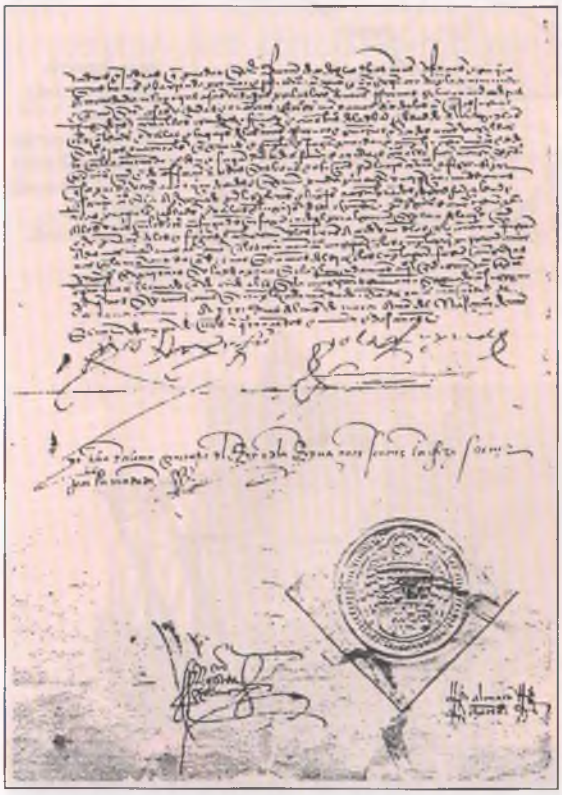
Sayıları ne olursa olsun bir grup Sefarad'ın 15. yüzyılın sonunda Osmanlı topraklarına geldiğini biliyoruz. Bu seçimde etken olan faktörler

neler olabilir, sultanın ve Osmanlı toplumunun hoşgörüsü bunu açıklamaya yeter mi? Farklı araştırmacılar bu konuda uzlaşmış görünüyor. II. Bayezid, kendisine atfedilen cevabın da kısmen gösterdiği üzere, Yahudilere pragmatik nedenlerle kucak açmıştır: Ülkeye belli bir birikim ve teknik zenginlik getireceklerdi. Bu, devletin işine yarayabilecekti.[9] "İstanbul ve diğer Balkan şehirlerindeki Yahudilerin üstün ekonomik konumları padişahların Yahudi göçüne sıcak bakmasını sağladı. Devlet, göçmenlerin yerleşmesinden kazançlı çıkacaktı."[10] Tam da bu nedenle, Osmanlı sultanları göçü engellemek şöyle dursun,

Yahudilerin ülkeye gelip yerleşmesi için kolaylıklar da sağladı.

Göçmenler sultanın öngörüsünü boşa çıkarmaz. İspanya'dan Akdeniz havzasına yayılan Yahudiler bir ticaret ağı oluşturur. Doğu Akdeniz'de Osmanlı Sefaradları batıda İtalya Sefaradları ticareti ele alır. Bu dönemde Osmanlı ekonomisi de büyür: Yahudiler bu büyümeye katkı sağlamıştır.[11] Ülkede kurulan ilk matbaa da Selanik'e yerleşen Sefaradların matbaasıdır; önemli dini

31 Mart 1492'de I. Isabelle ve II. Ferdinand tarafından imzalanan Kovulma Fermanı.

eserler basılır. Gelenler hekimlik bilgisini de getirdiklerinden sarayın gözde doktorları uzunca müddet Yahudiler olur.[12] Görüldüğü üzere, İber göçmenlerinin Osmanlı Devleti'ne yaptıkları katkılar azımsanacak derecede değildir.

II. Bayezid'in Yahudileri kabul edişinde engin Osmanlı ve(ya) Türk hoşgörüsünü görmek tarih bilimi açısından da sakıncalı.[13] Bu tarihsel süreçteki toplumsal olay ve olguları dikkate almaksızın yapılan bu tarz çalışmalar, bilimsel açıklama getirmekten hayli uzak. Görüldüğü gibi padişahın Yahudileri kitlesel olarak kabul edişindeki asıl neden göçmenlerin sağlayacağı avantajları öngörmesidir. Sultanın hoşgörüsü olsa olsa asli değil, tali bir etken olarak açıklama getirebilir.

Göçmenleri kabul/davet etmede Moïse Franco'nun, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesinin akabinde Yahudileri şehre getirtmesinin nedeni olarak zikrettiği denge politikası da önemli olabilir. Franco'ya göre Fatih, güvenilmez bulduğu Rumları dengelemek adına başka şehirlerden Yahudileri sürgün yöntemiyle İstanbul'a getirtmiştir.[14] 1453'ü açıklamak için öne sürülen bu siyaset, 1492'den sonrasını açıklamak için de kullanılabilir. Göçmenlerin yerleşmesine izin verilecek yerleri belirlemek için bölgelerdeki etnik denge dikkate alınıp buna göre hesaplamalar yapılmış olabilir.

1492'de yaşananları kısaca aktardığımı sanıyorum. Bu noktada, günümüzün başat söylemi olan hoşgörü söyleminin kaynağını aramak için farklı dönemlerde yazılmış, genel Osmanlı ve Yahudi tarihi kitaplarına bakacağım. Acaba II. Bayezid'in göçmenleri kabul kararını aktarırken, hoşgörü geçmiş dönem tarihçileri tarafından da açıklayıcı unsur olarak kullanılmış mıdır, sorusuna cevap arıyoruz. Bu söylem, ne ölçüde kitaplarda anlatılan tarih açıklamalarından hareket etmiştir? Bir başka deyişle, kovulanların sultan tarafından kabul edilmesi, tarih kitaplarında yer alacak denli mühim bir olay mıydı? Soruya cevabı dönemi ele alan tarih kitaplarında arayacağız.

ERKEN DÖNEM HOŞGÖRÜ SÖYLEMİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun mufassal tarihini kaleme alan ünlü tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın 1947'de basılan *Osmanlı Tarihi* adlı sekiz ciltlik eserinin "İspanyollar ve Endülüs Müslümanları" başlıklı kısmında bu konuya dair bazı bilgilere ulaşabiliyoruz.[15] Benî Ahmer Devleti hükümdarı XI. Ebu Abdullah Muhammed Katoliklerin Müslümanlara yaptığı zulümden kurtulmak adına 1486'da İstanbul'a elçisini yollar. Uzunçarşılı sadece bu noktada, bir cümle içinde Yahudilerden bahsediyor. Devleti sıkıntıya sokan Cem Sultan meselesinden dolayı Muhammed'e yardım edilemez ve ancak 1505'te İspanya sahillerine Kemal Reis kumandasıyla bir filo gönderilir. "Bir kısım İslam ve Yahudi kurtarılarak ilk kafilesi Türkiye'ye getirilmişti."[16] Bu olaydan çok sonra, 1570'te İspanya'dan yine "birçok Müslüman ve Yahudi Afrika sahillerine geçirilmiş."[17] Görüldüğü gibi Uzunçarşılı'nın asıl ilgi alanı Endülüs Müslümanlarıdır. Üstelik 1492 yılına hiç atıfta bulunmaz.

Osmanlı tarih yazımının bir diğer önemli ismi Avusturyalı diplomat ve oryantalist Joseph von Hammer-Purgstall'dır. Hammer, Almanca kaleme aldığı eserinin ilk cildinde Sultan II. Bayezid dönemi olaylarını aktarır. 1492'de gerçekleşen olaylar arasında kovulan Yahudi ve Müslümanların Osmanlı himayesine sığınmalarından bahsedilmemesi önemlidir:

"Peygamberine bağlı bir mümin gayretkeşliği ve şaireliğiyle Bayezid, İspanya kıyılarını mahvetmesi için bir filo hazırlattı. Sefere daha romantik bir hava vermek içinse gemilerini eski seyislerinin en parlağına, güzelliği ile Kemal, yani mükemmeliyet, adını kazanan ve ileride Avrupa gemilerinin korkulu rüyası olacak Kemal Reise emanet etti."[18]

Dimitri Kantemir, Romen asıllı bir tarihçi ve yazardır. 1673'te doğmuştur. Babası Konstantin, 1684'te Boğdan Beyi olarak atanınca, dönemin usul ve şartları gereği önce abisi Antiyoh, 1687'den sonra da kendisi Bâbıâli'ce rehin tutulmuştur. Bu süre boyunca kendini ilme verip birçok Doğu dilini öğrenmiştir. Daha sonraysa, babasının makamına atanmıştır. 1711'de Osmanlılara karşı Ruslarla işbirliği ettiği anlaşılınca azledilmiş ve güvenlik endişesiyle Rusya'ya sığınmıştır. En önemli eseri olan *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Dönemi* adlı eserini de Rusya'da bulunduğu süre zarfında kaleme almıştır.[19] "Bayezid'in İspanya Mağriplilerine Yardım Etmesi" başlıklı kısımda Kantemir, II. Bayezid'in sadece Müslümanlara yardım ettiğini kaydeder. Uzunçarşılı'nın aksine,

onları Osmanlı topraklarına getirdiğinden bahsetmez. Kantemir, eserinde Yahudilere değinmez bile:

"Birçok yenilgiden sonra Müslümanlar bu topraklardan atılırlar. Burada kalanlar da bin bir eziyete tabi tutularak dinlerini terk etmek zorunda kalırlar. Bu acıklı durum karşısında, İspanyolların bu şiddet ve acımasızlıklarını bildirmek ve İslam dünyasının başı sıfatıyla kendisinden yardım isteminde bulunmak için elçilerini Bayezid'e gönderirler. Osmanlı hükümdarı da istemlerini yerine getirmeye hazır olduğunu bildirir ve bu amaçla ertesi yıl Kemal Ali Paşa komutasında Akdeniz'e büyük bir donanma yollar. Bu, Hıristiyan donanmasına üstün gelir ve Malta Adası'nı tahrip eder (H. 891-M. 1486). Bundan sonra da İspanya ve İtalya sahillerini yakıp yıkarak ganimetlerle yüklü olarak memleketine döner."[20]

Kemal Reis'in İspanya sahillerini vurmasını değişik kaynakların farklı tarihlendirdiğini de gözden kaçırmamalıyız. Uzunçarşılı, olayı Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriye*'sinden alıntılayarak kullandığını belirtir ve ekler: "Kâtip Çelebi *Takvimü't-Tevarih*'te Kemal Reis'in Gırnata padişahına yardım için İspanya sahiline gönderildiği tarihi H. 896 (M.1491) olarak göstermekte ise de bu tarihte Kemal Reis henüz devlet hizmetine girmemişti."[21] Kantemir yukarıdaki alıntıda da görüldüğü üzere aynı olayı 1486'ya tarihlemektedir.

Sultan III. Murad ve III. Mehmed'e öğretmenlik yapmasıyla tanınan 16. yüzyıl tarihçisi Hoca Sadeddin Efendi, devletin kuruluşundan I. Selim'e kadar Osmanlı tarihini aktardığı *Tacü't-Tevarih* eserinde II. Bayezid dönemi olaylarını da aktarır. Eserde, İspanya'dan kovulan Yahudiler yoktur.[22] II. Bayezid dönemi tarihçilerinden Edirneli Oruç Bey'in 1288–1502 yılları arasındaki önemli olayları anlattığı *Tevarih-i Âl-i Osman* adlı kitabındaysa ne Endülüs Müslümanları ne de Yahudileri yer alır.[23]

Ünlü tarihçi İsmail Hami Dânişmend'in *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'nde de benzer bir durum var. Osmanlı tarihini baştan sona günlük bir düzenle inceleyen, daha doğrusu farklı kaynaklardan aktaran bu çalışmasında Dânişmend İspanya'dan kovulan Yahudilerden bahsetmez. Benî Ahmer Devleti'nden bahsederken yalnızca şunları kaleme alır: "Ebu-Abdullah'ın istimdadı [yardım istemek] üzerine Sultan Bayezid'in Kemal-Reis kumandasında bir donanma gönderdiği ve İspanya sahillerini yakıp yıktırarak Hıristiyanları dehşet içinde bıraktığı hakkında bir rivayet vardır."[24] 1487'de (Uzunçarşılı, bu tarihi 1486 olarak aktarır) sultandan yardım isteyen XI. Ebu Abdullah Muhammed, 1492'de Katolik baskısına daha fazla dayanamayarak Afrika'ya kaçmak zorunda kalır. 1492 yılı olaylarını aktardığı sayfalarda Dânişmend okuyuculara bu olayla ilgili malumat sunmaz.[25]

Manisa'daki antik Sardis kentinde bulunan Roma dönemine ait sinagog.

Fotoğraf: Ahmet Akşit.

Bununla birlikte Dânişmend, kitabın başında birçok ciltten oluşan eserinin ilk cildini neden "ihtilaflı yıllar" olarak adlandırdığını açıklar:

"Bu ilk karanlığın Osman ve Orhan Gazilerden sonra pek hafif bir nisbette aydınlanmaya başladığı muhakkak olmakla beraber, o nisbi aydınlık da kronolojiden ziyade vukuatı biraz tenvir edecek mahiyettedir. İşte bundan dolayı Fatih devrinin sonlarına kadar hemen her vak'a için muhtelif milli ve ecnebi menba'larda muhtelif sene rivayetlerine tesadüf edilmekte ve bilhassa ay ve gün tarihleri büsbütün karanlık kalmaktadır. Hatta İkinci Bayezid devrinin kronolojisinde bile birçok ihtilaflı noktalar vardır."[26]

Dânişmend'in bu açıklamasını okuyunca Osmanlı kaynaklarında II. Bayezid'in Kemal Reis'i İspanya'ya yolladığı tarih üzerindeki karışıklık mantıklı bir zemine oturuyor.

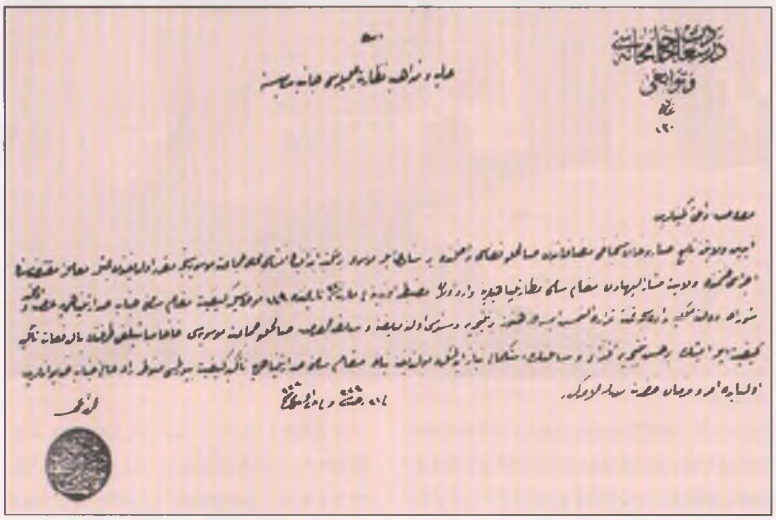
Burada uzunca zikretmeye gerek duymadığım Osmanlı tarihini aktaran başka eserlerde de benzer ifadelere rastlanabilir. Söz gelimi, Namık Kemal *Osmanlı Tarihi* eserinde Yahudi göçmenlerden bahsetmez. Kitabı hangi kaynaklardan yararlanarak yazdığını bilemiyoruz. Ama İspanya'ya yollanan Kemal Reis'i anlattığı kısımların Hammer'le olan benzerliği buraları ondan aldığını düşündürtüyor.[27] Ziya Paşa'nın *Endülüs Tarihi* ise doğrudan Osmanlı tarihini anlatmaz, ama bir devlet adamının kaleme alması itibariyle yine de önemlidir. Eserde yazar, Endülüs Müslümanlarının tarihini aktarırken "Müslüman idaresinde yaşayan Museviler" başlığı altında Yahudilerden de bahseder ama kovulmalarına değinmez.[28]

Buraya kadar atıfta bulunduğumuz Osmanlı tarihi kitaplarına baktığımızda Yahudilerin 1492'de kovulmalarından sonra kabul edilmelerinin metinlerde kendisine yer bulamadığını görüyoruz. Sadece bir yazar, Uzunçarşılı, İspanya'dan Müslümanlar ile beraber Yahudilerin de

1892'de kutlama metninin Osmanlıcası.

Şalom gazetesi arşivinden.

Moşe Levi'nin mührü olan bir belge Antet: Dersaadet ve Tevabii Hahamhanesi Mühür: Dersaadet Hahambaşı Kaymakamı Moşe Levi.

BOA, Y.A.RES.141/71 künyesi.

getirildiğinden bahsediyor: Ne var ki o da 1492'de değil daha sonra geldiklerini belirtiyor. Genel olarak Osmanlı tarih yazarlarının 1492'de İber Yarımadası'ndan göçen Yahudilere pek ehemmiyet atfetmediği aşikâr. Peki, genel Yahudi tarihini anlatan eserlerde bu olay yer alıyor mu, alıyorsa nasıl?

Farklı tarih kitaplarında farklı yaklaşımlar olabileceği ve bu yazıda tüm Yahudi tarih yazıcılığını ele alamayacağım açık. Bu nedenle, rastgele kitaplara bakıp en azından bir kanaat edinilebilir kanısındayım. Charles Malo'nun 1826'te yazdığı kitapta Yahudilerin kovulması aktarılırken, Osmanlı topraklarına gelmelerine hiç değinilmiyor, Yahudiler Avrupa'nın farklı ülkelerine dağılıyor.[29] Benzer bir anlatımı Hannah Adams adlı yazar da benimsemiş. Kitabında, İspanya'yı terk ettikten sonra (sayılarının 800.000-1.000.000 arasında olduğunu söylüyor) Akdeniz çanağında Fas, Portekiz ve Cenova gibi yerlere gitmek zorunda kalan Yahudilerin büyük zorluklar çektiğini, gemilerinin battığını, ulaşabildikleri yerlerde de yerel halkın tepkisini çektiklerini aktarıyor. Bu eserde de Osmanlı'ya göç edenler kendilerine yer bulamıyor.[30]

Yukarıdaki eserlerin aksine, Henry Hart Milman adlı rahip/vaiz tarafından kaleme alınan kitapta Osmanlı topraklarına göç eden Yahudiler yer alıyor. Sayılarının 50.000 olduğunu söylediği bu Yahudilerin çoğunun Avrupa'daki Osmanlı topraklarına göç ettiğini belirtiyor. "Mağrur [*haughty*] Türklerin yeni gelen bu Yahudilere, Rumlara [*Greeks*] baktıklarından daha az istihfafla baktığını [*with far less contempt*]" iddia ediyor. Buna gerekçe olarak ise "Rumlar köle durumundayken Yahudiler[in] misafir [*monsaphir*] konumunda" olmasını gösteriyor.[31]

Moise Schwab'ın *İkinci Tapınağın Yapılışından Bugüne Yahudi Tarihi* eserinde 1492'de Türkiye'ye göç edenler olduğu vurgulanmakla birlikte süreç aktarılırken hoşgörü kelimesi kullanılmıyor.[32] Kitapta ayrıca Yahudilerin genel anlamda Türk yönetiminden hoşnut olduğu, haraç vergisini vermek kaydıyla özgürlük içerisinde yaşayabildikleri aktarılıyor. Bir diğer eser Léon Halévy'nin 1828'de basılan kitabı.[33] Yazar, İspanya göçünden bahsediyor. Göçmenlerin Doğu'ya gittiklerini belirtse de kesin yer adları belirtmekten kaçınıyor. Osmanlı Devleti'ne doğrudan atıf yapmadığından dolayı sultanın hoşgörüsünden bahsetmesine de gerek kalmıyor.[34] Halévy, Yahudilerin Osmanlı'ya kattıklarını da ifade ediyor. Matbaayı ilk kez Yahudilerin getirdiğini ve sultanların (burada Fatih Sultan Mehmed'e özellikle atıfta bulunuyor) Yahudileri hekim olarak yanlarına aldığını kaydederek devletteki önemlerinden, az da olsa bahsediyor.[35]

Son olarak Katie Magnus'un kitabına değinmek istiyorum: *Yahudi Tarihinin Genel Hatları: MÖ 589-MS 1885*.[36] Yazar kovulan Yahudilerin 300.000 kişi olduğunu belirtiyor ve bu göçü "tarihteki en muazzam milli dik duruş olarak" betimliyor.[37] Sefarad göçmenlerin hangi coğrafyalara göçtükleri belirtilmiyor. Göçmenlerden ziyade Endülüs Yahudileri dönemi kendine daha fazla yer buluyor. Kitap, okura Avrupa'daki Yahudilerin genel durumunu aktarıyor, Doğu Yahudileri kendilerine pek yer bulamıyor. Buradan da anlayabiliyoruz ki yazar Avrupa dışında kalan Yahudilerle ilgilenmiyor. Avrupa dışında kabul edilebilecek olan iki coğrafya, Türkiye ve Polonya, kitapta ancak şu şekilde yer edinebiliyor: Yahudilerin bu iki yerde kötü muamele görmemesinin nedeni buraların "gelişmemiş medeniyetler" (*undeveloped civilization*) olmaları.[38]

Yukarıdaki örneklerde doğrudan hoşgörüye atıf yapılmadığını -yapıl-

sa bile çok kısıtlı olarak yapıldığını gördük. Ama daha eski tarihli mektuplar, sanıyorum bu hoşgörü söylemine ilk rastlanılan yerler. Moïse Fresco'nun Yahudi tarihini aktardığı kitabında alıntıladığı bir mektup söylemi oluşturan ilk kaynaklardan olsa gerek. Fatih Sultan Mehmed döneminde (İstanbul'un fethi 1492 olarak zikrediliyor) Avrupa'da sıkıntılar yaşayan, baskılara uğrayan Yahudilerin Osmanlı topraklarına sığınmasından bahsediliyor. Yeni gelenlerden birinin Macaristan ve Almanya'daki dindaşlarına yolladığı mektubu zikretmek önemli:

"Arkadaşlarım, Türkiye 'misafirperver' bir ülkedir. Burada, herkes üzüm yaprağının ve incir ağacının gölgesinde güvenlik içinde yaşayabilir. [...] Hıristiyan ülkelerde Şabat günleri, haftanın diğer günleri gibi karanlıktır. Orada, ölümden beter acıları göğüslemek zorundasınız. [...] İsrail, neden uyuyorsun? Uyan ve kutsanmış bu ülkeye gel."[39]

Kitaplarda benzer başka mektuplara rastlamak mümkün. Selanik'e yerleşmiş Yahudilerin, kendileri gibi Fransa'nın Provence bölgesinden kovulmak üzere olan dindaşlarına 16. yüzyılın başında gönderdiği mektupta şu ibarelere rastlıyoruz: "Türkiye'ye gelin ve bize katılın. Burada bizim gibi, barış içinde ve özgürce yaşayın."[40] Samuel Usque de 16. yüzyılda Selanik'ten bahsederken şunları kaleme alır: "Avrupa'nın ve diğer ülkelerin, sürülmüş ve acı çekip ezilmiş Yahudileri kendilerine güvenli bir sığınak aramak için buraya geldiler. Bu şehir onları tıpkı saygıdeğer Kudüs Ana'mız gibi, yürekten bir sevgi ve samimi bir şefkatle sardı."[41]

Bu mektuplardan başka, hoşgörü söylemini ortaya çıkaran ve geleceğe taşıyan 16. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmış önemli bir eser var: Eliya Kapsali'nin yazdığı *Küçük Eli'nin Tarih Yazısı*. Yazdıklarıyla hoşgörü mitinin yaratılmasında pay sahibi olan Kapsali aslında Osmanlıların ilerlemesinden zarar gören bir Romanyot Yahudisi.[42] Bazı alıntılar bunu yeteri kadar doğrulayacaktır:

17. yüzyıldan kadın ve erkek Yahudi tipleri.

Alay- Hümayun, İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul ziyareti ve resimleri, Kitap Yayınevi.

"Türkiye'nin kralı Sultan Beyazıt, İspanyol Kralı'nın Yahudilere çektirdiği sıkıntıları haber aldı. Onların *sığınacak bir yer, bir yuva* aradıklarını duydu. Onlara *acıdı* ve fermanlar yollayarak hiçbir valisinin sınırlardan girmek isteyecek Yahudileri reddetmemesini ve onları kovmamasını buyurdu. Aksine, onlara karşı kucaklayıcı davranılmalıydı.[43]

Ecdadının izlerini takib eden Sultan Bayezid, Alların [aynen böyle] köleleri olan Hazreti İbrahimin zürriyetini iyi kabul etti ve bazı kralların yaptığı gibi onları huzurundan kovmadı. Şayet bu (Bayezidin muamelesi) olmasaydı, İspanya, Aragon, Portekiz ve Sicilyadan kovulmuş olan Yahudilerin artığı ve İsrail'in hatırası mahvolacaktı.... Türkiye kralı olan Sultan Bayezid, İspanya kralının Yahudilere yaptığı fenalığı ve onların ayak basacak yer aradıklarını işiterek, *merhamete geldi* ve vilayetlere yazdığı mektupta, yüksek memurlardan hiçbirinin Yahudileri kovmağa kalkışmamasını ve onları güler yüzle ve iyi kabulle karşılamalarını ve aykırı hareket edenlerin ölüm cezasına çarptırılacaklarını emretmişti."[44]

Yukarıdaki örneklerde göze çarpan bu erken dönem hoşgörü söyleminin olası nedenini Osmanlı Yahudileri tarihi üzerinde sayısız araştırma yapan Aron Rodrigue ve Esther Benbassa, Sefarad tarihini inceleyen kitapları *Sephardi Jewry A History of the Judeo-Spanish Community, 14th-20th Centuries*' de şöyle açıklıyor:

"Gerçekliği tartışılır bu cümleler esasen, Osmanlı politikalarından ziyade zamanın Yahudilerinin ruh halini yansıttığı için kıymetlidir. Sınır dışına sürülmenin darbesini ve şaşkınlığını yaşayan Yahudilerin büyük beklentilerini ifade eder."[45]

15. yüzyılda rastlanılan hoşgörü söylemi misafirlik söylemini de içermektedir. Bu söylemde yerleşik Müslümanlar 'ev sahibi' olarak 'misafir' gelen Sefaradları konuk eder, onlara hoşgörüyle bakarlar. Daha ziyade Cumhuriyet döneminde etkili hale gelen misafirlik söyleminin ilk filizleri de, yine Osmanlı döneminde bulunuyor. Kapsali'den alıntıladığım metinde II. Bayezid'in 'misafirperverliği'ne ve Osmanlı topraklarına göçmüş bir Yahudi'nin Avrupalı dindaşlarına gönderdiği -alıntıladığım- mektupta 'Türkiye'nin misafirperver bir ülke' olmasına atıflar o açıdan önemlidir.

Bu erken dönem hoşgörü söyleminin asıl olarak göçmenlerce üretilmiş olması elbette çok anlamlı. Memleketlerinden ayrılmak zorunda kaldıklarından yeni ülkelerini ululama yoluna gidiyorlar. Bu, onlara psikolojik destek sağlayıp önlerindeki yeni 'güzel günlere' daha umutla bakmalarını sağlıyor. Böylece hayatlarına daha rahat devam edebilir hale geliyorlar.

Rodrigue ve Benbassa, misafirlik kavramına mesafeli duruyor. Sefaradların 15. yüzyıl boyunca içinde bulunduğu hali 'misafirlikle' değil, yerleşikten farklı olan kendi kim-

liklerini koruma çabasıyla açıklıyor. Sefaradlar, Osmanlı'ya gelince yerleşik Romanyotlara ayak uydurmaksızın kendi alışkanlıklarına uygun yaşamaya devam etmişlerdir. Dillerini muhafaza etmekle kalmamış, aynı zamanda "ev sahibi ülkelerde Sefaradlar ayrı cemaatler olarak örgütlendiler. Yerli yerleşik cemaatlerin *halaha*'sını (dini hukuk) ve *minhag*'ını (yerel cemaatlerin gelenekleri) "benimseme[mişlerdir]"[46] Bu, onların yeni karşılaştıkları yerel Romanyot toplumuna karışmamak üzere bilinçli olarak takındıkları tavırdır. Osmanlı yönetimi bu göçmenleri "kendi gelen" olarak adlandırıp onları yerleşik Yahudilerden farklı konumlandırarak onlara, yerleşik Yahudilere tanımadığı, bazı vergi kolaylıkları da tanımıştır.[47]

Aron Rodrigue bu durumu Sefaradların kendilerini misafir olarak algılamalarının mutlak göstergesi gibi görmemek gerektiğini belirtiyor. Devletin göçmenleri yerleşik cemaatten farklı bir ad altında tasnif etmesi, onları misafir gibi gördüğünü göstermez. Rodrigue'e göre, bunun ötesinde, göçmenler de kendilerini misafir olarak görmezler. Fakat Osmanlı topraklarına yeni göçmüş olmalarına istinaden yerelden farklı olan kimliklerini korumaya çalıştıkları açıktır. Rodrigue ayrıca, her topluluğun sıkça yer değiştirdiği bir dönemde göçmenliği misafirliğe bağlamak ne derece sağlıklı olabilir, sorusunu sormak gerektiğini belirtiyor –yerel halklara kıyasla Türkler de Anadolu'ya yeni gelmişlerdir örneğin.[48] Bununla beraber, 15. yüzyılda Yahudiler tarafından kaleme alınmış metinlerde Osmanlı Devleti ve sultanının ne kadar misafirperver olduğuna yapılan atıfları daha önce zikretmiştim. Belli ki misafirlik kavramı da, hoşgörü söylemiyle iç içe bir halde, 15. yüzyıla kadar geri götürülebilmektedir.

İlerleyen yıllarda Yahudi milletinin başat topluluğunu oluşturduklarında -17. yüzyıla kadar Romanyotlar İstanbul'da sayısal üstünlüğe sahiptir- Sefaradlar giderek Osmanlı Yahudiliğinin normu olmaya başlamıştır.[49] Böylece Osmanlı Yahudilerinin dili Rumcadan Ladino'ya kayar. Romanyot değil Sefarad usulüyle yapılan dinsel törenler geleneksel sıfatını taşımaya başlar. Yıllar geçtikçe Osmanlı Yahudisi, Sefarad olur. O kadar ki, Isaiah Friedman'ın belirttiği gibi 19. yüzyıla gelindiğinde, devletin gözünde Yahudi demek Sefarad demektir.[50] Ben bu durumun şunu da beraberinde getirmiş olabileceğini düşünüyorum: 19. yüzyıla gelindiğinde artık Sefaradların misafirlik tabiriyle karşılanabilecek bir konumları kalmamış, Osmanlı toplumunu oluşturan farklı yerel topluluklardan birisi olmuşlardır.

15. yüzyılda rastladığımız hoşgörü söylemi görüldüğü gibi aslında Yahudi kaynaklarının ürettiği bir söylem. Bu dönemde karşımıza çıkan söylem esas olarak göçmenlerin kendi iç dünyalarından kaynaklanmaktadır. Eski güzel günlerini yeniden yaşayabileceklerini umdukları yeni bir coğrafyaya gelip yeni adetler, topluluklarla karşılaşmışlardır. Geldikleri toprakları ve yeni hükümdarlarını abartarak aktarmaları bundan kaynaklanmaktadır. Eski 'zalim' hükümdarlarının kendilerine reva gördüğü muameleye karşın Sultan II. Bayezid'in yerleşmelerine izin verip bunu teşvik etmesi de padişahı 'mazlum'un yanında yer alır biçimde resmetmelerinin nedenlerinden olsa gerek.[51]

19. YÜZYIL HOŞGÖRÜ SÖYLEMİ

Erken dönem hoşgörü söyleminin kamusal alana ne derece yansıdığını bilemiyoruz. Bununla birlikte, 19. yüzyılda rastladığımız söylem, kendisine kamusal alanda da yer bulması açısından önemli. Söylemin bu alana taş(ın)masının en temel nedeni devleti Yahudilerin yarattığı bu söylemden haberdar kılmaktır. Cemaatlerin bağlılığının devlet adamları tarafından sorgulandığı bir ortamda Osmanlı Yahudileri, hoşgörü söylemini seslendirerek devlete bağlılıklarını göstermeye çalışmıştır. 1892 kutlamalarının kamusal alanda yapılmak istenmesinin, Rusya'dan kaçan Yahudilerin Osmanlı topraklarına kabul edilmesi için padişahtan izin koparmak ile ilgisi olabileceği de düşünülebilir. Bu iki etkenden bağımsız olarak kutlamaların diğer bir önemi ise cemaat içi güç dengelerini yansıtmasıdır.

Yahudilerin Osmanlı topraklarına kabul edilişlerinin dört yüzüncü yıldönümünü kutlama fikri ne İstanbul'da ortaya atılmıştır ne de resmi veya dini bir görevliye aittir. Öneriyi ortaya atan İzmirli gazeteci, romancı, Türkçe öğretmeni ve okul müdürü Aaron de Joseph Hazzan'dır. İzmir'in önemli ailelerinden Hazzan ailesinin ferdi olan Aaron, Ladino dilinde yayınlanan *La Buena Esperansa* gazetesinin sahibi ve yazarıdır. Önerisini de gazetesinin Temmuz 1891'de yayınlanan nüshalarında ilk kez cemaatle paylaşır.[52] Aaron, önerisini geliştirip kalem oynatmaya devam eder. Yazılarına bakılınca, Yahudi cemaatinin genelinden vatanperverliklerinin göstergesi olacağını düşündüğü kutlamalara büyük katılım beklediğini görürüz. "En sıradan vatandaşlar bile hazırlıklara katılmalıdır," diye yazar.[53]

Aaron'un teşvikiyle İzmir'de kutlama hazırlıkları başlar. Osmanlıca basında hazırlıklara dair yazılar çıkar. Aaron, diğer kentlerdeki, hazırlıklara henüz başlamayan dindaşlarını uyarır: "Projemiz artık çok sayıda insan tarafından biliniyor, organizasyonda nasıl ilerleyeceğimize dair ortak karar almayı daha erteleyemeyiz."[54] Başka yazılarında da aynı görüşü koruduğunu görürüz: "Kutlamalar için birleşememiz -Allah korusun- vatanseverlik eksikliğimizin bir göstergesi olacaktır. [Hâlbuki] Dindaşlarımız arasında böyle duygular asla var olmamıştır."[55]

Tüm Osmanlı tebaası Yahudileri içeren böyle bir kutlama için şüphesiz hahambaşı kaymakamının desteği gerekir. İzmir hazırlık komitesi, Temmuz 1891'de kaymakam Moşe Halevi'ye kutlamaların içeriğini aktaran bir rapor yollar. Aslında işin çoğu hallolmuştur; hahambaşı kaymakamından esas beklenen desteğidir; istenen destek gelmez. Suskun kalan

Halevi'nin sözcüsü durumundaki *El Tiempo* şöyle yazar: "Bazı kaynaklara göre, hahambaşı Sultan'dan izin alabilmek için Yahudi cemaatlerinin isteklerini ona *doğrudan* bildirmesini beklemektedir."[56]

Halevi işi sürüncemede bıraksa da, İzmir Hahambaşısı Avram Palaçi ve başka ruhaniler İzmir komitesini desteklemektedir. Ağustos sonunda Selanik de bir komiteye kavuşur. Yahudice yayınlanan *La Epoka* gazetesi memnundur; şehrin gençlerini "tüm Yahudileri, devlete karşı olan derin duygularını gösterme fırsatı verecek bu organizasyona" katılmaya davet eder.[57]

Tüm bu çabalar, gazetelerin açık mektupları bile Halevi'yi etkilemez. Bu, Aaron'u kızdırır ve gücendirir. "Hiçbir yerde kutlanmasa bile," der, "kutlama yapanlar sadece bizler olsak bile" kendi şehri İzmir'de kutlama olacaktır.[58] Zira yukarıda da belirtildiği gibi, hazırlıkları başkaları tarafından da bilindiği için kutlamaların yapılmaması farklı yorumlanabilecektir.

Eylül sonunda *La Buena Esperensa* gazetesinde Halevi'nin konuya olumlu yaklaştığına ve sultana projeyi sunacağına dair haberler çıkar.[59] Fikir babası Aaron bunu çok iyi karşılar ama bu denli geç kalınmış olmasını anlayamaz. 1891 yılının son aylarında Halevi'den hâlâ ses çıkmamış olması, haberi zaman kazanma amacıyla yaydığı izlenimini uyandırır. Aaron kutlama tarihi olarak önerdiği 31 Mart'a[60] az zaman kaldığını hatırlatır. Üzüntüsünü okurlarla paylaşır: "Yahudi olmayanlar ne diyecek? Yahudilerin fiilen değil [ancak] sözle kutlama yaptıklarını söyleyeceklerinden kuşkunuz olmasın."[61]

Katolik takvimine göre belirlenen bu gün, anlaşılan Halevi'nin hoşuna gitmemiştir. Önerilen tarih yerine, İbrani takviminde Hamursuz Bayramı'na denk gelen 12 Nisan 1892'yi kutlama günü olarak belirler. Şubat 1892'de, Yahudice basının uzun zamandır arzuladığı üzere, kutlamalarla ilgili dilekçesini sultana sunar.

Neticede, kutlamalar -zaten Hamursuz Bayramı ibadeti için süslenecek- sinagoglarla sınırlı olacaktır, böylece fazla dikkat çekilmemesi amaçlanmaktadır. Sinagogların içi süslenecek ve Yahudiler sultana şükranlarını belirtir telgraflar yollayacaktır. İlaveten Halevi'nin hazırladığı bir şükran duası da dini tören esnasında okunacaktır. Böylelikle, daha şatafatlı yapılması planlanan yıldönümü kutlaması dini bayram törenine eklenen bir şükran duasına indirgenmiş olur.[62]

Kutlamalarla ilgili ilk öneride, kutlamanın dini alanda değil kamusal alanda yapılacak olması, ruhani olmayanlar tarafından organize edilmesi ve seçilen tarihin (31 Mart) Jülyen takvimine göre belirlenmesi Halevi için sorunludur. Bunun cemaat üzerindeki kontrolü itibariyle olumsuz etkileri olacağını düşünür. Bu nedenle, kutlamaların içeriğini ve biçimini değiştirir ve bu şekilde gerçekleşmesini sağlar.

Kutlamaların nasıl gerçekleştiğini aktardıktan sonra olaya daha eleştirel bir gözle bakmak gerekiyor. Öncelikle, Aaron de Yosef Hazzan'ın ortaya attığı kutlama aslında iki farklı kavramın karıştırılmasından hareket etmektedir. Her ne kadar İspanya'dan kovulma fermanı 1492'de yürürlüğe girmişse de, yukarıda da belirtildiği üzere Sefaradların Osmanlı'ya gelmeleri bir göç sürecidir. Dolayısıyla, Aaron'un kutlanmasını önerdiği şey aslında İspanya'dan kovulmanın yıldönümüdür, Osmanlı topraklarına gelmenin değil. 1492'deki 'kovulma'yı Osmanlıların yürüttüğü bir tür 'kurtarma' operasyonu gibi yorumlar. Bu iki kavramı ve olayı kaynaştırmakta beis görmez.

Julia Phillips Cohen, Aaron'un bu yorumunu açıklarken dinsel atıfların önemine işaret eder. Bu iki farklı olayın *Tevrat*'taki bölümlere benzetildiğini öne sürer. Yahudilerin 15. yüzyılda İspanya'dan kovulması 'Mısır'dan kovulmaya' benzetilirken Osmanlı topraklarına göçmeleriyse *Tevrat*'ta anlatılan 'Yahudilerin arz-ı mev'uda gelme' anlatısına benzetilir. Bu teşbih kaçınılmaz olarak şunu doğurur: İspanya modern dönemin Mısır'ı konumuna otururken, Osmanlı Devleti Yahudilere Tanrı tarafından vaat edilen topraklar biçimine girer. Kutlamaların hazırlık aşamasında da bu mantık baskındır. Halevi'nin, kutlamaları tam da bu sürgünü hatırlatmak ve anmak üzere kutlanan Hamursuz Bayramı kutlaması kapsamında düzenlemek istemesi bilinçlidir. Kutlamaların bayram esnasında da okunan dua ile sınırlandığını da unutmayalım.[63] Duada hem 15. yüzyıl padişahı II. Bayezid'e hem 19. yüzyıl hükümdarı II. Abdülhamid'e şükran ifade edilmesi de 15. ve 19. yüzyılları birbirine bağlama çabasının bir tezahürüdür.

Elimizde bu tür kutlamaların daha önce yapıldığına dair (1592, 1692 veya 1792'de) veri yok.[64] Cohen kutlamaların özellikle 1892'de düzenlenmesini, 19. yüzyıl sonunda Yahudi seçkinlerinin millettaşları arasında Osmanlı vatanperverliğini yayma çabası olarak okuyor. Bu proje nedeniyle, Yahudi milletini teşkil edenlerin hepsinin İber kökenli olmadığı, dolayısıyla onların atalarının İspanya'dan kovulmadığı gerçeği hasıraltı ediliyor: Tüm Yahudiler aynı gruba dâhil ediliyor. Söz konusu olan Yahudi milleti değil de 'Sefarad milletiymişçesine davranılıyor. Devletin fethettiği topraklar üzerinde olmalarından dolayı Osmanlı tebaa-

אילמי׳מפו
EL TIEMPO
KODYOUMDJILER HAN No 43, 46, 47
GALATA - CONSTANTINOPLE

LA ESPERANZA

İzmir'de Aaron de Joseph Hazzan tarafından yayınlanan *Esperansa* gazetesinin bir nüshası.

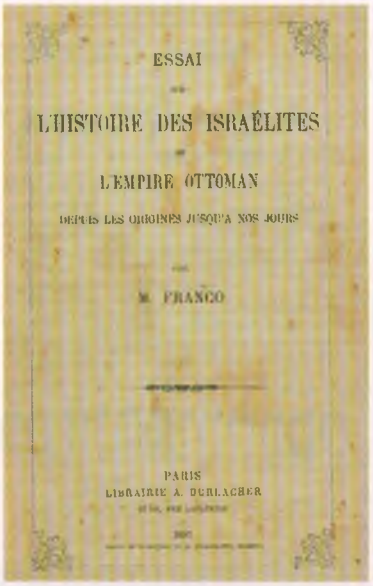
BOA, Y. PRK. GZT. 5/31

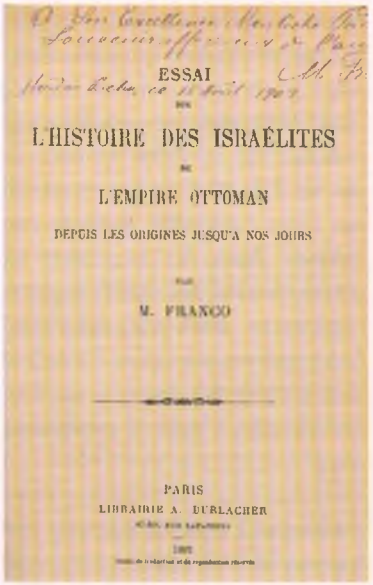
***El Tiempo* gazetesinin 1910 yılından bir nüshası.**

BOA, DH. EUM. KADL. 1/429-

M. Franco'nun kitabının kapağı ve kendi imzaladığı iç sayfası.

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi.

sı olma durumunda kalan Romanyot Yahudilerin ve Orta Avrupa'dan göç eden Aşkenaz Yahudilerin varlığı Osmanlı topraklarına göç etmeyi seçen Sefaradlar öne çıkarıldığı için es geçiliyor. Sefaradların çoğunlukla Osmanlı topraklarına gelmeyi kendiliklerinden istemeleri Aaron'un kafasındaki vatanperverlik projesine de elbette katkı sağlıyor.[65]

II. Abdülhamid'in kutlamalardan bir yıl sonra, 1893'te hahambaşı kaymakamı Moşe Halevi'yi Çırağan Sarayı'na çağırıp ona Rusya'dan kaçmak zorunda kalan Yahudilerin Doğu Anadolu'da tarım kolonileri kurmasına Osmanlı tebaası olmaları kaydıyla izin vereceğini söylemesi önemli bir ayrıntı. Bunun üzerine Halevi, konuyu meclis-i cismaniye götürür ve meclis teklifi kabul eder. Sonradan sultanın bu öneriye olan ilgisi kaybolur.[66] Bu noktada, 1892 kutlamalarının sultanı etkilemeye ve Yahudilerin devlete olan sadakatlerini kanıtlamaya yaradığı düşünülebilir. Bu sayede, başka yerlerde acı çekmekte olan Yahudilerin, aynı dört asır önce olduğu gibi, Osmanlı Devleti ve padişahının hoşgörüsüne sığınmaları söz konusu olabilecektir. Kutlamalar sultanı öylesine etkileyecektir ki göçmenler için sultandan izinler koparmak olanaklı olacaktır. Senaryo akla yatkın görünse bile yukarıda aktarmaya çalıştığım gibi hahambaşı kaymakamı Moşe Halevi ve İstanbul cemaati ilk etapta kutlama düzenlemelerinden uzak durmuştur. Dolayısıyla bu iddianın geçerliliği olmasa gerek.[67]

1892 yılının önemi sadece bu kutlamalarla ortaya konmuş değildir. Cemaatin bazı üyeleri de kendi çaplarında bu önemli olaya dikkat çekmiştir.[68] Bu olaya dair hahambaşılıkta tutulmuş olan kayıtlar da söylemin ne derece içselleştirildiğini anlatması açısından önemlidir:

"652 yılının Hamursuz Bayramı'nın ilk günlerinde İspanya'dan sürülmemizin ve majesteleri, Osmanlı krallarının(padişah?) bizi kabullerinin üzerinden dört yüz yıl geçmiş olacak. Onların ülkesinde barış ve sükûnet içinde yaşıyoruz. İyi niyetli sultanlar bize Tevrat'ın kanunlarını uygulamamız ve korumamız ve babalarımızın inancını sorunsuz yaşamamız için hak tanıdılar. Bugüne kadar iyi yürekli ve merhametli Sultan II. Abdülhamit Han'ın, Tanrı krallığını yüceltsin, yönetiminde korunduk. Kralımız majestelerinin hükümranlığının yüceltilmesi adına yukarıda bahsedilen Hamursuz Bayramı'nın ilk günlerinde, sabah dualarını müteakip yetkimiz altında bulunan şehirlerdeki, ulu Türkiye kralının koruması altında yaşama şansına sahip tüm Yahudiler, muhterem Haham Kaymakam Moşe HaLevi Efendi'nin -Tanrı onu korusun ve günahlarını affetsin- yazdığı, uzunca bir dua okuyacaklar. Bu dua kralın ve bakanlarının(nazır) ve yüce krallığının liderlerinin refahı için okunacak ki bilge kararlar alabilsinler. İsrail'in tüm şehirlerinde majesteleri sultanın koruması altında yaşayan tüm Yahudiler bu karardan haberdar kılınacak.

Duamız kabul olunsun ve Tanrı majesteleri merhametli kralımıza uzun bir hayat bahşetsin. Düşmanları utançlarından kahrolsun, hükümranlığı şeref ile parlasın. Âmin."[69]

SONUÇ

Yazıda, Osmanlı Devleti Yahudiler bağlamında sıklıkla atıfta bulunulan hoşgörü söylemi eleştirel bir gözle ele alınmaya çalışıldı. Söylemin temel çıkış noktasını oluşturan 1492 İspanya göçünün, yaygın düşünüşün aksine anlık bir vaka olmadığını, II. Bayezid'e Yahudileri ülkesine kabul etme kararını verdirten etkenin hoşgörüden ziyade göçmenlerin ülkeye katkılarını öngörebilmek olduğunu göstermeye çabaladım. Sonrasında, söylemin izini sürebilmek adına, Osmanlı Devleti ve Yahudi tarihini genel çerçevede anlatan farklı dönemlerde yazılmış eserler incelendi ve Osmanlı tarihi üzerine kitapların bu göçmenlerden neredeyse hiç bahsetmediği görüldü. Bununla beraber, söylemin ilk defa 15. yüzyılda göçmen Yahudiler tarafından yazılmış bazı mektuplarla manzum eserlerde ve yine o dönem kaleme alınan bazı tarih kitaplarında yer aldığını gördük.

Bu erken dönem hoşgörü söyleminin asıl nedeni, bence, geride kalan zulüm günlerinden sonra göçmenlerin yeni hayatlarına alışma çabaları. Bu durum daha ziyade Sefaradların kendi iç dünyalarıyla ilgili bir durum olarak göze çarpıyor. Yeni hükümdarlarını ve ülkelerini ululayarak kendilerini güvende ve belirsiz bir geleceğe hazır hissetmeye çalışıyorlardı. Terk etmek zorunda kaldıkları ülkede maruz kaldıkları zulümden sonra Osmanlı sultanının onlara ülkesinde kalma izni vermesi ve hatta onları topraklarına davet etmesi, hoşgörü söyleminin yaratıcılarına üzerinde bu söylemi inşa edebilmelerini sağlayan bir hakikat temeli oluşturdu.

Bununla beraber, hoşgörü söyleminin kamusal alanda daha fazla görünür olmaya başladığı 19. yüzyılın sonlarına bakarak, söylemin yeniden üretilmesinin seçkinlerin cemaat içi siyasetlerinin bir parçası olarak da okunabileceğini belirttim. Kutlama fikrini ilk ortaya atan kişi olan İzmirli Aaron de Yosef Hazzan ve onun fikrî takipçileriyle hahambaşı kaymakamı Moşe Halevi arasındaki gerilimin bu kutlamaların yapılış biçimini açıklamakta gerekli bir veri olduğunu görmüş olduk. Bu gerilimin, aslında zihinlerinde mevcut olan ve cemaatin bütününe uygulamak istedikleri proje büyük oranda aynı olsa da (sadakat ve vatanperverliklerini Osmanlı Devleti'ne, 'dosta ve düşmana' göstermek) bunu yapma biçimlerindeki farklılık üzerinden ortaya çıktığını gözlemledik. Nihai olarak Halevi, padişaha olan kişisel yakınlığını ve millet başı[70] pozisyonunu da kullanarak kutlamalardan kazançlı çıkan kişi olmuştur. Ama netice değişmez: amaçlanan şey başarılmış, Osmanlı Yahudilerinin sultana ve devlete ne denli sadık bir tebaa olduğu, düşük profille de olsa, kanıtlanmıştır.

Bu söylem müteakip yıllarda kamusal alana da yansımıştır. Yahudi gazetelerinde, dergilerinde, kitaplarında Osmanlı Devleti'nin hoşgörüsü devamlı vurgulanan bir kavram haline gelir. Önceki sayfalarda zikredilen 19. yüzyılda yazılmış tarih kitapları bu söyleme örnek olacak ifadelerle doludur. Bu durum, esasen Yahudilerin kendilerini diğer gayri Müslim cemaatlerden ayırmak için kullandıkları bir söylem halini alır. Milliyetçi akımların etkisiyle Osmanlı Devleti'ne mesafeli durmaya başlayan diğer Osmanlı milletlerine karşın, Osmanlı Yahudileri devlete sonsuz sadakatlerini hoşgörü söylemi üzerinden meşru kılar; devlet onlara o denli hoşgörülü davranırken, Yahudilerin bu devlete sadakatsizlik etmeleri söz konusu bile olamaz. Bu görüş sadece Osmanlı Yahudileri tarafından sahiplenilmez, Avrupa Yahudilerinin bir kısmı da bunu benimser ve Osmanlı Devleti'nin Yahudilere ne kadar hoşgörüyle yaklaştığını övünçle belirtirler. 1892'de *Alliance Israélite Universelle* Merkez Komitesi'nin kutlama amacıyla Sultan II. Abdülhamid'e gönderdiği kutlama telgrafı da bunun bir kanıtıdır aslında:

"1492 yılının ilkbaharında, İspanya'dan kovulan Museviler Türkiye'de kendilerine bir yuva buldular. Dünyanın geri kalanında baskıya uğrarken, ulu ecdadınızın ülkesinde kendilerine sonu gelmez bir koruma buldular. Bu koruma onlara güvenlik içinde yaşama, çalışma ve kendilerini geliştirme hakkı sağladı. Ekselansları, bu gelenek sizin zamanınızda aynen sürdürüldü. Museviler, Majestelerinin kişiliğinde iyi niyeti yaptığı her amelle belli olan bir koruyucuya sahip oldular. Buna layık olmaya gayret etmektedirler. Alliance Israelite Universelle'in destek olduğu okullarında, çocuklar ülke sevgisi ve sultana sadakat duygularıyla yetişiyorlar. Eğitim alıyor ve tarımda, ticarette, sanayide ve bilimde yararlı olmaya hazırlanıyorlar. Majesteleri bu kurumlara şefkatinin ve iyiliğinin tükenmez kanıtlarını sunuyor. Museviler hem geçmişin iyiliklerini hatırlıyor, hem de bugün için şükranla dolular. Bu önemli günde, onlara babalarının acılarının bitişini hatırlatan bu günde, mabetlerinde toplanmış sizin adınıza Tanrı'ya dua edip, ona ülkelerine sizin kadar soylu bir hükümdar bahşettiği için şükranlarını sunuyorlar. Alliance Israélite Universelle Türkiye Musevilerine katılıyor. Tüm dindaşlarımız da Musevilerin Türkiye'ye yerleşmelerinin dört yüzüncü yılını kutlamak için bize eşlik ediyor. Size saygı ve minnetimizi sunuyoruz Ekselansları. Tanrı'nın size uzun ve müreffeh bir hükümdarlık nasip etmesini dilerken iyi dileklerimizi kabul etme lütfunda bulunmanızı temenni ediyoruz." [71]

II. Abdülhamid devrinde baskın hale gelen bu söylem, devlet katında da kullanılmaya başlanır. Sultan ve bakanlarının(nazır) Avrupalı devlet adamlarıyla görüşmelerinde, konu bir biçimde Yahudilere gelirse Osmanlıların bu mazlum halka her zaman kucak açtıklarının altı çizilmeye başlar. Örneğin II. Abdülhamid, Yahudi muhacirlerin Osmanlı topraklarına, özellikle Filistin'e, yerleşmeleri için izin koparmaya gelen Yahudi sözcülere atalarının Yahudilere ne kadar hoşgörülü davrandığını anlatarak, Osmanlıların Yahudilerle asla bir sorunları olmadığını belirtir.[72]

Yahudi cemaatinin 400. yılı kutlama fikri II. Abdülhamid'i sevindirir.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikteyse, bu söylem daha farklı bir özellik kazanır. Artık devlet doğrudan, dış siyaset arenasında yarar sağlamak amacıyla, Türklerin Yahudilere gösterdiği engin hoşgörüye atıflar yapmaya başlar.[73] Yahudiler de bu söylemi, devleti yanlarında tutabilir ve daha rahat yaşamalarını sağlar düşüncesiyle, yeniden üretmeye devam etmişlerdir.[74] Son zamanlarda bu söyleme yönelik eleştirilerin arttığını ve kamusal alanda zuhur ettiğini de unutmamak gerekmektedir.[75]

DİPNOTLAR

1 Birçok yerde karşılaşılan bu cümlenin yer aldığı bir örnek için bkz. Elias Hiam Lindo, *The history of the Jews in Spain and Portugal, from the earliest times to their final expulsion from those kingdoms, and their subsequent dispersion*, 1848, London, Longman, s. 295; Moshe Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri*, Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları, 1993, İstanbul, s. 41.

2 Yakın zamanda yapılan bir keşif için, bakınız: http://www.salom.com.tr/news/detail/12953-Likyadaki-Yahudi-varligi-ilk-kez-kanitlandi.aspx Bunlar, Romanyot diye adlandırılan ve Yunanca konuşan Yahudilerdir.

3 Selçuklu Türklerinin Yahudilerle olan ilişkisi için, bakınız: Avraham Galante, *Les Juifs sous la Domination des Turcs Seldjoukides* (İstanbul, 1941).

4 Moise Franco, *Essai sur l'Histoire des Israelites de l'Empire Ottoman Depuis Les Origines Jusqu'a Nos Jours* (Paris: Librairie A. Durlacher, 1897), s. 28-31.

5 *Jewish Encyclopedia*, 1901, Spain maddesi, s. 501.

6 Esther Benbassa & Aron Rodrigue, *Sephardi Jewry A History of the Judeo-Spanish Community, 14th-20th Centuries* (Berkeley and Los Angeles, California: University of California Pres, 2000), s. 10. Aksi belirtilmedikçe metindeki çeviriler bana aittir.

7 Laurent-Olivier Mallet, *La Turquie, Les Turcs et Les Juifs* (İstanbul: Isis Editions, 2008) s. 95.

8 Aynı yerde.
1391 gibi erken bir tarihte İspanya'dan kaçan bir grup Yahudi Osmanlı topraklarına gelir. 1394'te Fransa'dan benzer gruplar gelir. 1470'te Bavyera'dan gelenler de olur. Bu göçler az sayıda kişiyi kapsar. Benbassa & Rodrigue, s. 4.

9 Mallet, s. 96.

10 Benbassa & Rodrigue, s. 6.

11 Benbassa & Rodrigue, s. 42.

12 Mallet, s. 115.

13 Bununla beraber günümüzde hâlâ bazı Türk tarihçilerinin ekonomik ve toplumsal nedenleri görmezden gelip, göçmenlerin Osmanlı topraklarına gelmesini sadece ve sadece sultanın hoşgörüsüne bağlayan çalışmaları var. Örneğin, Mahir Aydın, "Musevilerin Osmanlı Topraklarına Kabulünün 400. Yıldönümü Kutlamaları," *Osmanlı Araştırmaları*, 13, 1993, s. 29-38. Aydın, makalede padişahın göçe izin vermesini tamamen Osmanlıların ve Sultan II. Bayezid'in hoşgörüsüne bağlıyor. Hatta pragmatist bir bakış açısı olabileceğini öne süren bir yabancı yazarı külliyen tekzip ediyor. Aydın, s. 36.

14 Franco, s. 31.

15 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1947. Ankara, TTK.

16 Uzunçarşılı, cilt 2, s. 200.

17 Uzunçarşılı, cilt 2, s. 201.
Bu bilgi, Mallet'nin "göçün uzun bir süreç olarak algılanması gerektiğine" yönelik fikrini de destekler nitelikte.

18 Joseph von Hammer-Purgstall, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fransızcaya çeviren M. Dochez, Paris, 1844, cilt 1, s. 368.

19 Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, cilt 1, çev. Özdemir Çobanoğlu, Cumhuriyet Kitapları, 1998, İstanbul, s. 20.

20 Kantemir, s. 178–179.

21 Uzunçarşılı, s. 200, dipnot 1.

22 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), cilt 3.

23 Oruç Bey, *Osmanlı Tarihi*, sadeleştiren: Prof. Dr. Necdet Öztürk (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009).

24 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi Tarih Serisi, 1947, cilt 1, s. 388.

25 Aynı yerde.

26 Aynı eser, s. VII.

27 Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, cilt 2, bugünkü Türkçeye dönüştüren Mücahit Demirel, redaktör Ahmet Nuri Yüksel, Bilge Kültür Sanat, 2005.

28 Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, çev. Yasemin Öduk, Kazım Masumi, Fatma Şahin, İstanbul: Selis, 2004

29 Charles Malo, *Histoire des Juifs depuis la destruction de Jerusalem jusqu'a ce jour*, Paris, 1826, s.279–283.

30 Hannah Adams, *The history of Jews: from the destruction of Jerusalem to the nineteenth century*, Boston, 1812, cilt 2, s. 319–325.

31 Henry Hart Milman, *The history of the Jews: from the earliest period to the present time*, New York, 1830, J & J Harper, cilt 3, s. 301-302.

32 Moise Schwab, *Histoire des Israelites depuis l'edification du second temple jusqu'à nos jours*, Paris,1866, s. 230-240.

33 Léon Halévy, *Resumé de l'Histoire des Juifs Modernes*, Paris, 1828.

34 Halevy, s. 80-90.

35 Halevy, s. 130-135.

36 Katie Magnus, *Outlines of Jewish History, from BC.589 to CE.1885*, London, 1886.

37 Magnus, s. 130.

38 Magnus, s. 150.

39 Fresco, s.100.

40 Benbassa & Rodrigue, s. 8. Vurgu bana ait.

41 Aynı yerde. Vurgu bana ait.
Usque bir diğer şiirinde şunları belirtir:
"*Türkiye'de hürriyetin kapılarını açık, kayıtsız ve şartsız, Yahudi dininin serbestliği için meydan bulacaksın. Orada imanını yenileştirebilirsin. Yalan yanlış din telkinlerini terk edebilirsin, eski hakikatini (din manasında) tekrar alabilirsin, vaktiyle bulunduğun yabancı milletler içinde kazanmağa mecbur olduğun, Allahın rızasına aykırı olan adetleri arkanda bırakabilirsin, bu imparatorluğun efendisinden yüksek lütuf görürsün.*" Galanté, s. 35.(Tam künyesi verilebilir mi?

42 Kapsali üzerine daha fazla bilgi için, bkz: http://www.ottomanhistorians.com/database/html/capsali_en.html

43 Benbassa & Rodrigue, s. 7. Vurgu bana aittir. Hâlbuki II. Bayezid zamanında bile Yahudilere yönelik din kısıtlamaları mevcuttu. s. 8.

44 Galanté, s. 35. Vurgular bana aittir.

45 Benbassa & Rodrigue, s. 7.

46 Benbassa & Rodrigue, s. 13. Vurgu bana aittir. Bu nedenle Sefaradlar, yeni yerleştikleri yerleri, İber Yarımadası'nda geldikleri bölgeye göre adlandırmışlardır: Katalonya, Toledo, Kordova, Portekiz gibi.

47 Benbassa & Rodrigue, s. 12. Önceki sayfalarda zikredilen Milman'ın, Yahudileri misafir olarak adlandırması ve bu durumu Türklerin onlara Rumlardan daha olumlu davranmasının asıl nedeni olarak zikretmesi kayda değer.

48 11 Şubat 2010 tarihli Aron Rodrigue ile kişisel yazışma.

49 Benbassa & Rodrigue, s. 14.

50 "*The Ottoman government considered only the Sephardim as 'Jews par excellence.*"
Isaiah Friedman, "The System of Capitulations and Its Effects on Turco-Jewish Relations in Palestine, 1856-1897," *Palestine in the late Ottoman Period, Political Social and Economic Transformation*, editör David Kushner içinde s. 281.

51 Kapsali'nin Osmanlı sultanlarını resmetmesinin önemli bir nedeni de kafasındaki *mesih* imgesidir. Ayrıntılı bilgi için, bkız: http://www.ottomanhistorians.com/database/html/capsali_en.html

52 Julia Phillips Cohen, "Conceptions Rivales du Patriotisme Ottoman: les Célébrations Juives de 1892," editör Esther Benbassa, *Itinéraires Sépharades Diversité et Complexité des Identité* içinde (Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 2010), s. 114.
Makalesini daha yayınlanmadan benimle paylaşma inceliğini gösterdiği için Julia Phillips Cohen'e teşekkürler.

53 24 Şubat 1892 tarihli *El Tiempo*'dan aktaran Cohen, s. 114.

54 17 Eylül 1891 tarihli *La Buena Esperanza*'dan aktaran Cohen, s. 114.

55 24 Ağustos 1891 tarihli *La Buena Esperenza*'dan aktaran Cohen, s.115.

56 28 Ağustos 1891 tarihli *La Epoca*'dan aktaran Cohen, s. 115. Vurgu bana aittir.

57 28 Ağustos 1891 tarihli *La Epoca*'dan aktaran Cohen, s. 115.

58 9 Eylül 1891 *La Buena Esperenza*'dan aktaran Cohen, s. 117.

59 28 Eylül 1891 tarihli *La Buena Esperenza*'dan aktaran Cohen, s. 117.

60 Pekıyi, kutlama günü için Aaron tarafından önerilen 31 Mart nasıl belirlenmişti? Nedenleri kesinkes bilinmemekle beraber bazı akıl yürütmeler yapılabilir. Araştırmalarını 1892 kutlamaları üzerine yoğunlaştıran Julia Phillips Cohen'a göre bu günün önemi İspanya'dan kovulma fermanının imzalanmasına denk gelmesidir. "Atalarının Osmanlı topraklarına ayak bastıkları günü kesin olarak belirleyemeyen komite üyeleri, onun yerine atalarının tarihinde önemli bir yeri olan bu simgesel günü seçmişlerdir." Cohen, s. 118.

61 31 Aralık 1891 tarihli *La Buena Esperenza*'dan aktaran Cohen, s. 118.

62 Cohen, s. 120.

63 Cohen, s. 109.

64 Doktora tezini bu kutlamalar üzerine yazan Julia Phillips Cohen 1892'den önce kutlama yapıldığına dair hiçbir veri görmediğini belirtiyor. Ben de uzun zamandır Osmanlı Arşivleri'nde Yahudiler üzerine çalışan bir araştırmacı olarak bu tür hiçbir belge görmedim.

65 Cohen, s. 113. Önceki sayfalarda 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Yahudisi denince akla sadece diğer Yahudi topluluklara galebe çalan Sefaradların geldiğini belirtmiştim.

66 Shaw, s. 211.

67 Minna Rozen, *The Last Ottoman Century and Beyond. The Jews in Turkey and the Balkans, 1808–1945*, İbraniceden çeviren Karen Gold (Ramat Aviv: Tel-Aviv University, 2005), s. 99.
Rozen her ne kadar hoşgörü ve kucak açma mitinin genel anlamda İstanbul meclis-i cismanisinin işine yaradığını belirtse de, söz konusu kutlamalar sırasında meclisin aktif desteğinin olmadığını kayda geçirmek gerekir.

68 Bazı örneklere bu kitaptan ulaşılabilir: Nesim Benbanaste, *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi*, Sümbül Basımevi, 1988, s. 213-217.

69 Minna Rozen, "The Hamidian Era Through the Jewish Looking Glass, A study of the Istanbul Rabbinical Court Records", *Turcica*, 37, 2005, s. 143-144.
Makalede metin İngilizceye çevrilmiş haliyle yer alıyor. İngilizceden Türkçeye çeviri bana aittir. Makalede Rozen, bu hahambaşılık kayıtlarının yazılmalarından itibaren ilk kez kendisine açıldığını söylemektedir: "*In fact, I am probably the first person to lay eyes on these pages since they were written.*"

70 Aslında hahambaşı değil, hahambaşı kaymakamı olsa bile, Halevi'nin yine de millet başı rolünde olduğu düşünülebilir.

71 *Bulletin de l'Alliance Israelite Universelle*, deuxieme série, n. 17, [illegible]
Vurgu bana aittir.
En az iki farklı yayında metnin Osmanlıcası doğrudan kullanıldığından, bu metnin Osmanlıca tercümesinin Osmanlı Arşivi belgelerinde bulunduğunu da biliyoruz.
Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimlerin Yönetimi* (İstanbul, Timaş Yayınları, 2008), s. 110; Aydın, s. 36.

72 Isaiah Friedman, *Germany, Turkey and Zionism: 1897–1918* (Oxford: Clarendon Press, 1977), s. 67.

73 Cumhuriyet dönemindeki bakışın öncüsü sayılabilecek erken tarihli bir belge için bakınız: BOA, HR. İM. [Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı] 100/81 (24.3.1924):
"Türkiye dışında bir çok katliamlara maruz kalan Musevilerin Türkiye'de sürdürdükleri müreffeh hayata mukabil aleyhte yaptıkları neşriyat konusunda musevi mahafilinin dikkatinin çekilmesi. 'La Bulgarie' ve Messagères d'Athenes isimli gazetelerde Türkiye'de Musevilere kötü muamele yapıldığı haberlerinin Hahambaşı tarafından Tevhid-i Efkar ve Journal d'Orient'da tekzibi."

74 Konuya dair yakın zamanda yayınlanan yetkin bir çalışma için, bkz: Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Devlet'in Örnek Yurttaşları* (İstanbul: Kitabevi, 2009).
Bu çalışmada devletin Amerikan Yahudi lobisini Ermeni sorunu gibi bazı netameli konularda harekete geçirmek için hoşgörü söylemine sıkça başvurduğunu rahatça görüyoruz. Özellikle 1992 yılındaki kutlamaların anlatıldığı sayfalar incelenmeye değer: s. 355-390.

75 Devrim Sevinay'ın *Milliyet*'te yayınlanan Silviyo Ovadya röportajı bu konuda önemli bir örnek. O dönem cemaat başkanı olan Ovadya "hoşgörü 500 yıl önceydi, artık hepimiz Türk'üz ve eşitiz" demiştir.
http:www.milliyet.com.tr/-demokrasi-yeter-bize-/guncel/haberdetayarsiv/12.10.2009/12.10.2010/1054326/default.htm

SEKTÖRÜNÜZDE
NELER OLUYOR?
Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.
nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr
AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER
kendr

BİR İTTİHAD VE TERAKKİ RİSALESİ

HAYYE-ALE-L-FELAH

DR. AHMET MEHMETEFENDİOĞLU

Bu kısa makalede tanıtmaya çalışacağımız İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından 1910 yılında yayınlanan **Hayye ale-l-felah** *(Haydin kurtuluşa) başlığını taşıyan risale de Meşrutiyet'in ilanından beri yaşanan ve yukarıda ana hatlarıyla tanımlanan temel sorunlara, halkın çok rahat bir şekilde anlayabileceği bir dille ve kimi zaman da ayet ve surelerden alınan dinsel ifadelerle açıklık getirmeyi amaçlamıştır.*

1908 Temmuz'unda anayasal meşrutiyetin yeniden yürürlüğe girmesi gibi, Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan gelişmeler de İttihatçılar için şaşırtıcı olmuştu. Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde yaşanan bahar havası kısa bir süre içinde etkisini yitirmiş ve yaklaşan fırtınanın ayak sesleri hissedilmeye başlanmıştı.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yayın ve propaganda faaliyetlerini yöneten grubun başında bulunan Küçük Telat Bey (Muşkara).

30 yılı aşkın ağır bir istibdat dönemi içerisinden çıkan İttihatçı aydınlar; bir yandan Osmanlı coğrafyasını saran ateş çemberinin farkına varmaya başlarken öte yanda boşalan bir zembereği andırırcasına siyasal gelişmeler birbiri ardına tarih sahnesindeki yerlerini almaya başlıyordu. Gittikçe ağırlaşan sorunlara Ahrar Fırkası'nın kurulmasıyla birlikte siyasi çekişmeler ve kavgalarda eklendi. Muhalefetle gerginleşen ilişkiler 31 Mart Olayı'nın patlak vermesine kadar artarak devam etti.

31 Mart Olayı; İttihatçıların, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte geri adım attırdıkları fakat tahttan uzaklaştıramadıkları ve Meşrutiyet'in geleceği için büyük bir tehlike olarak gördükleri Sultan II. Abdülhamid'in, siyaset alanının dışına itilmesiyle sonuçlandığı gibi İttihatçıların iktidarı ele geçirmeye yönelik hedeflerini yeniden gözden geçirmelerine de neden oldu.

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle birlikte Meşrutiyet'in önündeki önemli engellerden birini kaldırdıklarını düşünen İttihatçılar, bir yandan 1909 yılında giriştikleri önemli yasal düzenlemeler ile meşruti sitemin önünü açarlarken diğer yandan II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerden beri iktidar ve devlet yönetimi konusunda büyük fikir ayrılıkları yaşadıkları, istibdat yönetiminin gözde simalarından olan Kamil ve Said paşaları tasfiye ederek iktidar hâkimiyetlerini pekiştirmek yöntemini izlemişlerdi. Böylelikle Meşrutiyet'in ilk günlerinde İttihatçı kadroları "çoluk çocuk" olarak tanımlayan, Kamil ve Said Paşalar da siyaset alanı dışına itilerek yerlerine Hüseyin Hilmi Paşa ve İbrahim Hakkı Paşa gibi ılımlı siyasal figürler getirilmişti.

31 Mart sonrasında tehlike olarak gördükleri siyasal figürleri birer birer tasfiye eden İttihatçılar artık daha belirgin bir şekilde siyaseti dizayn etme çabası içine girmişlerdi. Bu dönem içerisinde görev yapan Hüseyin Hilmi Paşa ve İbrahim Hakkı Paşa hükümetleri İttihad ve Terakki'nin istekleri doğrultusunda kuruldukları gibi program ve görünüm itibariyle de çizgisini giderek kalınlaştıran İttihad ve Terakki'nin siyasal simasını yansıtmaktaydı. Fakat 1913 yılına kadar devam edecek olan "iktidarı denetleme" süreci içerisinde de, İttihatçılar umduklarını bulamamıştı. Deyim yerinde ise sınırları anayasa ile çizilmiş meşruti sistemin "dikensiz bir gül bahçesi" olacağını umarak iktidar yoluna çıkan İttihatçılar, hedefe ulaşacaklarını umdukları her "son"

dönemeçte yeni sorunlarla karşı karşıya geliyorlar ve iktidara uzanan yol giderek uzuyordu.

İttihatçıların, bu uzun yürüyüşte karşılaştıkları sorunların temelinde hiç kuşkusuz; İttihad ve Terakki'nin Meşrutiyet'in başlangıcından beri kendi düşünce ve fikirlerini geniş kitlelere yeteri kadar anlatamaması yatıyordu.[1] Bunun yanı sıra 1908 Temmuz'unun ilk günlerinde, Osmanlı coğrafyasının tüm hastalıklarına iyi geleceği umulan "sihirli reçete"; "Osmanlıcılık" düşüncesinin bir kurtuluş çaresi olmadığı anlaşılmaya başlanmıştı.[2]

Yine bu doğrultuda, Meşrutiyet'in ilanından beri devam eden "ordu-siyaset" ilişkisi,[3] 31 Mart sonrasındaki dönemde Mahmut Şevket Paşa'nın kişiliği ve artan gücüyle birlikte daha farklı bir boyut kazandı. Hüseyin Cahit'in ifadesiyle bu sorun İttihad ve Terakki içinde yeni "komplikasyonlara" yol açtı.[4]

İttihad ve Terakki'ye iktidarın altın anahtarını sunan en önemli unsur hiç kuşkusuz örgüt ve kadro gücüydü. İttihatçıların istibdat dönemi içerisinde refleks olarak geliştirdikleri örgüt modelleri ve yayılma kanalları iktidara ulaşma başarısını getirmişse de paradoksal olarak, iktidara sahip olmak ve genişletmek gücünden yoksun kılmıştı. İttihad ve Terakki'nin, sınırlı bir aydın kitlenin üzerine inşa edilmiş olan seçkinci örgüt yapısı ve profili; süreç içerisinde asker-sivil ilişkileri, ordu-siyaset ilişkisi, cemiyet-fırka[5] ikilemi gibi pek çok farklı siyasal kırılma noktası yaratmış ve kan kaybına neden olmuştu. Muhaliflerin yönelttiği en önemli eleştiri; *"cemiyet-i mukaddes"*in "nigehban-ı meşrutiyet"e soyunması olmuştu.[6]

İttihad ve Terakki'nin geniş halk kitlelerine dayanmadığı sürece tam iktidara hiçbir zaman sahip olamayacağı gerçeğinin ayrımsanmasıyla birlikte bu alana yönelen faaliyetleri de giderek artmıştır. Toplumun geniş kapsamlarına ulaşmak isteyen İttihatçılar bu dönem içerisinde çeşitli basın yayın faaliyetlerinde bulunmuşlardır. İttihad ve Terakki'nin propaganda yöntemi ile Osmanlı kamuoyuna nüfuz etme çabaları; meclis açılış törenlerinde, merkez-i umumi bildirilerinde,[7] basın açıklamalarında,[8] hükümet programlarında,[9] iyd-i millilerde,[10] kongre kararlarında,[11] kitaplarda[12] dile getirilmiş ve "tam iktidar dönemine" uzanan süreçte artarak devam etmiştir.

Bu kısa makalede tanıtmaya çalışacağımız İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından 1910 yılında yayınlanan *Hayye ale-l-felah*[13] (Haydin kurtuluşa) başlığını taşıyan risale de meşrutiyetin ilanından beri yaşanan ve yukarıda ana hatlarıyla tanımlanan temel sorunlara, halkın çok rahat bir şekilde anlayabileceği bir dille ve kimi zamanda ayet ve surelerden alınan dinsel ifadelerle açıklık getirmeyi amaçlamıştır.[14]

İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından imzasız olarak yayınlanan bu risale diğerlerinden farklı olarak soru cevap şeklinde hazırlanmıştır.[15] Bu risale İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin daha önce basmış olduğu *Vatan Tehlikede.*[16] *Neler Olacak?*[17] *İmamet ve Hilafet Risalesi*[18] gibi kamuoyunu bilgilendirmeyi amaçlamaktadır. Risale İttihad ve Terakki'nin desteklemiş olduğu İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti'nin kurulmasından çok kısa bir süre sonra yayınlanmıştır. 13 Ocak 1910 tarihinde kurulan ve 24 Ocak 1910 tarihinde mecliste güvenoyu alan İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti kamuoyu tarafından "adl ve ihsan" hükümeti olarak adlandırıldı.[19]

İttihad ve Terakki'nin, sınırlı bir aydın kitleye dayanan seçkinci örgüt yapısı ve profili; süreç içerisinde asker-sivil ilişkileri, ordu-siyaset ilişkisi, cemiyet-fırka ikilemi gibi farklı siyasal kırılma noktaları yaratmış ve kan kaybına neden olmuştu. Muhaliflerin yönelttiği en önemli eleştiri; "cemiyet-i mukaddes"in "nigehban-ı meşrutiyet"e soyunması olmuştu.

İttihad ve Terakki'nin önde gelen üyelerinden Ömer Naci Bey.

Bahçe dergisinin 30 Kânunuevvel 1324 tarihli 24. nüshasında yayınlanmıştır.

İ. Arda Odabaşı Arşivi.

2 Mart 1910 tarihinde yayınlanan ve birkaç kere yeni baskısı yapılan bu risale 21 sayfadan oluşmaktadır. Halka ücretsiz olarak dağıtılan bu risale aynı zamanda İttihad ve Terakki'ye yakın bazı yayın organlarında da tefrika olarak yayınlanmıştır.[20]

"Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kardeşlerine hediyesi-

dir" alt başlığıyla yayınlanan bu risalenin yazarı belli değildir. Aynı ismi taşıyan ve 1907 yılında Ömer Naci tarafından kaleme alınan risaleden[21] içerik olarak farklıdır.[22]

Risalenin, İttihad ve Terakki'nin 31 Mart sonrasındaki politikalarını tespit etmek ve başta "ordu –siyaset" ilişkisi olmak üzere bazı sorunlara çözüm getirmeyi amaçlaması ve aldığı bazı kararlar açısından da İttihad ve Terakki'nin "iktidarı denetleme" dönemindeki en önemli kongresi sayılan 1909 kongresi sonrasında çalışmalarına daha hız verilen ve başında Küçük Telat Muşkara'nın[23] bulunduğu, cemiyetin yayın ve propaganda gurubu tarafından basıldığını düşünmekteyim.

Risaleye bir bütün olarak bakıldığında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra İttihad ve Terakki'nin topluma anlatmakta güçlük çektiği devlet, millet toplum, insan gibi bazı temel kavramalara açıklık getirmeye çalıştığı görülmektedir. İttihad ve Terakki'nin her kongre sonrasında yayınladığı nizamnamelerde temel bazı sorunlara ilişkin yapmaya çalıştığı açıklama, düzeltme ve beklentileri, 31 Mart Olayı sonrasında dengesini kaybeden siyasi ve toplumsal yapıdaki hedeflerini bu ve buna benzer yayınlarla kamuoyuna duyurmuştur.

Risalenin başlangıcından sonuna kadar göze batan en önemli unsur diğer İttihad ve Terakki risalelerinde çok fazla görmediğimiz bir şekilde dinsel motiflerle süslenmiş olması; ayet ve surelerin sıkça ve yerinde kullanılmasıdır.

Hayye-Ale-l-felah

BİSMİLLAHİRRAHMANiRRAHİM
HAYYE-ALE-L-FELAH

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Kardeşlerine Hediyesidir

BAŞLANGIÇ

Ne lüzumlu şeyler var ki bilmiyoruz. Doğru bildiğimiz fikirleri bilmeyenlerimize öğretmiyoruz. Bu gidişle akıllarımızı başlarımıza toplayamayız. Her Osmanlı'nın cebinde bir âlem-i hal-i diniyesi bir de âlem-i hal-i siyasiyesi olmalıdır. Yani din ve dünya âlemini bilmelidir. Vatan dediğimiz bu mukaddes anayı ilim ile saklamaz isek cehaletten öldürürüz.

Öyle ise biz Osmanlılar vazifemiz nedir bilelim, onu oğullarımıza, kardeşlerimize, öğretelim. Ta ki aramızda bütün Osmanlı mülkünde vatan selameti nedir bilenlerimiz çok ve bilmeyenlerimiz yok olsun.

Madem ki insanız, çalışıp ileri gitmek hakkımızdır. Yerimizde oturup kımıldamaz, fikrimizi, akıl ve vicdanımızı millet yolunda kullanmazsak ölülerden ne farkımız kalır. Geri kalmak bir kabahat ise çalışmamak ve kabahatimizi bilip düzeltmemek bin kabahattir.

Kusurlarımızı ne ile ıslah ederiz. Bunun için yalnız kusurunu bilip yerinde oturmak yetişir mi? Hayır...

Kusurlarımızı öğrendik ise onu bir daha yapmayalım. Vatanımızı seviyorsak ileri gitmesine çalışalım. Kuru laf ne aklımızı, ne de karnımızı doyurur. Kafamız bilmeli, kolumuz işlemeli. Osmanlılar vatanı aziz canından çok sevmelidir... Öyle ise dinle kardeşim;

Biz vatanı ve milletimizi düşman tecavüzünden çekip kurtarmak için bir cemiyet yaptık. Bu cemiyetin bir faydası oldu mu? Olmadı mı? Bundan sonra faidesi olacak mı? Olmayacak mı? Gerek buraların ve gerekse uğrunda can verdiğimiz, vicdanlarımızla ahd ettiğimiz millet gibi, vatan gibi, meşrutiyet gibi şeylerin ne olduğunu anlamak için herkesin anlayacağı yolda bu risaleyi yazdık. O halde suali siz sorun, cevabını biz verelim. Anlamadıklarımızı iyi öğrenelim.

Osmanlıcayı öğrenen Arap, Kürd, Türk, Ermeni, Bulgar, Rum... el – hâsıl hepsine maksadını kolayca bildirebilir. İşte bu kavimlerin asıl dilleri başka olmakla beraber resmi lisanları birdir. O da Osmanlıcadır.

MİLLET NEDİR?

— Millet, ekseriyetle bir lisan konuşur, adetleri, ahlakları birbirine yakın ve bir hükümetin kanununa tabi insanlardır. Mesela: Türkler, Araplar birer millettir. Çünkü bunlardan her birinin dili, kanı, âdâtı, tarihleri birdir.

MİLLET — İ OSMANİYE NE DEMEKTİR?

— Millet – i Osmaniye, muhtelif din ve milliyetlere malik Türk, Arap, Arnavut, Kürd, Ermeni, Rum, Bulgar, Yahudi... Gibi kavimlerin bir araya gelmesinden hâsıl olan heyettir.

BU KAVİMLERİN ARASINDA GEREK LİSANCA VE GEREKSE DİN VE MEZHEPÇE AYRILIK OLDUĞU HALDE BUNLARIN HEPSİNE MİLLET — İ OSMANİYE NASIL DENİR?

— Fil-hakika bu muhtelif kavimlerin ayrı ayrı dilleri varsa da birbirlerine meramlarını anlatmak, yazmak için bir ikinci lisana muhtaçtırlar. Meselâ: Ermeni'nin Rum'a meramını anlatmak için her ikisinin de birbirlerinin lisanını bilmelerine ihtiyaç var. Bunun gibi Yahudilere, Bulgarlara, Sırplara, Araplara dilerini anlatmaları için de aynı ihtiyaç mevcuttur.
Bu halde Osmanlı memleketinde bulunan bir unsur diğer unsurlara fikrini bildirmek için ayrı ayrı her birinin lisanını öğrenmeye muhtaç kalır. Buna da imkân yoktur. Bu imkânsızlığın önünü almak için Osmanlıca lisanı vücuda gelmiştir. Osmanlıcayı öğrenen Arap, Kürd, Türk, Ermeni, Bulgar, Rum... el – hâsıl hepsine maksadını kolayca bildirebilir. İşte bu kavimlerin asıl dilleri başka olmakla beraber resmi lisanları birdir. O da Osmanlıcadır.

YALNIZ DİN VE MEZHEP İHTİLAFI BİR MİLLET TEŞKİLİNE MANİ OLABİLİR Mİ?

— Hayır, millet teşkiline mani olamaz. Zira din ve mezhep meselesi en ziyade

ahirete ait bir meseledir. Hâlbuki dünya işlerinde insanlar menfaatlerini unutamazlar. Ve menfaatleri bir olanların ittihad etmeleri lazımdır. Meselâ; Bir İslam ve Hıristiyan tacir ortak olurlar, beraber çalışır ve beraber kazanırlar. Şimdi bunlardan birisinin İslam ötekinin Hıristiyan olması ne şeriyyen ve ne de aklen ortaklıklarına mani teşkil etmez. Zira ibadet zamanı gelince Müslüman olan cami-i şerife ve Hıristiyan ise kilisesine gitmekte serbesttir. Bunun gibi bir toprak üzerinde, bir memleket içinde yaşayanların Müslüman olsun, Hıristiyan olsun aralarında taksim olunmayacak kadar kuvvetli bir menfaat vardır. Farazâ hariçten bir düşman vatana, memlekete hücum etse menfaatleri, vatanları müşterek olan İslamla Hıristiyan derhal ittihad edip düşmanlarının karşısına çıkmaya mecburdur. Böyle olmayıp da birbirleriyle ayrılık, gayrılık iddiasında olsalar hariçten gelen düşman her ikisini de ayrı ayrı mahv edebilir. Bir misal daha gösterelim:
Bir şehirde maâz – Allah kolera hastalığı, açlık, yangın, zulüm, zelzele gibi bir büyük bela musallat olsa bu İslam'dır, şu Hıristiyan'dır gibi farklara bakmaz. Hastalık, açlık Hıristiyan'a gelse İslam'a da gelmiş demektir. Birini ağlatsa ötekini güldürmüş olmaz. İşte bu gibi felaketlerden kurtulmak için arada müşterek bir menfaat olduğunu anlayıp, yangını beraber söndürmeye, açlığı beraber def etmeye, zalim hükümetin zulmünü beraber kaldırmaya el birliğiyle çalışmazsak her iki taraf cehalet yüzünden zayıf düşer, helak oluruz. Bu da menfaatimizin müşterek olduğunu düşünmemek yüzündendir. Hâsıl-ı millet, başkasının derdini kendi derdi, başkasının sevincini kendi sevinci gibi bilen insanların umumuna derler.

OSMANLI MİLLETİNİ VÜCUDA GETİREN İSLAM VE HIRİSTİYAN KAVİMLER BİRBİRİNDEN AYRILIR MI? AYRILMIŞ OLSALAR FÂİDE Mİ ZARAR MI GÖRÜRLER?

— Osmanlı'yı vücuda getiren kavimler mümkünü yok birbirinden ayrılmazlar. Zira bu ayrılık kendi menfaatlerine zarardır. O derecede ki bunlardan birisi ayrılır ayrılmaz mahv ve helak uçurumuna kendini atmış olurlar. Memalik – i Osmaniye; Avusturya, Rusya, İngiltere gibi büyük Avrupa devletleriyle sarılmıştır. Osmanlılıktan ayrılan parça tabii ki bir lokma gibi kendini bu kuvvetli devletlerin hırs ve taam dişleri arasında ezilmiş bulur.

TARİHTE BUNLARIN MİSALİ VAR MIDIR?

— Evet vardır. Kırım, Kafkasya, Mısır, Bosna Hersek, Tunus gibi büyük büyük memleketler evvela beylik davasıyla o vakit ki hükümetin zulmü sebebiyle fırsat bulup Osmanlı Devleti'nden ayrıldılar. Fakat sonra çok geçmedi, Mısır İngilizlerin, Kırım ve Kafkasya Moskofların, Bosna Hersek Nemcelünün, Tunus Fransa'nın pençesine düştü. Bunlardan hiçbirisi kendisine sahip olamadı. Bilakis ayrılmanın cezasını çekti. Osmanlı Devleti'nin bir cüzvi iken hürriyet ve rahatı vardı. Şimdi ise başkalarının esiri oldu.

HIRİSTİYANLARDAN ŞİMDİYE KADAR ROMANYA, BULGARİSTAN, SIRBİSTAN, YUNANİSTAN VE KARADAĞ HÜKÜMETLERİ GİBİ SON ZAMANDA UFAK UFAK DEVLETLER VÜCUDA GELDİ. BUNLARIN AYRILDIĞI GİBİ RUMELİ'NDEKİ HIRİSTİYANLAR DA OSMANLI DEVLETİ'NDEN AYRILABİLİRLER Mİ?

— Buna imkân yoktur. Fil – hakika Rumeli'ndeki Bulgar, Rum, Sırp, Ulah milletleri varsa da bunlar ayrı ayrı vilayetlerde bir millet halinde toplu değildirler. Farazâ bir kaza ahalisi hem Rum, hem Bulgar, hem Ulah... El – hâsıl kavimlerden mürekkep olduğu gibi ekseriyeti İslamlar teşkil eder. Bunun için hiçbir Osmanlı unsuru bu toprak bizimdir, çünkü burada ahali yalnız bizdendir iddiasında bulunamaz. Şayet o kazaya Rumlar bizimdir dese bundan kat kat fazla olan İslam, Bulgar vesaire aleyhlerine kıyâm ile haklarını ispat ederler. Hâlbuki Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan gibi eski Osmanlı vilayetlerinin ahalisi ekseriyetle Rumeli'nde olduğu gibi karışık değil. Yalnız ekseriyetle Bulgar, Yunan ve Sırp idi. Osmanlılar' ın o vakit idaresizliğini gören ve bizden adam olmak ümidini kesen Avrupa Devletleri bunlara yardım ettiler. Ve bu hükümetleri vücuda getirdiler.

BİZDEN AYRILAN BU KÜÇÜK HIRİSTİYAN DEVLETLERİNDE MÜSLÜMAN AHALİ YOK MUYDU? BUNLARIN HAKLARI NEDEN ARANMADI?

— Fil – hakika pek çok İslam vardı. Fakat bunların gözleri açılmamış ve aralarına ittihad sokulmamıştı. Hükümetin o vakitki istibdatından, zulmünden, vatan hainliğinden haberleri yoktu. Buralarda Bulgar, Sırp hükümetleri teşkil olunduktan sonra bi-l-iltizam İslamların çoğunu türlü türlü zulümler, işkenceler yaparak memleketlerinden kaçmaya mecbur ettiler. Kalan diğer kısmı da fakir ve maarifden mahrum bırakarak, aralarına nifak sokarak ehemmiyetten düşürdüler. Bugün Kırımla Kafkasya'da sekiz milyon ve Bulgaristan'da altı yüz binden ziyade İslam ahali varsa da aralarında hiçbir ittihad ve cehaletten kurtulmak için hiçbir gayret görülemiyor.

VATAN NEDİR VE NEDEN SEVİLİR?

— Vatan bir milletin kılıcıyla fethettiği, zabtı uğrunda kanlar döktüğü topraklardır. Vatan sevilir. Çünkü vatan olmazsa ırz ve namus olmaz. Millet olmaz. İman ve ibadet olmaz. Selamet olmaz. Bakınız Çingenelerin itibarı yoktur. Çünkü bunların vatanı yoktur. Vatanını sevmeyen ve uğrunda ölmekten korkanların köpekler kadar ehemmiyeti olamaz.

İSTİBDÂT NE DEMEKTİR?

İstibdât, bir padişahın, padişahı olduğu mülkü, kendi keyfine göre ve kendi adamlarıyla zulüm ederek idare etmesidir.

İSTİBDÂTIN NE ZARARI VARDIR?

— Bir memlekette istibdât olursa orası fakirden, zalimden, açlıktan ve cehaletten kurtulamaz. Çünkü zalim padişah ile adamlarının ne Allah ve ne de kuldan korkuları olmadığından milletin verdiği vergileri kendi zevk ve sefa, keyif ve havalarına sarf ederler. Ahaliyi sağmal inek gibi menfaatlerine göre kullanırlar. Millete mektep açmazlar. Yollarını, şimendiferlerini yapmazlar. Ahalinin fazla vergi vermeye takatı var mıdır,

Hayye-Ale-l-Felah **risalesinin kapağı.**

düşünmezler. Yeniden vergiler alırlar. Yalandan ihaleler açarlar. Bunlarla ceplerini doldururlar. Mahkemelerde haklarına bakmazlar. Rüşvet alan memur, jandarma ve tahsildarları... El – hâsıl cezalandırmazlar. Fukarayı ehemmiyete almazlar, mütegallibeyi azdırırlar. Bir memlekette kıtlık olsa (bize ne, ahali tembellik etmişti !) derler. Hiç yardım etmezler. Eşkıyayı tevziyeye çalışmazlar, bilakis bunlarla ortak olurlar. Asker evlatlarımızın maaşlarını, yiyeceklerini, giyeceklerini tam vermezler, bunları ceplerine doldururlar. Arslan yavrularımızı beyhude yere hastalıktan, açlıktan kırarlar. Hemiyetli bir Osmanlı çıksa da, bu yaptığınız zulümdür derse devlet hainidir diye zindanlarda çürütülürler, dayak altında öldürülürler. Neticede millet servetinden, kuvvetinden düşer. Düşmanlar bu fırsatı kaçırmazlar. Birden gelir sevgili ve malımızı elimizden kaparlar. İşte bu yüzden nice memleketler kaybettik. Yüzlerce şehit kanı döktük.

İSTİBDÂT ŞERİYYEN CAİZ MİDİR?

— İstibdât şeriyyen zulüm demektir. Cenâb–ı hak, Kitab–ı Kerimi'nde zalimlere lanet etmiştir. "İnnel' lahe lâ – yuhibbu'z-zâlimin" (şüphesiz Allah zalimleri sevmez), çünkü müstebit olan kimsedir ki şer ve kanun ile amal ve hükümet etmez. Keyfine göre hükm eder. Bundan, hâşâ, Cenâb–ı hakka ortaklık iddiası çıkar. Zira "La yüselu amma yef'alu (yaptığından sorumlu tutulmaz) olmak yani yaptığından mesul bulunmak yalnız Cenâb – ı Kibriyâ'ya mahsustur. Bir padişahtan bir çobana kadar her kim böyle bir iddiada bulunursa ona müşterik demek caizdir.

MEŞRUTİYET NEDİR?

— Meşrutiyet, milletın işlerını meşveretle görmektir. Yani millet için yapılacak kanunları milletin akıllı, vicdanlı, namus ve imanlı adamlarının dikkat ve rızası altında yapmaktır. Hükümetin adaletsiz ve kanunsuz iş görmesine ve ahaliye zulüm etmesine meydan bırakmamak demektir.

MEŞRUTİYETİN NE GİBİ FAYDALARI VARDIR? ŞERR'İ ŞERİYEYE MUVÂFIK MIDIR?

— Meşrutiyet ahkâm–ı şer'iyeye tamamıyla muvafık bir usul, bir siyasettir. Zira meşveret sened-i seniyyedir. Hazreti Peygamber ekser işleri daima ümmet - i İslam'ın akıllarıyla danışarak yaptılar. Muhâb – ı Kiram bir meclis – i meşveretin azaları idi. Harb ve sulh zamanlarında bunların rey ve fikrini aldılar. "Ve şavirhum fi' l – emri" (işte onlara danış) ve "ve emruhum sûra beynehum" (onların işleri aralarında şura iledir).

Meşrutiyet olan memleketlerde zulüm kalkar. Zira milletin vekilleri olan mebuslar hükümetin zulüm etmesine meydan bırakmazlar. Böyle bir hal görülürse derhal hükümetin nazırları suale çekerler. İcap ederse bunları değiştirir, yerlerine daha adaletli, daha malumatlı adamlar getirirler. Haksız vergi alınmasına son derece dikkat ederler. Devletin hazinesindeki akçenin bir parasını bile beyhude yere sarf ettirmezler. Devletin bir senelik varidatıyla masrafını tayin ederler. Buna "bütçe" ismi verirler. Hükümeti yollar, şimendiferler yapmaya, mektepler, fabrikalar açmaya, madenleri işletmeye, doğru memurlar kullanmaya, fukaraya iş bulmaya, ticaret ve ziraatın ileri gitmesine mecbur ederler. Meşrutiyet sayesinde ahali zulüm görmez, kazancından istifade eder. Rüşvet kalkar, iş bulur. Mektepler okur, ilim sahibi olur. Ordumuz, donanmamız kuvvetlenir. Devlet ve milletin hürmeti artar. Her iş adaletle görülür. "El' adlu esasu'l – umran" (adalet mülkün temelidir). Bugün viran olan köyler birkaç sene sonra şenlenmeye, güzel vatanımızın bereketli topraklarında altın fışkırmaya başlar. Ziraatın ilerlemesi, tarlaların yeni aletlerle sürülmesi yüzünden feyz ve bereket dünyayı kaplar. Çalışkan çiftçi, bu vatanını o gayur evladı, pek çabuk anlar ki artık ekmeğini çalan zalimler, sırtını kamçılarla çürüten tahsildarlar, zaptiyeler kalmamıştır. Bundan sonra millet babası bir hükümet vardır, onun kapıları büyük küçük bilmez, herkese açıktır. Onun mahkemesinde zalimle mazlum, haklı ile haksız birbirinden seçilir. Kanun karşısında herkes müsavidir. İyi misin, kanuna itaatin, meşrutiyete muhabbetin var mı? İbadetini ediyor musun? Çalışıyor musun? Senden iyisi, senden büyüğü yoktur. İşte bunlar meşrutiyetin bereketidir.

HÜKÜMET NE DEMEKTİR?

— Hükümet, milletin hukukunu sağlayan, kanunun hükmünü tamamiyle yapan, ahalinin rahat etmesine çalışan, kimsenin kimseye zulüm ve tecavüz etmesine meydan bırakmayan, vergileri zamanında adaletle toplayan, şikâyetleri dinleyen, bir memlekette bir felaket "hastalık, kıtlık" gelirse önünü almaya çalışan, memleketin zenginliğini ilim ve maarifini temin etmek yolunda çareler bulan bir heyettir.

KANUN NEYE DENİR?

— Milletin dinine, adetlerine, ahlak ve ihtiyacına uygun olmak, rahat ve terakkisini temin etmek üzere yine kendi arzusuyla kabul ettiği şeye kanun denilir.

KANUNU TASDİK VE KABUL ETMEK KİMİN HAKKIDIR?

— Bir memlekette kanun yapmak (kuvve – i teşriiye) tabir olunan mebusan ve ayanın hakkıdır. Bunlardan doğrudan doğruya milletin vekil ve eminleri olan mebusan kanunu kabul eder. Padişahı vekilleri sayılan (ayan) ise bunu tasdik eder. Artık bu tamamen kanun olur. Padişah bile olsa hiç kimse bunun hükmünü bozamaz.

KANUNA İTAAT NE DEMEKTİR?

— Bir vatan içinde yaşayan her adama kanuna itaat farzdır. Zira kanuna itaat edilmeyen memlekette herkes keyfine, kuvvetine göre iş görür. Kuvvetli kuvvetsizi ezer. Kabahat, cinayet, taarruz, sirkat çoğalır. Emniyetsizlikten kimse evinden çıkamaz hale gelir. Ticaret olmaz, terakki edilmez. Meydan eşkıya ile eşrafa kalır. Milletin intizamı bozulur. Ortada bir deli dövüşüdür gider. Halk birbirine geçer. Fakat iş bu kadarla kalmaz. Ecnebi devletler tebaalarının tehlikede olduğunu, ticaretlerinin mahv edildiğini vesile ederek – Acemistan'a yaptıkları gibi – maâz – Allah ordu veya donanmalarıyla müştereken gelir ve vatanımızı istila ederler. Bunun için her Osmanlı kanunu her şeyden ve herkesten büyük bilmeli ve ona riayeti, üzerine farz olarak kabul etmelidir.

CEMİYET NEYE DERLER? FAYDASI NEDİR?

— Faydası bir millete veyahut bir memlekete dokunan işleri daima düşünüp taşınmak isteyen insanların bir araya gelmesine denir. Cemiyet sayesinde ahalinin dağınık olan fikir ve maksatları bir noktaya toplanır. İstenilecek veyahut yapılacak şeyler topluca düşünülür. Bir karar verilir. Eğer böyle olmayıp da herkes vatanına, ticaretine siyasetine, ilim ve maarifine ait şeyi kendi bildiği gibi yapsa intizam olmaz. Maksat dağılır, bunun içindir ki esir olmayan milletlerin selamet–i vatana hizmet için cemiyetler yapmaya hak ve ihtiyacı kabul olunmuştur. Fakat burada pek çok dikkat olunacak nokta vardır. Bir insan bir cemiyete dâhil olacağı zaman uzun uzadıya düşünüp taşınmalıdır. Bu cemiyeti yapanlar kimlerdir, iyi adamlar mıdır, meşrutiyete sadık mıdırlar, halkı aldatmak ve ortalığı fesada vermek için mi bu cemiyeti yapıyorlar, programlarında neler yazılıdır, hükümet resmen kabul ve tasdik etmiş midir, buralarını sorup öğrendikten sonra kararını vermelidir. Zira çok kereler birtakım yalancı ve dolandırıcı adamların böyle cemiyetler yaparak ve ahalinin sefaletinden istifade ederek, fırıldak çevirdikleri görülmüştür.

Geçen otuz bir Mart' ta "İttihad–ı Muhammedi" nam mübareki altında şeriat–ı mazhariyeyi alet ederek İstanbul hafiyelerinin başlarına sarık sardıklarını ve istibdadı getirmek ve ahali-yi İslamı birbirine kırdırtmak için bir fesat cemiyeti yaptıklarını unutmamalıdır. Maâz– Allah bu yüzden az kaldı din ve vatan elden gidiyordu. Memleketimiz taksime uğrayacak ve ırz ve namus ayaklar altında kalacaktı. Maksadı millet ve memlekete hizmet olan cemiyete dâhil olmak akıl ve şeriata muvaffık bir harekettir. Zira "Yedullahi maa'l – cemaa" yani Cenâb – ı Allah'ın kudret ve himayet eli cemiyetle beraber buyrulur.

İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ NEDİR VE NE İÇİN ÇALIŞIYOR?

– Osmanlı milletinin resmen bayramı olan 10 Temmuz 1324 tarihinde milletin hâkimiyetini ilan eden ve memleketi zalimlerin pençesinden kurtaran İttihad ve Terakki Cemiyeti bugün umur–u hayriye ile uğraşır. Yani ilim ve maarifin, ticaret ve ziraatın... el – hasıl ileri gitmesini temin eden bir cemiyettir. Bundan başka bir de siyasi vazifesi vardır. O da Osmanlılığı vücuda getiren kavim ve cemaatlerin birbirini anlamasına ve aralarında nifak vücuda gelmemesine çalışmaktır. Cemiyet, meşrutiyetin ne demek olduğunu herkese anlatır. Mebusan intihabatında milletin saadetine, fukaranın rahatına yarayan kanunlar yapacak derecede akıl ve hemiyetli zevatın mebusan olmasına yardım eder. Meşrutiyete düşman olanların maksadını vatandaşlarına anlatır. Gözlerini açar, onlara gidecekleri yolu gösterir. Milletin hâkimiyeti, ahalinin her türlü iyiliği için çalışır bir cemiyettir.

İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ'NE GİREN BİR ADAMA NE YAPMAK İÇİN BURAYA GİRDİN? DİYE, SUAL OLUNURSA NE CEVAP VERMELİDİR?

—Milletimin ilerlemesini, zulüm ve esaretten kurtulması, iki şeyin güzelce anlaşılmasında gördüm. Bunlardan birisi adalet ve meşrutiyet ve diğeri Osmanlılıktır. "İttihad ve Terakki Cemiyetini seviyorum. Ve ona var kuvvetimle hizmet etmeye din ve imanım üzerine yemin ettim. Çünkü "İttihad ve Terakki" Cemiyeti (Meşrutiyet ile Osmanlı'nın) muhafazasına çalıştı ve bundan sonrada çalışacaktır. "İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni" seviyorum. Çünkü memleketi zalim memurlardan, beyt–ül mal müslimini yiyen hafiyelerden, "Reval" şehrinde ecnebi devletlerin Abdülhamid'in istibdadını görerek Rumeli'yi taksim etmesinden kurtardı. "İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni" seviyorum. Çünkü devlet ve milletin itibarını yükseltti. İstibdâdın gözünde bir çift öküz kadar kıymeti olmayan ve türlü işkencelere, hakaretlere uğrayan zavallı ahalimize vatanın asıl sahibi, velinimeti olduğunu anlattı. Fukaraya zulüm edenlerin, "Buhari – i Şerifi" Cenâb – ı hakkın Kelam – ı mukaddesini İstanbul hamamlarında ateşlere yakanların cezasını verdi. Cevabını vermelidir.

KULÜP NE DEMEKTİR?

—Bir cemiyete girenlerin, işlerini görmek, düşündüklerini söylemek, faideli gazete ve kitapları okumak, vaaz ve nasihat dinlemek, memlekette ne oluyor, ne bitiyor haber almak için edeb ve terbiye ile toplandıkları mahaldir. Cemiyete girenler istenildiği vakitte eğer çok ehemmiyetli işleri yoksa mutlaka kulübe gelmeli ve söylenen şeyleri can kulağıyla dinlemelidir. Çünkü kulüp bütün memleketin evidir. İnsan kendi evinde yalnız kendi işlerini düşünür, kendi evlatlarının rahatını hazırlar. Hâlbuki kulüp denilen mahalde bütün milletin işlerini düşünür, bütün memleketin evlatlarına, selametine, maarifine ittihadına elinden geldiği kadar hizmet eder. Kulüplere gitmekten kaçmamalı ve burada vatan için faydalı olamaya borçlu olduğumuzu bilmeliyiz. Ve bunu bilmeyenlere anlatmalıyız ki insan olanın kendinden ziyade vatan ve milletini sevmesi ve ona hizmet etmesi vazifesidir. (Hubbu'l- vatan mine'l – iman). Vatanın sevmek imandandır.
Ey vatandaş, ey sevgili kardaş, mülk ve millet senin kollarından, senin aklından, senin hamiyetinden bir şey bekliyor. Artık tembellik zamanı bitmiştir.
İşte güzel vatanın sabahı oldu. Bu memleketler sana ecdadının mirasıdır. Onu saklamak için çalış, bir saniye aklına gelmesin ki vatan evlatları, bu Osmanlı kahramanları çalıştıktan sonra bu memleket ileri gitmez. Vatanını hasta görenlere inanma, o bilakis pek sağlam ve pek kuvvetlidir. Kalbinde titreyen nedir? Vatan sevgisi değil mi kardeş? Vatan bizim ninemiz, namusumuzdur. Onu düşmanlara veremeyiz. Bu topraklarda yatan bizim şehitlerimiz, bizim babalarımızdır. Ecdadımızın altı yüz senelik tarihi var. Onlar altı yüz sene daima ileri, daima ileri gittiler. Yakışır mı ki biz yerimizde duralım. Bu zengin vatanın altın gibi topraklarını boş ve muattal bırakalım. Ey kardeş! Asker veya memur, zengin veya fakir, esnaf veya köylü ol, vazifeni eksik bırakma. İbadet zamanı ibadetini, iş zamanı işini gör. Fesat ve fitneye uyma. Zalimlere alet olma. İttihada koş, düşün, yaz, kımılda, çalış, sür... İşte o zaman vatan kurtarılır.
17 Şubat sene 1325 (2 Mart 1910)

DİPNOTLAR

1 Hüseyin Cahit,"*Meşrutiyetten Ne Anlıyoruz*", *Tanin*, 26 Mayıs 1325.
2 "*Köylüler Meşrutiyetten Ne Anladı*". *Tanin*, 21 Teşrin-i Sani 1325.
3 Bu konuda ilginç bir değerlendirme için bkz; Ali Fethi,"*İnkılabı-ı ahirde Osmanlı Ordusunun politikaya suret-i müdahalesi*" *Asker*,18 Eylül 1326, sf, 125–126.
4 Hüseyin Cahit, "*10 Yılın Hikâyesi*," *Yedigün*, Sayı:164, 29 Nisan 1936, sf. 30.
5 Ahmet, Mehmetefendioğlu, "*İttihat Ve Terakki'nin 1909 Kongresi*", *Toplumsal Tarih*, Temmuz 1998. sf. 20–29.
6 "*İttihat ve Terakki Cemiyetine*",*Volkan*,16 Şubat 1324, Ayrıca bkz., Derviş Vahdeti, "*Hakikat Nasıl Anlaşılacak*",*Volkan*,17 Şubat 1324.
7 Bkz.,"*İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumiyesinin Beyannamesidir*", *Tanin*, 21 Teşrin-i Sani 1325.
8 Bkz, "*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyet-i İstanbul Heyet-i Merkeziyesi Beyannamesidir*" *Tanin*, 10 Temmuz 1325.
9 İhsan Güneş, "*İkinci Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları*", *Otam*, sayı:1, sf, 171–269.
10 "*İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İyd-i Milli Münasebetiyle Osmanlılara Beyannamesi*," *Tanin*, 10 Temmuz 1325.
11 Ahmet Mehmetefendioğlu, "*İttihat ve Terakki Kongreleri*", *Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet*, Yayına Hazırlayanlar: Halil Akkurt, Akif Pamuk, İstanbul 2008, sf, 105–135.
12 Bkz., İsmail Müstecebzade, *Rehber-i İttihat*, İzmir 1325.
13 *Hayye ale-l Felah*, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kardaşlarına Hediyesi, Selanik (?) 132.
14 M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation. For A Revolution*, NewYork, 2001, sf, 301, 302.
15 İçerik olarak bazı noktalarda benzerlik gösteren benzer bir risalede aynı amaca hizmet etmek amacıyla Birinci Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde yine soru cevap şeklinde yayınlanmıştı. Bkz., Esat Efendi, *Hükümet-i Meşruta*, İstanbul, 1293. Bu risalenin tanıtımı için bkz., Tarık Zafer Tunaya, "*Osmanlı Anayasal Hareketi ve Hükümet-i Meşruta*", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Sayı: 6, 1978, sf. 227.
16 *Vatan Tehlikede*, Paris 1895. Bu risalenin tanıtımı için bkz., Ali Birinci,"*İttihat ve Terakki'nin İlk Risalesi "Vatan Tehlikede"*,*Tarih ve Toplum*, Sayı: 54, Haziran 1986, sf, 337–34.
17 Neler Olacak? Mısır 1314.
18 *İmamamet ve Hilafet Risalesi*, Kahire 1316.
19 "Yeni Kabinemiz," *Tasvir-i Efkâr*, *İkdam*, 1Kanun-u Sani 1325.
20 Risale, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne yakın olarak Sakız Adası'nda yayın yapan *Tatbikat* gazetesinde tefrika olarak yayınlanmıştır. *Tatbikat*, No: 8, 22 Nisan 1326, sf, 128. *Tatbikat* gazetesini tanıtan bir makale için bkz, Murat Koraltürk, "*İttihatçıların Sakız'daki Sesi: Tatbikat Gazetesi ve Dizini*" *Müteferrika*, Yaz 2001, sayı:19, sf, 233–242.
21 Tüm çabalarımıza rağmen görme fırsatını bulamadığımız bu risalenin tam künyesi şu şeklidedir. *Hayye-ale-l Felah*, Paris(?) 1907, Bu risale 31 sayfadan oluşmaktadır. Bkz., Birinci, agm, sf.337–338. Hanioğlu ise kitabın künyesini şu şekilde vermektedir: Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Umur-I Dâhiliye(Ömer Naci) *Hayye-ale-l Felah*,(Paris) 1325 (1907), Hanioğlu, age, sf, 435.
22 Ömer Naci'nin bu risalesinin meşrutiyetin ilanından önce çok popüler olduğu anlaşılmaktadır. Bkz., *Balkanlar'da Bir Gerillacı Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, İstanbul 1975, sf, 40, *Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, Haz.; Erdal Aydoğan-İsmail Eyyüpoğlu, Ankara 2004, sf, 313.
23 Küçük Telat Muşkara için bkz., *İzmir ve Karşıyaka Anıları*, Yayına Hazırlayan; Ahmet Mehmetefendioğlu, İzmir 1998.

EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-1

ATATÜRK NE ZAMAN DOĞDU?

MEHMET Ö. ALKAN

12 Eylül 1980 darbesi Atatürk'ün doğum yılı ile ilgili tartışmaya bir kanunla son vermiştir. Darbenin hemen arkasından "Atatürk'ün Doğumunun 100'üncü Yılının Kutlanması ve 'Atatürk Kültür Merkezi Kurulması' Hakkında Kanun" çıkarılacak ve Atatürk'ün 1881 yılında doğmuş olduğu kanuni olarak ilan edilecektir. Bu yasanın emrettiği şekilde 1981, Atatürk'ün 100. doğum yılı olarak kutlanmıştır. Kutlamalar 5 Ocak 1981 Pazartesi günü resmen başlamıştır. Bu makale Atatürk'ün doğum tarihiyle ilgili tartışmaları ele alıyor.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1929 yılında Sovyet elçisine imzaladığı fotoğrafı.

1 Mart 1315 tarihli kayıt.

Atatürk hakkında bilgilerimiz ona gösterilen ilginin yanında oldukça az. Özellikle 1919 öncesi hayatını daha az biliyoruz. Doğum tarihi, doğduğu ev, rüştiye ve idadiye kayıt tarihleri, babasının öldüğü tarih, baba mesleği, ölürken hangi isimle öldüğü gibi konular hâlâ tartışmalı. Örneğin Atatürk'ün doğum yılı ve gününe dair çeşitli tarihler ve rivayetler var. Bunlar arasında 23 Aralık 1296, 23 Aralık 1880, 12 Mart 1881, 4 Ocak 1881, 13 Mart 1881 ve 19 Mayıs 1881 tarihlerine rastlamak olanaklıdır. Hatta en son olarak Savarona'nın siparişi ile ilgili belgelere dayanarak 20 Nisan 1881 tarihi bile ileri sürülmüştür.[1] Bazı kaynaklar da tarih vermek yerine mevsim ipuçlarını değerlendirmiştir. "Erbain soğukları devam ederken", "zemheride", "kabak kızartması yapılırken", "kirazlar kızarırken", "taç ağaç patlarken", "Mayıs ayında"... gibi açıklamalar bunlardan bazılarıdır. Hatta bazı yazarlar daha ileri giderek bir araya gelmesi imkânsız "erbain soğukları" ile "kabak kızartma" mevsimini aynı aya mahsus bir özellik olarak gösterme çabasına girişeceklerdir.

Bu konu zaman zaman araştırmacıların ilgisini çekmiş, ancak yapılan yanlışlar ve uydurmalar hiç kontrol edilmeden kitaptan kitaba aktarılmıştır. Hatta Atatürk'ün doğum gününü öğrenmek amacıyla Zübeyde Hanım'ın komşularıyla görüşmek için Selanik'e heyetler gönderildiği bile uydurulmuştur. Bu konuda basın toplantıları yapılmış, Makbule Hanım sağlığında değil, ölümünden kısa süre sonra tanık olarak gösterilmiş, Saatli Maarif Takvimi yaprağı bile belge olarak sunulmuştur. Bu da yetmemiş Harbiye Orduevi'nde "askeri ve mülki erkânın katılımı ile" caz eşliğinde doğum günü partileri bile tertip edilmiştir. Nihayetinde, ay ve günü hâlâ bilinmemekle birlikte,

doğum yılı, üstelik bir kanunla karara bağlanmış tek lider muhtemelen Atatürk olmuştur.

Aslında Atatürk ne zaman doğdu, sorusunun cevabı çok basit: 96 senesinde. Ama öte yandan konu tam da bu noktada karmaşıklaşmaya başlıyor. Bu kısa araştırmada konunun nasıl karmaşık hale geldiğini, bildiğimiz tek doğrunun nasıl yanlışa çevrildiğini, doğum günü icat etme yarışını ve nihayetinde bir kanunla Atatürk'ün doğum tarihinin nasıl ilan edildiğinin hikâyesini anlatmayı denedim.

MUSTAFA KEMAL DERNEĞİ'NİN DOĞUM GÜNÜ KUTLAMASI

1947 yılında kurulan Mustafa Kemal Derneği (MKD), 13 Mart 1957'de bir basın toplantısı düzenleyerek gününü merak ediyoruz, bizi tenvir buyurur musunuz? Diye sormuştum da, verdikleri cevabı o gün bir takvim yaprağına yazmıştım, saklamıştık, hatırladın mı, işte o takvim yaprağını al da gel." demişti.

Biraz sonra odacı sözü geçen takvim yaprağı ile yanımıza gelmiştir. Süreyya Cankan sözüne şöyle devam etmişti: "Rahmetli Makbule Atadan demişlerdi ki:"-Annem, arada anlatırdı (Mustafam, karlı, fırtınalı bir gecede doğmuştu, hatta pek hazırlıklı değildim, eksik olmasınlar konu komşu, ellerinde fenerlerle bizlere yardıma koştular). İşte bu gece 13 Mart 1881'e tesadüf etmektedir. Aradan günler geçmiş, sanat tarihi doktoru muharrir Samih Nafız Tansu ile bu mevzuda konuştuğumuz bir gün, Makbule Atadan'ın böyle söylediğini teyit etmişti."[2]

hidir. İhtimaldir ki Makbule Atadan doğum tarihi diye Atatürk'ün Harp Okulu'na giriş tarihini ifade etmiş olabilir.)

23 ARALIK 1296-23 ARALIK 1880 -"OĞLUM MUSTAFA'YI ERBAİN SOĞUKLARI DEVAM EDERKEN DOĞURDUM"

Atatürk'ün doğum tarihine ilişkin en erken bilgilerden biri 1922 yılına dayanmaktadır. Enver Behnan Şapolyo, 1922 yılında Zübeyde Hanım'a Atatürk'ün doğduğu ay ve günü sorduğunu, Zübeyde Hanım'ın biraz düşündükten sonra şu cevabı verdiğini yazar:

"-O zamanki Hamidiye kâğıtlarına gün ve ay yazılmaz, yalnız yıl yazılırdı. Ben, oğlum Mustafa'yı Erbain soğukları devam ederken doğurdum.

Enver Şapolyo, 1922'de Atatürk'ün doğduğu ay ve günü sorduğunda, Zübeyde Hanım: "-O zamanki Hamidiye kâğıtlarına gün ve ay yazılmaz, yalnız yıl yazılırdı. Ben, oğlum Mustafa'yı Erbain soğukları devam ederken doğurdum. Bu, doğum benim aklımda kaldığına göre (23 Kânunuevvel 1296) tarihlerine denk düşmektedir."

Atatürk'ün doğum tarihini 13 Mart 1881 olarak ilan etmişti. Söylendiğine göre kaynak Atatürk'ün kardeşi Makbule Atadan'dı ve bu tarihi resmi doğum günü olarak kabul etmek ve resmi tatil ilan etmek gerekliydi.

MKD'nin kurulduğu tarihten itibaren ilgilendiği konulardan biri Atatürk'ün doğum gününü bulmak olmuştu. Bu konuda yaşadıkları bir tesadüf sonucu doğum gününü bulmalarına vesile olacaktır! Bir gün Şişli'deki Atatürk İnkılâp Müzesi'ni ziyaretlerinde müze memurlarından Süreyya Cankan'a bu soruyu sormuşlar ve tesadüf eseri onunla aralarında şu konuşma geçmiştir:

"Bunun üzerine Müze Memuru Süleyman Cankan, zile basmış, gelen hademeye "Oğlum, rahmetli Makbule Atadan, müzemizi ziyaret ettikleri gün, hani ben kendilerine, hanımefendi, Atatürkümüzün doğum

Zübeyde Hanım.

Atatürk'ün İstanbul'da 13 Mart 1889 günü Harp Okulu'nun kütüğüne yazılan künyesi.

Makbule Atadan artık bu olaya tanıklık yapamazdı, yaklaşık 1,5 sene önce 18 Ocak 1956'da ölmüştü. Ölümünden kısa süre önce yayınlanan hatıralarında Atatürk'ün doğum yılını 1880 olarak belirtmişti.[3]

(13 Mart tarihi aynı zamanda Atatürk'ün Harp Okulu'na giriş tari-

Bu doğum benim aklımda kaldığına göre (23 Kânunuevvel 1296) tarihlerine denk düşmektedir."

Enver Behnan ayrıca şu bilgiyi ilave edecektir:

"Atatürk hakkında bir broşür neşredecektik, Köşkten Atatürk'ün doğum

Atatürk Rauf Orbay ile birlikte.

Ali Fuat Cebesoy.

yılını sorduk, Yaverlik dairesi bize (Atatürk 1880 senesinde doğmuştur) diyerek ne gününü ve ne de ayını bildirdiler. 1880 senesini köşkten öğrendik. Bazı muharrirler 1881 yazmaktaysalar da doğru değildir. Annelerinin verdiği malumata göre, Atatürk 23 Aralık 1880 tarihinde Selanik'te doğmuştur." Birkaç sayfa sonra bu tarihi aynen tekrarlayacaktır ki dizgi yanlışı olmadığı anlaşılmaktadır. [4]

Zira Zübeyde Hanım tarihi 23 Kânunuevvel (Aralık) 1296 olarak belirtmiş olmasına rağmen, Şapolyo bunu 1880 olarak çevirmiştir ki yanlıştır. 23 Aralık 1296 tarihi, Miladi takvimle 4 Ocak 1881'e denk düşer.

ŞAPOLYO'NUN ELEŞTİRİSİ VE 4 OCAK 1881

Şevket Süreyya Aydemir, Şapolyo'nun Zübeyde Hanım'a dayanarak verdiği 23 Aralık 1296 tarihini olduğu gibi alırken yapılan hatayı düzeltir ve haklı olarak, eğer Rumi takvimle 23 Aralık 1296 günü kabul edilecekse bunun Miladi takvimle 23 Aralık 1880 olarak değil, 4 Ocak 1881 tarihine denk düştüğünü belirtir. Üstelik bu tarihi de kuşkuyla karşıladığını da ifade edecektir.[5] Yıllar sonra bir başka araştırmacı hiçbir kontrol yapmadan Zübeyde Hanım söylediyse doğrudur diyerek, bu tarihi Atatürk'ün resmi doğum günü olarak benimseyecektir. Hatta "Eldeki bilgi ve belgelere göre Mustafa Kemal Atatürk'ün doğum tarihi 04 Ocak 1881 Salı günüdür" ve "Bu durumda Zübeyde Hanım'ın verdiği tarih olan Rumi 23 Kânunuevvel 1296 tarihi, hem anlatımındaki esaslara, hem de resmi kayıtlardaki tarihlere uymaktadır. Bu tarih Miladi 04 Ocak 1881 Salı günüdür." diye belirtmektedir. Ancak araştırmacı bu cümlede geçen resmi belgelerin neler olduğunu hiçbir vakit yazmamıştır. [6]

12 MART 1881- *ENCYCLOPEDIA AMERICANA*

Atatürk'ün doğum tarihine dair ilginç tarihlerden biri de Atatürk'ün 12 Mart 1881'de doğduğu iddiasıdır. *Encyclopedia Americana* bu tarihi vermekle birlikte konuyu merak eden ve bir mektup yazan Faik Reşit Unat'a bu tarihi nereden aldıklarını hatırlamadıkları cevabını vermişlerdir.[7]

MEVSİM HALLERİ

Atatürk'ün tam doğum tarihini vermek isteyenlerin icatlarına birazdan değineceğim ancak bu aşamada bazı kaynaklardaki mevsim ipuçlarına değinmek gerekiyor. Bunlar arasında örneğin Atatürk ne zaman doğdu? Sorusuna cevap olarak "erbain soğukları devam ederken", "zemheride", "kabak kızartması yapılırken", "kirazlar kızarırken", "taş ağaç patlarken", "Mayıs ayında"... gibi açıklamalara rastlamak olanaklıdır. Aslında bu tanımlamalar, örneğin erbain soğuklarıyla kirazların kızarması gibi aynı anda olması imkânsız dönemlere işaret etse de çok daha ilginç bir araya gelmesi neredeyse imkânsız bu mevsim dönemlerini uzlaştırıp bir doğum günü icat etmeye çalışanların olmasıdır.

"KABAK KIZARTILIRDI", "TAŞ AĞAÇ PATLARDI"

Doğum gününü tespitte kullanılabilecek "kabakların kızartması yapılan" dönem veya "taş ağaç patlardı" gibi ifadeleri Hasan Rıza Soyak'tan öğreniyoruz. Atatürk'ün son genel sekreteri Hasan Rıza Soyak, doğum yılını 1881 olarak verdikten sonra şu ilginç ama belgesiz cümleleri yazar:

"Ne yazık ki, doğduğu ay ve gün, ailesi tarafından bir yere kaydedilmiş değildir, yalnız kendisi annesinin her zaman, bir ilkbahar günü dünyaya geldiğinden bahsettiğini söylerdi, annesinin vefatından sonra Selanikli yaşlı hanımlardan -ki bunlar Zübeyde Hanım'ın arkadaşları idi- yaptığımız uzun soruşturmalar sonunda, gerçekten aynı yılın baharında ve galip ihtimalle Mayıs ayı içinde doğmuş olduğunu tespit ettik..."[8]

Ancak Soyak kimlerle ne konuştuğunu belirtmemiş adeta bu konunun artık kapanması gerektiğini düşünmüştür. Ancak daha sonra bu konuya biraz daha açıklık getirmiş, MKD Devrim Konseyi Genel Sekreteri arkadaşı Mustafa Baydar'a şunları anlatmıştır:

"Ne yazık ki Atatürk'ün doğduğu ay ve gün ailesi tarafından bir tarafa yazılmamıştır. Yalnız bir bahar günü doğduğunu annesinden işittiğini söylerdi. Atatürk bu hususun iyice aydınlanması için beni vazifelendirdi. Onun emriyle Selanik'ten gelen muhacirlerin yerleştirildiği Bursa, Gemlik ve İzmit taraflarında tetkik-

lerde bulundum. Buralarda daha çok Zübeyde Hanım'ı tanıyan yaşlı kadınlarla konuştum. Bunların pek çoğu Zübeyde Hanım'ın bir bahar günü bir erkek çocuk dünyaya getirdiğini söylediler. Hangi ay diye sorduğumda. "Hangi ay mı, kabak kızartılırdı" şeklinde cevap verdiler.

Selanik'te kabak kızartılan ay, Mayıs'tır. Çünkü Selanik'e uzak yerlerden ve hariçten kabak gelmezdi. Yerli kabak da Mayıs ayında yetişirdi.

Yalnız bu yaşlı kadınlardan birine aynı soruyu sorduğumda şu cevabı vermiştir:

"A bilmez olur muyum? Zübeyde Hanım'ın çocuğu doğduğu zaman gittim. Taş ağaç patlardı."

Selanik'te kullanılan bu "taş ağaç patlardı" tabirinin manası çok soğuktu demektir...

Çoğunluğun sözlerine göre bu doğumun bahar mevsiminde ve aylardan da Mayıs ayında vuku bulmuş olabileceğine kanaat getirdim.

Bunun üzerine Atatürk'ün huzuruna çıktım.

Doğduğunuz ay Mayıs olacak. Zaten Anadolu'ya doğuşunuz da Mayıs ayında olmuştu. İkinci defa doğuşunuzla birincisini birleştirelim" dedim.

Atatürk bu sözüm üzerine hiç sesini çıkarmadı. Sadece kızardı..."[9]

KİRAZLAR KIZARIYORDU!

Atatürk'ün doğduğu döneme ilişkin bir başka tanımlama "kirazlar kızarırken" ifadesidir. Mehmet Rado, Zübeyde Hanım'ın "Mustafa'mı bir ilkbahar günü dünyaya getirdim" dediğini, bu sözü Atatürk'ün ağzından dinleyenlerin çok olduğunu ve nihayet Zübeyde Hanım'ın ölümünden sonra bir heyetin bu tarihi tespit için çalışma yaptıklarını, eski Selanikli hanımların da aynı fikri savundukları ve "ilkbahardı... kirazlar kızarıyordu..." dediklerini bunun muhtemelen Mayıs ayı olduğu dile getirilir.[10]

ATATÜRK 1876 VEYA 1877'DE DOĞDU!

Bir başka anlatımda Atatürk'ün doğumunun 1876 veya 1877 yılı olduğunu iddia edenler de vardır. Bu olayın meydana geldiği yer, 1934 yılının Aralık ayıdır. Başvekil İnönü'nün Trakya seyahati sırasında Sıhhiye Vekili Refik Saydam muhacirlerin yerleştikleri yerleri görmek için ona refakat etmektedir. Dr. Asım Arar da bu seyahate katılmıştır. Seyahat esnasında Salih Bozok ile aynı otomobilde bulunmuştur. Bu esnada kendisinden birçok anı dinlemiştir. Arar, Şöyle devam eder:

"Salih Bey'den ayrıca Atatürk'ün çocukluğuna ve gençliğine dair de pek çok hatıra dinledim. Bu arada Atatürk'ün bütün çocukluk arkadaşlarından biraz daha yaşlı olduğunu da söylemişti. Salih Bey'in ifadesine nazaran Atatürk'ün doğum tarihi 1880 değil, daha evvel imiş. Merhum, Atatürk'ün vefatına takaddüm eden günlerde de bu bilgisini tekrar eder durur ve hiç olmazsa iki üç yaş daha büyük olması lazım geldiğini söylerdi."[11]

"DOĞUM TARİHİNİ ATATÜRK DE BİLMEZDİ." VE KAYIP KUR'AN-I KERİM

Atatürk'ün sınıf arkadaşı Ali Fuat Cebesoy da doğum tarihi konusuna değinmiştir. Hatıratında bu konuda şunları anlatır:

"Bazı biyografilerde 1880'de doğduğu ileri sürülürse de, 1881 tevellütlü olduğu muhakkak gibidir. Hiç unutmam, Mütareke'de İstanbul'da, bugünkü "Atatürk Müzesi" olan binada, bir akşam yemeğinden sonra, oturmuş, oradan buradan konuşuyorduk. Rauf Orbay da orada idi. Söz dönmüş dolaşmış yaş bahsine gelmişti.

-Fuat Paşa, demişti. Rauf Bey'le ben senin ağabeyin sayılırız. Çünkü ikimiz de senden birer yaş büyüğüz. Benim doğum tarihim 1882'dir."

Bu olayı aktardıktan sonra şunları yazar:

"Atatürk'ün doğduğu ay ve güne dair kesin bir bilgi yoktur sanırım. Bir gün anacığı Zübeyde Hanım'a sorduğum zaman:

-Babası Ali Rıza Efendi, Paşamın doğumunu evimizdeki iki Kur'an-ı Kerim'den birine kaydetmişti. Fakat zevcim vefat ettiği zaman başucun-

18.11.1953 tarihli *Yeni İstanbul*'da basılan, bilinen ilk nüfus kaydı.

da yalnız bir Kur'an-ı Kerim vardı ve onda da hiçbir yazı yoktu. Belki de kayıtlı Kelam-ı Kadimi devam ettiği camideki hocalardan birine hediye etmiş olacak.

Cevabını almıştım. Doğum tarihini Atatürk de bilmezdi. Cumhuriyet devrinde doğum yıldönümünü kutlamak için kendisine müracaat edenlere:

-İtiraf ederim ki ben de bilmiyorum. Eğer lütfedip bir gün yapmak istiyorsanız, en münasibi 19 Mayıs'tır.

dediğini hatırlarım. Mustafa Kemal belki 19 Mayıs'ta doğmadı. Fakat 19 Mayıs, Türkün ve Atatürk'ün tarihte en mes'ut olayının cereyan ettiği gündür."[12]

ATATÜRK'ÜN DOĞUM TARİHİNE DAİR YEGÂNE BİLGİMİZ: (96)

Aslında Atatürk'ün doğum tarihine dair bildiğimiz tek şey "96" rakamıdır. Eski tarihle verilen 96 sayısı, 1296 yılının son iki rakamıdır ve tahmin edildiği kadarıyla Rumî yılı vermektedir. Bu tarih, aynı zaman-

16.03.1958 tarihli *Hürriyet* gazetesinin Atatürk'ün doğum günüyle ilgili hazırladığı haber.

10.11.1953 tarihli *Ulus* gazetesinin Atatürk ilavesinin 1. ve 2. sayfaları.

Hürriyet

Siyasi nabız bu hafta içinde İstanbul'da atacağa benziyor

İstanbul'a daha 50 ton kahve tahsisi sağlandı

ATATÜRK'ÜN DOĞUM GÜNÜ

ATATÜRK

Saat kaç

da Atatürk'e dair elimizdeki en eski doğum bilgisinin yer aldığı belgede, Kara Harb Okulu Arşivi, Künye Defteri, No: 21'de yer almaktadır. Fotoğrafını bu sayfalarda görebileceğiniz okul kütük defterindeki Mustafa Kemal'e dair kayıtta ise şu bilgiler yer alıyor. [13]

"1283 Selanik'te Koca Kasım Paşa Mahallesi Gümrük Memurlarından müteveffa Ali Rıza Efendi'nin mahdumu uzun boylu, beyaz benizli Mustafa Kemal Efendi Selanik 96"

Künyenin üzerinde çapraz şekilde ise şu yazıyor: "Erkân-ı Harbiye Birinci Sene Namzedliğine Ordusu 3"

Mustafa Kemal Atatürk'ün bizim bildiğimiz en eski tercümeihal bilgisi, *Tasvir-i Efkâr* gazetesi için gazeteci Velid Ebüzziya'nın telgrafla sorduğu 21 sorunun 17.' sine verdiği yazılı cevapta yer alır. "Rumi 1296 tarihinde Selanik'te tevellüd ederek Rüşti tahsilini Selanik'te İdadi tahsilini Manastır'da..."[14]

BMM açıldıktan sonra Meclis'e verdiği tercümeihal fişinde de doğum yılı 1296'dır. Ankara'dan 18 Ekim 1922|1338| tarihinde aldığı ve Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri adıyla verilen nüfus tezkeresinde hem yazı hem de rakamla 1296 tarihi bulunmaktadır. 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi'nde yer alan "Reis-i Cumhur Hazretlerinin Tercüme-i Halleri" başlıklı biyografisinde doğum yılı 1296 olarak verilir.[15] *Zafer Kitabeleri* adlı eserde de "tevellüdü 1296" olarak verilmiştir.[16]

Bu konunun tek istisnası emeklilik belgesindedir. Bilindiği üzere Atatürk askerlikten 1927 yılında emekli olmuştur. Kendisine 30 Haziran 1927 tarihinde verilen emeklilik belgesinde doğum yılı 1297 olarak belirtilmiştir.[17]

1296 YILI HİCRİ Mİ, RUMİ Mİ?

1296 yılı kabul edilse bile sorun bitmemektedir. Zira ikinci olarak bu tarihin Rumi mi yoksa Hicri mi olduğunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Genel kabul yaklaşık 1840 yılından itibaren devlet işlerinde Rumi takvim, din işlerinde dini takvimin kullanıldığı yönündedir. Faik Reşit Unat 1296 yılının Rumi sayılması gerektiğini yazar bu fikrini de 7 Kanun-i Sani 1329/20 Ocak 1914 tarihli Şura-yı Devlet kararına dayandırır. [18]

Yukarıda değindiğimiz Harbiye kaydında yalnızca yıl olarak 96'nın yer alması şaşırtıcı değildir. O dönemdeki nüfus defterlerindeki "tarih-i veladet" kısmına ay ve gün yazılmamaktadır. Yine o dönemde, yukarıda Zübeyde Hanım'ın "Hamidiye Kâğıdı" olarak belirttiği ve tek sayfa olarak düzenlenen nüfus tezkereleri kullanılmaktadır. *"Devlet-i Aliye-i Osmaniye Tezkeresi"* olarak adı geçen, 24x34 ebadında tek yapraklık bu tezkerelerde yalnızca doğum yılı yazmakta, ay ve gün yer almamaktadır. Ayrıca bizim şimdiye kadar görebildiğimiz bu nüfus kağıtlarında: "balada isim ve şöhret ve hal ve sıfatı muharrer olan ..... Devlet-i Aliyye'nin tabiyetini haiz olup ol suretle ceride-i nüfusda mukayyed olduğu müşir işbu tezkere ita kılındı." şeklindeki matbu cümlesinin altında da Rumi tarihler vardır.

Harbiye kaydının yer aldığı ve doğum yılının 1296 olarak verildiği sayfanın üst tarafında yer alan takvim bilgisi de Rumi yıl olarak verilmiştir. Sayfanın üzerinde *"Manastır Mekteb-i İdadisinden Vürud eden Şakirdan Rumi 1 Mart 1315 [13 Mart 1899] - Neş'etleri 28 Kanun-i Sani 1317[10 Şubat 1902]"* yazmaktadır ki Rumi tarih olduğu tartışmasızdır.

Buna rağmen, ortada yine bir sorun var. Mustafa Kemal doğduğunda henüz nüfus tahriri yok. Mustafa Kemal'in doğumundan sonra yapılan ilk tahrirde, aile oğullarının doğum yılını 1296 olarak yazdırırken bu tarihi Hicri yılı olarak mı yoksa Rumi yıl olarak mı düşünmüşlerdir, bunun bilinmesi eldeki bilgiler ışığında, çok zor.

1880 Mİ 1881 Mİ?

1296 yılını resmi kayıt olduğu için Rumi yıl kabul etsek de sorun bitmiyor, tersine yeni bir sorun karşımıza çıkıyor. Zira 1296 rakamını Rumi yıl olarak kabul edince ve bu yılı Miladi yıla çevirince iki ayrı yıla, yani hem 1880 yılına hem de 1881 yılına denk düştüğü görülmektedir. Rumî 1296 yılı, Milâdî 13 Mart 1880'den 12 Mart 1881 tarihine kadar olan zaman dilimini kapsar.[19] Atatürk'ün doğum gününe dair bir karışıklık da buradan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle doğum tarihi birçok kaynakta 1880 veya 1881 olarak geçer. Buna resmi yayınlar dâhildir. O kadar ki Atatürk öldüğü zaman çıkarılan posta pullarında (1880-1938) tarihi yazdığı gibi, örneğin Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından 1939'da yayınlanan *Askeri Dergi'nin Fevkalade Nüshası* (no:114) aynı şekilde doğum tarihini 1880 olarak vermektedir. Benzer şekilde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan tarih kitaplarının bir kısmında da doğum tarihi olarak 1880 tarihini görmek olanaklıdır. Onun yakınları Makbule Atadan ve önceleri Afet İnan da doğum yılı olarak 1880 tarihini zikretmiştir.

Atatürk'ün de katkılarıyla hazırlandığı ifade edilen ve 1931 yılında yayınlanan resmi tarih kitabında da doğum yılı 1880 olarak verilmektedir.[20] Aydemir "1880 veya 1881'de doğan Atatürk"[21] diye yazarak bu konudaki kuşkusunu dile getirmiştir.

İKİ NÜFUS CÜZDANI

Az kişinin dikkatini çekmiştir, Atatürk'ün yeni harfli iki ayrı nüfus cüzdanı vardır. Neden numaraları peşpeşe iki ayrı nüfus cüzdanı olduğuna gelecek seferki yazımda değineceğim. Bildiğim kadarıyla bunlardan biri Anıtkabir'de diğeri Savarona'da sergilenmektedir. Her ikisinde de doğum yılı olarak "1881" yılı vardır, ancak gün ve ay bilgisi yer almaz. Bu nüfus cüzdanları Atatürk'ün bilgisi ve denetimi altında hazırlanmıştır. Zira Atatürk kendi isteği ile ismini değiştirmiş, bu değişiklik sonucu nüfus cüzdanı da kısa süre sonra yenilenmiştir. Anlaşılan o ki Atatürk, doğum tarihini kesin olarak bilmediğini ifade etmekle beraber, doğum yılı olarak 1881 yılını benimsemiştir, en azından itiraz etmemiştir. Onun bilgisi ve denetimi altında hazırlanan nüfus cüzdanlarında da yazdığına göre bu bilginin gerçek değil, onun kabul ettiği "doğru" olarak kabul edilmesi gerekir. Ancak Atatürk'ün doğum günü konusundaki tartışmalar özelikle 1950'li yıllarda Demokrat Parti döneminde hararetlenecektir.

"ATATÜRK SEVGİSİ GÜNÜ": 1950'Lİ YILLARDA ARTAN ATATÜRK SEVGİSİ VE MTTB

Demokrat Parti döneminde Anıtkabir'in de bitirilmesinin verdiği heyecanla olsa gerek, Atatürk'e ve onun doğum tarihinin tespit edilmesine yönelik ilgi artmıştır. Önce 1954 yılı başında Milli Türk Talebe Birliği harekete geçmiş, doğum gününün belirlenmesi ve belirlenecek günün "Atatürk Sevgisi Günü" veya "Atatürk Günü" olarak kutlanmasını önermiştir.

MTTB bu amaçla bir basın toplantısı düzenlemiştir. Basına "Atatürk Sevgisi Günü hazırlıkları başladı" başlığı ile yansıyan haber şöyledir:

"Milli Türk Talebe Birliği, Atatürk'ün doğum günü tarihini kesin olarak tespit maksadıyla faaliyete geçmiştir. Bu münasebetle Birlik tarafından neşredilen bir sirkülerde şöyle demektedir. "Birliğimiz Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve inkılâpçılığımızın yaratıcısı Atatürk'ün hayata gözlerini açtığı tarihte, Türk genci olarak Türk Milleti olarak onun, bizlere bahşettiği hizmetleri karşılamak üzere bir sevgi günü tertiplemek arzusundadır. Tarihimize bir Atatürk Günü kazandıracak olan bu teşebbüs, gençlik çevrelerinde büyük bir memnuniyet uyandırmıştır."[22]

MUSTAFA KEMAL DERNEĞİ'NİN İCADI: 13 MART 1881

Yazımızın başında belirttiğimiz gibi MTTB'nin gün icat etme çabasını MKD devam ettirecektir. Gerçekten de 14 Mart 1957 günü *Milliyet* gazetesinde Halit Kıvanç imzalı "Dün Büyük Atatürk'ün doğum yıldönümüydü." başlıklı İlginç bir haber vardır ve aynen şöyledir. [23]

"Bugün Türk vatanının kurtarıcısı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu büyük Atatürk'ün doğum yıldönümüdür. Çünkü Ata'nın 1881 yılının 13 Mart'ında dünyaya geldiğini delillerle öğrenmiş bulunuyoruz.

Her Türk için müstesna bir kıymet taşıyan bu hakikat dün Mustafa Kemal Derneği Başkanı tarafından açıklanırken, başkan Muhtar Kumral ilave ediyordu:

"EVET, 13 MART 1881 GECESİ... FIRTINALI, KARLI BİR GECEDE...."

Ata'nın doğum günü mevzuunda incelemelere girişen Mustafa Kemal Derneği iki ayrı şahıstan bu tarihi öğrenmişti 13 Mart 1881. Fakat bu iki ayrı şahsın kaynakları birdi. "Makbule Atadan"

HER TÜRLÜ VESİKAYI BEKLİYORUZ

Fakat Dernek ilimde taassup olmadığını bildiğinden "Kapımız açık, diyordu. Her türlü vesikayı, ilmi delili bekliyoruz. Esasen 13 Mart tarihini aksi sabit olmadığı sürece kabul ediyoruz. Başka bir delille başka bir tarihi ispat eden çıkarsa, onu da dinler, tahkike girişiriz."

Milliyet
14
1957
TİNA, KIBRIS İÇİN
örüşme istemiyor
Kral Suud Bağdad'ı Ziyaret Edecek
İnönü, "Kalkınmayı takdir ediyoruz,, dedi
ukov, Batılıları arble tehdit etti
Dün büyük Atatürk'ün doğum yıl dönümüydü

14 Mart 1957 tarihli *Milliyet*'in Atatürk'ün doğum günüyle ilgili haberi.

Daha önce belirttiğimiz gibi bu bilgiye dayanak olan iki ayrı kişiydi. Fakat bu iki kişinin kaynakları aynıydı: Kaynak Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan bu bilgiyi doğrulayacak durumda değildi, neredeyse 1,5 yıl önce (18 Ocak 1956) ölmüştü!

Aynı haberi *Hürriyet* Gazetesi "Atatürk'ün 76. Doğum Yıldönümü Kutlandı" başlığı ile verecektir.

"Atatürk 1881 yılı 13 Mart'ında dünyaya gelişinin 76'ıncı yıldönümünü kutlamak maksadıyla dün Mustafa Kemal Derneği merkez binasında heyecanlı bir toplantı tertiplenmiştir... toplantıda bulunan harika çocuk Beril Meto'nun Atatürk için bestelediği marşı gözyaşları içinde çalması, derin bir heyecan yaratmıştır..."[24]

"ATA'NIN DOĞUM YILDÖNÜMÜ TÖRENİNDE... CAZ MÜZİĞİ ÇALINMASI DAVETLİLERİ HAYLİ ŞAŞIRTMIŞ... HAKLI OLARAK ÜZÜNTÜLERE SEBEP OLMUŞTUR"

MKD 1958'de toplantı düzenlemekle birlikte ilk seneki kadar ilgi çekmemiştir. Bununla birlikte 13 Mart 1881 tarihiyle ilgili şu açıklama tekrarlanmıştır: "uzun araştırmalar ve çeşitli tetkiklerden sonra Atatürk'ün doğum gününü tespite de muvaffak olmuştur. Büyük Atamız 1881 senesinin 13 Mart'ında doğmuş olduğunu kabul ve bunu bir zabıtla tespit ederek ilan etmiştir".[25]

bize bildirmenizi, eğer yoksa yine bizi bu konuda aydınlatmanızı" şeklindeki taleplerini dile getirmişlerdir. Bu dilekçeye, 10 Temmuz 1965 tarihinde Türk Tarih Kurumu Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu imzasıyla cevap verilmiştir. Cevabi yazıda, Atatürk'ün doğum tarihinin Rumi ve Miladi tarihlerin birbirine çevrilmesinden kaynaklanan yanlışlıklar nedeniyle 1880, 1881 ve 1882 olarak ve-

"Doğum gününe gelince. Bunu Atatürk'ün kendisi de bilmemekte, yalnız bir bahar günü doğduğunu annesinden naklen söylemekte idi.[29] İngiliz hükümetinin, Atatürk'ün doğum gününü kutlama amacıyla bu tarihi, Cumhurbaşkanlığından sorması üzerine" Atatürk'ün bu tarihi 19 Mayıs olarak tespit etmiş ve böylece İngiliz Büyükelçiliğine bildirmiş olduğu bilinmektedir."

Şevket Aziz Kansu Atatürk'ün doğum tarihinin Rumi ve Miladi tarihlerin birbirine çevrilmesinden kaynaklanan yanlışlıklar nedeniyle 1880, 1881 ve 1882 olarak verildiği, ancak "Atatürk'ün sağlığında onun kontrolünden geçen hal tercümesinde bu tarihin 1881 olarak saptandığını ve İslam Ansiklopedisi'ne de böyle geçtiği yazılmakta ama bir kanıt veya belge verilmemektedir.

Anlaşılan o ki toplantılara iki yıl ara verilmiştir. Daha sonra ilk toplantı 1962'de yapılmıştır. Ancak bu toplantı ilgi çekmekten çok, tepki çekmiştir. Özellikle organizasyon bozukluğu, geç başlayan toplantı ve "caz müziği çalınması" misafirleri sinirlendirmiş ve şaşırtmıştır.[26]

İkinci toplantı ertesi yıl 13 Mart 1963'te Harbiye Orduevi'nde yapılır. Tören İstanbul Radyosu tarafından canlı olarak verilir. MKD kendi yayınlarında basında da geniş yankı uyandırdığını yazarak övünmekte ise de dönemin basını tarandığında toplantının yankı uyandırmadığı iç sayfalarda küçük bir haber olarak yer almasıyla anlaşılır.[27]

TÜRK TARİH KURUMU'NUN İCADI

MKD Atatürk'ün doğum günü konusunun peşini bırakmamıştır. MKD Büyük Devrim Konseyi, 12 Haziran 1965 tarihinde Konsey Başkanı Fahri Belen imzalı resmi bir yazıyla "Atatürk konusunda en yetkili mercii" olarak nitelediği Türk Tarih Kurumu'na başvurmuştur.[28] Atatürk'ün doğum tarihinin değişik kaynaklarda, 1880 veya 1881 gibi farklı tarihler verildiğine dikkat çekilerek, "Atatürk'ün doğum günü olarak Kurumunuzca kesinlikle tespit edilmiş bir gün varsa

rildiği, ancak "Atatürk'ün sağlığında onun kontrolünden geçen hal tercümesinde bu tarihin 1881 olarak saptandığını ve İslam Ansiklopedisi'ne de böyle geçtiği yazılmakta ama bu konuda hiçbir kanıt veya belge verilmemektedir.

"REİSİCUMHUR ATATÜRK'ÜN 19 MAYIS 1881 TARİHİNDE DOĞMUŞ OLDUKLARINI ARZ EDERİM."

TTK, Atatürk'ün doğum yılını 1881 şeklinde kesin olarak belirttikten sonra, doğum günü konusunda şu hükmü vermektedir:

Bir süre sonra Türk Tarih Kurumu'nun yeni Genel Müdürü Uluğ İğdemir imzasıyla Cumhurbaşkanlığı Genel Kâtipliği'nden gelen evrak Derneğe gönderilmiştir. Hariciye Vekâleti Protokol Dairesi Şefliği'nden Riyaseticumhur Umumikâtipliği'nden 10 Teşrin-i Şani [Kasım] 1936 tarihinde yazılan yazı şöyledir.

"İngiltere Maslahatgüzarı Mösyö Morgan, Vekâletimize müracaat ederek Reisicumhurumuzun yevm-i veladeti münasebetiyle İngiltere Kralı Sekizinci Edward tarafından hususi ve samimi bir tebrik telgrafı çekileceğini söylemiş ve Atatürk'ün doğum tarihinin bildirilmesini rica etmiştir.

Keyfiyeti arzeder ve İngiltere Büyükelçiliğince talep edilen malumat tensip buyurulduğu takdirde iş'arına müsaadelerinizi rica eylerim. Hariciye Vekili Y. Elçi Türkgeldi."

Umumi Kâtiplik iki gün sonra 12 Son Teşrini 1936 tarihinde "10.XI. 1936 tarihli ve protokol 21081-174 sayılı yazıya cevaptır" diyerek bu yazıya şu kısa ve net cevabı vermiştir:

"Reisicumhur Atatürk'ün 19 Mayıs 1881 tarihinde doğmuş olduklarını arzederim."[30]

"BU BİR 19 MAYIS GÜNÜ NİÇİN OLMASIN?"

19 Mayıs tarihi bir çok anıda ve anlatımda paylaşılmaya başlanmıştır. Dönemin hariciye vekillerinden Tevfik Rüştü Aras'ın, bu konuda yukarıdaki olaya şunları eklediği söylenir:

"...Atatürk'le beraber günlerce araştırıp düşünmüş, hatırlamaya çalışmıştık olayları... Okul kayıtlarına, nüfus idarelerine bakılmıştı. Bütün bunlardan sonra, Mayıs ayında doğduğu ortaya çıkmıştı. 10 Mayıs ile 20 Mayıs arasına bile yaklaşmıştık.

Atatürk, o zaman, ' 19 Mayıs niçin olmasın?' dedi.

Zaten, 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktığı ilk güne içtenlikle bağlıydı.

Ve böylece bu tarih, yalnız İngiltere Kralı'na değil, bütün yabancı devletlere Dışişleri kanalı ile bildirildi."[31]

Hasan Rıza Soyak'a atfen de bir başka "19 Mayıs" tarihi, Atatürk'ün ağzından şöyle anlatılır:

"1936 yılında bir gün, Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi Hasan Rıza Soyak Atatürk'e bir evrak getirmişti. Bunda, Atatürk'ün doğum gününün bildirilmesi rica ediliyordu.

M. Kemal Atatürk, bunun üzerine düşündü, fakat bu günü kendisi de tam olarak bilmiyordu. Ancak, annesinden işittiğine göre, bir bahar mevsiminde doğmuş olduğunu ve o gün için ise şöyle dediğini hatırlıyorum:

'Bu bir 19 Mayıs günü niçin olmasın?'"[32]

TAHTTAN VAZGEÇEN İNGİLİZ KRALININ ORTAYA ÇIKARDIĞI GERÇEK

Konuyu merak eden, kutlama telgrafı çekmek isteyen ve (19 Mayıs 1881) tarihinin resmileşmesine vesile olan Kral Edward ise, amacına ulaşamadan, kutlama telgraf çekemeden 12 Aralık 1936'da aşkı uğruna tahttan çekilecek ve yerine gelen Kral VI. George Atatürk'ün doğum gününü ertesi sene telgrafla kutlayacaktır. Atatürk, doğum yıldönümünü tebrik eden İngiltere Kralı VI. George'a, 24 Mayıs 1937'de teşekkür telgrafı göndermiştir.

Ancak Türk Tarih Kurumu 19 Mayıs 1881 tarihini önerirken, daha sonra yeni bir kafa karışıklığına sebep olacaktır. Zira 19 Mayıs 1881 tarihi Rumi tarihle 7 Mayıs 1297 tarihine denk düşüyordu ki bildiğimiz tek doğru olan 1296 yılı değişmiş oluyordu. Bir başka deyişle, eğer Atatürk'ün doğum günü 19 Mayıs 1881 olarak kabul edilirse ilk resmi evraktan bu yana -bir istisnahep 1296 olarak yazılan doğum tarihi değişmiş, yerine 1297 tarihi gelmiş olacaktır. Zira 19 Mayıs 1881 tarihi eski tarihle 7 Mayıs 1297 tarihine rastlamaktadır ki bu da yeni bir tarih icadı demektir. Yeni bir tartışmanın yaşanılması kaçınılmazdır.

19 MAYIS 1881 TARİHİ'NE İTİRAZ

Tarih Kurumu'nun resmi cevabı sonrasında tartışma da başlayacaktır. MKD Büyük Devrim Konseyi üyesi Mustafa Baydar 1966'da yazdığı bir makalede 19 Mayıs tarihini kabul etmekle birlikte,[33] 2 yıl sonraki bir yazısında bu tarihin gerçeğe uymadığını belirtir. Baydar, Atatürk'ün Rumi 1296 yılında doğduğu bilinmekte ve Rumi 1296 yılının 19 Mayıs'ının, Miladi 31 Mayıs 1880 gününe denk düştüğünü belirterek itiraz edecektir.[34] Eğer Atatürk'ün 20 Aralık'tan önce doğmuş olduğu kabul edilirse Miladi olarak 1880 yılında, sonra doğmuşsa Miladi olarak 1881 yılında doğmuş olduğuna hükmedilmesi gerektiğini yazar. Nüfus tezkeresinde de 1296 tarihi yazdığına göre Atatürk'ün en azından 20 Aralık'tan sonra bir tarihte doğduğuna hükmetmek gerekir diyecektir.[35] Baydar'ın bu itirazları aslında üyesi olduğu Mustafa Kemal Derneği'nin icat ettiği 13 Mart tarihi için aynen geçerli olması gerekirken bu konuya girmemesi ilginçtir. Çünkü 13 Mart 1881 tarihi de 1 Mart 1297 yılına denk düşmekte ve 1296 yılını değiştirmiş olmaktadırlar.

12 MART MUHTIRASI, ASKERİ ATATÜRKÇÜLÜK VE 13 MART DOĞUM GÜNÜ KUTLAMALARI

MKD Devrim Konseyi TTK'nın 19 Mayıs tarihini belirlemesinden rahatsız olmuştur. İkinci Başkanı Prof. İsmet

BİR HÜRMET VAZİFESİ

ATATÜRK'ÜN DOĞUM GÜNÜ

FAİK REŞİT UNAT

14 Mart 1957 tarihli *Hürriyet* Atatürk'ün 76. doğum gününü kutluyor. Yazar Faik Reşit Unat.

Giritli 13 Mart 1970 tarihinde *Yeni Gazete*'de yayınlanan yazısında 19 Mayıs 1881 tarihinin yanlışlığı üzerinde durur. Başta Türk Tarih Kurumu olmak üzere bütün ilgili bilim ve araştırma kurumlarının Atatürk'ün kesin doğum tarihini tespit etmesi gerektiğine ve belirlenecek günün resmi tatil günü ve Mustafa Kemal ile Kemalizmin anılmasında yıldönümü olarak kabul edilmesinin zorunluluğu üzerinde durur.[36]

MKD Atatürk'ün doğum günü kutlaması konusundaki üçüncü doğum günü toplantısını, olabilecek en uygun günde, 12 Mart Muhtırası'nın verilmesinden bir gün sonra yapacaktır. Atatürk'ün doğum günü kutlamalarına emekli generaller Fahrettin Altay, İsmail Hakkı Tekçe ve Fahri Belen gibi isimler katılmıştır.[37]

MKD 12 Mart sonrasındaki askeri Atatürkçülük ortamında "Büyük Devrim Konseyi" adıyla kurduğu alt birim ilk yayınını tam da bu sırada "Atatürk Ne Zaman Doğdu?" adıyla yapar. Kitapçık Atatürk'ün doğduğu gün olarak kabul edilen 13 Mart 1972'de yayınlanır.[38]

Kitapçıkta, yazımızın girişinde belirttiğimiz olay, yani MKD'nin 13 Mart tarihini nasıl bulduğu anlatılmıştır.[39]

BELGE OLARAK SAATLİ MAARİF TAKVİMİ, MKD'NİN ISRARI

İlginç olan MKD'nin 13 Mart tarihini ısrarla önermesine rağmen hiçbir kanıt göstermemekte devam etmesiydi. Bu konuda isimleri hiçbir zaman zikredilmeyen "bazı eserlerde" 13 Mart tarihinin doğum günü olarak verilmesi ve her yıl yayınlanan Saatli Maarif Takvimi yaprağını belge diye göstermesini belirtmekle yetiniyorlardı. Kitapçıkta aynen şunlar yazmaktaydı:

"Kaldı ki:1-Aziz Atatürk hakkında yazılan bazı eserlerde, doğum tarihinin 13 Mart olduğu zikredilerek, bu görüş benimsenmektedir.

Ayrıca:2-Her yıl neşredilmekte olan saatli maarif takviminde de yine 13 Mart, Aziz Atatürk'ün doğum günü olarak gösterilmektedir." [40]

Fakat hiçbir kaynak zikredilmediği gibi yalnızca kaynaksız bir takvim yaprağı tanık olarak gösterilmiştir. Ancak Dernek olası yeni tarihlere de açık olduğunu şu ifade ile belirtmiştir.

"Ve kati olarak tespit edilecek Derneğimizce tespit edilen 13 Mart tarihinden daha gerçek ve belgeye dayalı kesin bir tarih tespit edildiği takdirde, yeni tarihi de memnuniyetle karşılayacağız. Amacımız hakikate en yakın olan tarihin araştırılarak tespit edilmesidir. Tespit edilecek bu gün ise, Aziz Atatürk'e layık törenlerle kutlanmalıdır...

NOT: Aziz Atatürk'ün gerçek doğum gününün tespiti ile ilgili, elinizdeki bilgi ve belgelerin Mustafa Kemal Derneğine gönderilmesini önemle rica ederiz."[41]

Dernek bu konudaki kararlığını sürdürmüş MKD başkanı Kamuran Baran daha 27 Şubat 1972'de bir basın toplantısı yapmış ve "13 Martın Atatürk'ün doğum günü olarak kutlanacağını" açıklamıştır.[42] Toplantıların sonraki yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır.[43]

FAİK REŞİT UNAT'IN ÖNERİSİ VE AFET İNAN'IN KABULÜYLE "YIL 1881, MAYIS AYININ ÇİÇEKLİ, YEŞİL BİR GÜNÜ"

Afet İnan bu konu ile ilgilenen en eski isimlerdendir. Daha 1952 yılında "Atatürk'ün Doğum Günü" başlıklı bir yazı yazmış, yıl olarak 1880 tarihini vermiş ve doğum gününün de bulunmasını arzu ettiğini yazmıştır. Ayrıca Atatürk'ten naklen doğduğu ayın Mayıs ayı olduğuna işaret etmiştir.[44]

Ertesi yıl Faik Reşit Unat da "Bir Hürmet Vazifesi: Atatürk'ün Doğum Günü" başlıklı bir yazı yazmıştır.[45] Yazıda "Kesin olarak bilinemeyen ve bulunamayan doğum gününü annesinin nakline güvenerek, Mayıs ayı içinde sembolik bir tarihte ve meselâ Onun Anadolu topraklarına ayak bastığı 19 Mayıs'a alarak kutlamak, Atatürk'ün adlandırdığı bu güzel Gençlik Bayramına daha derin bir mana vermez mi?" diye soracak ve 19 Mayıs'ı önerecektir.[46]

Afet İnan da 19 Mayıs tarihini fırsat buldukça hatırlatacaktır. "Mustafa Kemal'in doğum ayı ya hiç yazılmaz veyahut da yanlış olarak bir sonbahar ayı gösterilir. Hâlbuki kendisinden işittiğime göre, bir ilkbaharda doğmuş olduğunu, hatta bunun mayıs ayına tesadüf ettiğini söylerdi." Buna esas olmak üzere, Atatürk'ün sözleri şöyledir:

"Nitekim bir gün, Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi, Hasan Rıza Soyak, Atatürk'e yabancı bir memleketten gelen ve bir ansiklopedi için olan mektubu göstermişti. Bunda, Atatürk'ün biyografyası isteniyor, aynı zamanda, bilhassa doğum gününün kaydedilmesi rica ediliyordu.

M. Kemal Atatürk, bunun üzerine düşündü, fakat bu günü kendisi de tam olarak bilmiyordu. Ancak, annesinden işittiğine göre, bir bahar mevsiminde doğmuş olduğunu hatırladı. Ay ve gün için ise aynen şöyle dediğini hatırlıyorum.

'Bu bir 19 Mayıs günü niçin olmasın?'

Bu ansiklopediye verilmiş cevabın, Cumhurbaşkanlığı arşivinde saklanmış olması lazım."[47]

Afet İnan, bir başka eserinde[48] de Mayıs ayı ısrarını sürdürerek şöyle yazar: "Yıl 1881, Mayıs ayının çiçekli, yeşil bir günü Selanik koyuna hâkim yamaçtaki mahallenin üç katlı pembe evinde Zübeyde Hanım'ın bir oğlu dünyaya gelmiştir."

TÜRK TARİH KURUMU, AFET İNAN VE UNESCO

Türk Tarih Kurumu, Atatürk'ün doğumu konusunda 1965 yılında MKD'ne verdiği cevaba uygun olarak, 1973'te Cumhuriyet'in 50. Yılında ve 12 Mart'ta askeri Atatürkçülüğün yoğunlaştığı dönemde Atatürk'ün 1881'de doğduğuna kesin olarak hükmedecektir. 1981'de doğumunun 100. yılının kutlanması için 23 Kasım 1973'te TTK Genel Müdürü Uluğ İğdemir bir plan hazırlamaya başlamış ve Plan bazı eklemelerle 21 Mart 1974'te TTK Genel Kurulu'nun onayına sunulmuştur. Aynı tarihlerde Cumhurbaşkanlığı, Mili Eğitim Bakanlığı ve Kültür Bakanlığı da sürece dâhil olmuştur. Kültür Bakanlığı'nda "Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılını Kutlama Bürosu" oluşturulmuştur.

Afet İnan UNESCO Milli Komitesi'ne başvuru yaptıktan (24 Ağustos 1978) sonra Paris'te toplanan XX. UNESCO Genel Konferansı'nda (24 Ekim-28 Kasım 1978) Türkiye Milli Komisyonu adına Türk heyetinin verdiği öneri ile üye devletlerde de Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü'nün anılması kararı alınmıştır.[49] Afet İnan, yukarıdaki süreci ayrıntılı olarak anlattığı ve 1981 yılının 100. Yıl olmasına katkılarını sıraladığı ve 12 Eylül 1980 darbesinden hemen sonra yayınlanan makalesinde Atatürk'ün doğum gününün de 19 Mayıs olmasından yana tavrını açıkça koyar.[50]

MUSTAFA KEMAL DERNEĞİ'NİN İKİNCİ GİRİŞİMİ 1978

MKD Büyük Devrim Konseyi 1978 yılında bir kez daha *Atatürk Ne Zaman Doğdu?* adlı bir kitapçığı bu kez genişleterek yayınlayacaktır. İlkinde yer alan bilgiler olduğu gibi tekrarlanırken bazı konularda ilaveler yapılmıştır. Bu ilavelerden dikkate değer olanı MKD BDK üyesi Av. Esat Orhan Aydınoğlu'nun yazısıdır. Aydınoğlu önce Atatürk'ün doğum yılını 1880 ve 1881 olarak veren kaynaklar üzerinde durur. Sonra da çeşitli anı ve değinilerde Atatürk'ün doğum gününe dair alıntılar yapar. Öneri tekrarlanır: Atatürk 13 Mart 1881'de doğmuştur. Şaşırtıcı olan Zübeyde Hanım'ın söylediği iddia edilen 23 Aralık 1296 (4 Ocak 1881) tarihi ile Makbule Hanım'ın söylediği 13 Mart 1881 tarihinin uzlaştırılması için sarfedilen gayrettir ve takdir edilmelidir! Zira "kabakların kızartıldığı" ve "kirazların kızardığı" ay ile erbain soğuklarının yaşandığı ayları uzlaştırma denemesi şöyledir:

"Aslolan ve bu konuda kesin kanaat husulüne yardım eden... Mustafa Kemal Atatürk'ün, Rahmetli Anne ve hemşirelerinin sözleri olup; kışın başlayan soğuklar, Şubat ve Mart aylarında da devam ettiğine ve Mart ayının bir kısmında kış, bir kısmında da bahar havası hüküm sürdüğüne ve bu ay içindeki kış günlerinde, bir gecenin karlı fırtınalı bir gece olabileceğine ve yine bu ay içinde İlkbahar mevsiminin başlaması ile küçük Selanik körfezinin kapalı, kuytu ve mahfuz bir köşesindeki Selanik şehrinde de ılık ve yumuşak ve tatlı bir bahar havası hüküm süreceğine ve yukarıda meydana çıkarılan bütün belge ve kaynaklarda Büyük Atatürk'ün, doğum günlerinin 13/Mart/1881 olduğu belirtilmiş ve... 1881 yılının 13. Gününün mutlu, doğum günü olarak kabul edilmesinin gerçeğe uygun bir görüş olacağı kanaatindeyim (10 mart 1977)."[51]

EMİR DEMİRİ KESER: ATATÜRK 1981 YILINDA DOĞDU!

Sonunda 12 Eylül 1980 darbesi ile emir demiri kesmiş ve en azından Atatürk'ün doğum yılı ile ilgili tartışmaya bir kanunla son verilmiştir. Darbenin hemen arkasından "Atatürk'ün Doğumunun 100'üncü Yılının Kutlanması ve 'Atatürk Kültür Merkezi Kurulması' Hakkında Kanun"[52] çıkarılacak ve Atatürk'ün 1881 yılında doğmuş olduğu "kanuni" olarak ilan edilecektir. Bu yasanın emrettiği şekilde 1981 yılı Atatürk'ün 100. doğum yılı olarak kutlanmıştır. Kutlamalar 5 Ocak 1981 Pazartesi günü resmen başlamıştır.[53]

SONUÇ YERİNE

Hiç şüphesiz bir gecede çıkarılan kanunla Atatürk'ün doğum yılı 1881 olarak kabul edilmiş olsa da konu kapanmış değildir. Aslında hâlâ başladığımız noktadayız. Atatürk'ün doğum tarihine dair bildiğimiz ve doğru olup olmadığından da emin olmadığımız tek bilgi 96 senesinde doğduğuna dair Harp Okulu'ndaki kayıttır. Bu konuda ciddiyetten uzak bazı örnekleri vermeye çalıştım ki zaman zaman bu konuda yapılan hatalar düzeltilmeye çalışılmıştır. Bazen yapılan düzeltmeleri de ayrıca düzeltmek gerekmiştir.[54] Türkiye'de üzerine en çok eser yazılmış kişi Atatürk olmasına rağmen, bildiklerimizin eksikliği bu konuda dolgun bütçeleri olan resmi kurumların ilgisini de göstermektedir. Öte yandan Türkiye'de doğum tarihlerinin bir kısmının güvenirliliği günümüzde bile tartışmalıdır. Kızları erken yaşta evlendirmek için nüfusa büyük yazdırmak veya erkeklerin askere geç gitmesini sağlamak için nüfusa geç yazdırmak bilinen hikâyelerdendir. Yaklaşık 130 yıl öncesinin Selanik kentinde de "Hamidiye Kâğıdı" olarak anılan nüfus tezkerelerinde yazan tarihlerin de veya Atatürk'ün Harb Okulu'na kayıt olurken yazılan 1296 tarihinin de doğruluğundan tam olarak hiçbir zaman emin olamayız. Ta ki bizi ikna eden geçerli bir belge çıkıncaya kadar...

DİPNOTLAR

1 Bu konuda en son haber için Rifat Bali'nin *Savarona: Atatürk'e Son Armağan* (İstanbul: Libra Yayıncılık ve Kitapçılık, 2010)) kitabında Savarona'nın satış mukavelesi sonrasında geminin bir an önce Atatürk'e teslimi isteniyor. Belirtildiğine göre yetkililerin muamelelerin bir an önce tamamlanması ve geminin teslimini isteme nedenleri Atatürk'ün doğum günü olan 20 Nisan'a yetiştirilme arzusu. Gazete haberi için *Milliyet (16 Nisan 2010).*

2 "Muhtar Kumral; "Atatürk'ün Doğum Günü Nasıl Tespit Edildi?" *Cumhuriyet* (13 Mart 1958) ve kaynak belirtilmeden *Her Yönüyle Atatürk* Hazırlayan: Avni Altıner; (İstanbul: Bakış Ofset ve Tipo Tesisleri, 1986) 5. Basım s.55

3 Anlatan: Makbule Atadan; "Büyük kardeşim Atatürk" *Yeni İstanbul* (31 Aralık 1952) Tefrika:6o s.2

4 Enver Behnan Şapolyo; *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Üçüncü baskı (İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1958) s. 16-17 ve 26.

5 Şevket Süreyya Aydemir; *Tek Adam Mustafa Kemal, (1881-1919) Cilt I, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963) s. 22-23.*

6 Ali Güler, *Atatürk: Soyu, Ailesi ve Öğrenim Hayatı (Ankara: Kara Harp Okulu Basımevi, 1999) s. 66-69. Ali Güler-Semih Yalçın. Atatürk: Hayatı, Düşünceleri ve Kişiliği, C: I., 1881 Selanik-1918 İstanbul (Ankara: Berikan Yayınları, 2000), s. 46-48. Ali Güler, Bir Dahinin Hayatı, Atatürk'ün Soyu, Ailesi ve Öğrenimi (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2000) s. 59-62. Ali Güler, Sarı Paşa (Ankara: Türk Metal Sendikası Türk Ar Yayınları, 2006) s. 112-114. Bunlarla ilgili bkz. KAYNAK: http://toplumsalhaber.net/haberoku.php?id=141636]*

7 Faik Reşit Unat; "Bir Hürmet Vazifesi Atatürk'ün Doğum Günü" [Ulus Gazetesi] *Ulus'un Atatürk İlavesi (10 Kasım 1953) s. 2 ve 7.*

8 Hasan Rıza Soyak (Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Son Genel Sekreteri) *Doğumundan Cumhuriyet'in İlanına Kadar Fotoğraflarla Atatürk (İstanbul: Hayat Yayınları, t.y.).*

9 Mustafa Baydar; "Atatürk Ne Zaman Doğdu?" *Milliyet (10 Kasım 1966) s. 2 ve aynı yazı kaynak belirtilmeden; "Atatürk Ne Zaman Doğdu?" Her Yönüyle Atatürk, Hazırlayan: Avni Altıner; (İstanbul: Bakış Ofset ve Tipo Tesisleri, 1986) 5. Basım s. 52-53'te yayınlanmıştır. Doğruluğundan emin olmadığım, ancak var olduğu yazılan Faik Reşit Unat'ın bir başka yazısında, bu durumu öğrenebilmek maksadıyla, Selânik'e giderek Zübeyde Hanım'ın halen hayatta olan komşularıyla görüşmüştü. Ancak, aldığı cevaplar çelişkiliydi. Bazı komşularına göre Zübeyde Hanım, Mustafa'yı bir bahar mevsiminde, bazılarına göre zemheride (ocak, şubat ayları) doğurmuştu. Bkz. http://www.ahmetakyol.net/index.php?option=com_content&task=view&id=224&Itemid=45*

10 Mehmet Rado; "Bu Evde bir Tarih Doğdu" *Her Yönüyle Atatürk, Hazırlayan: Avni Altıner; (İstanbul: Bakış Ofset ve Tipo Tesisleri, 1986) 5. Basım s. 57.*

11 Asım Arar; *Son Günlerinde Atatürk- Dr. Asım Arar'ın Hatıraları (İstanbul: Selek Yayınları, 1958) s.12 ve aynı yazı için Dr. Asım Arar, "Atatürk'ün Doğumu Hakkında?" Her Yönüyle Atatürk, Hazırlayan: Avni Altıner; (İstanbul: Bakış Ofset ve Tipo Tesisleri, 1986) 5. Basım. Ayrıca Hüseyin Sekercioğlu; "Atatürk'ün Soy ve Sülalesi Hakkında Anadolu'da Yaptığım Araştırmalar", Türk Kültürü, Kasım 1974, s. 145, s. 6. Aktaran Alaattin Uca; "Atatürk'ün Doğumu ve Çocukluk Yılları (1881-1893)" A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 31, Erzurum 2006 s. 4 dn/19.*

12 Ali Fuat Cebesoy; *Sınıf Arkadaşım Atatürk Okul ve Genç Subaylık Hatıraları (İstanbul: İnkılâp ve Aka, 1967) s. 3-4.*

13 Ali Güler; *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları* (Arşiv Belgelerinin

Işığında) (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000) s. 20.

14 Gazi Mustafa Kemal; *Nutuk Muhteviyatına Aid Vesaik (Ankara:1927) vesika 144 s.146-147.*

15 "Reis-i Cumhur Hazretlerinin Terceme-i Halleri" 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1926) s. 48.

16 *Milli Ordunun Zafer Kitabeleri (Mürettipleri: Cemal Nadir-Naci Kasım). (İstanbul), s. 130.*

17 *Ulu Önder Atatürk'ün Emeklilik Belgeleri (Ankara: T.C. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, APK Kurul Başkanlığı, Eğitim ve Kültür Yayınları) s. 5.*

18 Faik Reşit Unat; "Bir Hürmet Vazifesi Atatürk'ün Doğum Günü" *[Ulus Gazetesi] Ulus'un Atatürk İlavesi (10 Kasım 1953) s. 2 ve 7.*

19 1296 Rumi yılı 1880'in Mart (13 gün), Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim ve Kasım aylarının tümünü ve Aralık ayının da 19 gününü kapsamaktadır. 20 Aralık'tan itibaren Ocak, Şubat ile Mart'ın 12 günü de 1881'i içine almaktadır. Faik Reşit Unat; "Bir Hürmet Vazifesi Atatürk'ün Doğum Günü" *[Ulus Gazetesi] Ulus'un Atatürk İlavesi (10 Kasım 1953) s. 2 ve 7.*

20 *Tarih IV Türkiye Cümhuriyeti (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931) s.16.*

21 Aydemir A.g.e. s.33.

22 Atatürk Sevgisi Günü Hazırlıkları Başladı" *Milliyet (15 Şubat 1954) s. 2.*

23 Halit Kıvanç; "Dün büyük Atatürk'ün doğum yıl dönümüydü." *Milliyet 14 Mart 1957 s. 1 ve 3.*

24 *Hürriyet 14 Mart 1957 s.1.*

25 Ahmed İhsan; "Atatürk'ün Doğum Günü" *Hürriyet (16 Mart 1958) s.2.*

26 'Ata'nın doğum yıldönümü töreninde önce caz çaldı.

Atatürk'un doğumunun 81. yıldönümü, dün Mustafa Kemal Derneği tarafından Orduevi'nde yapılan bir törenle kutlanmıştır. Organizasyon bozukluğu yüzünden törene ancak 50 kişi gelebilmiştir. 14.30'da başlaması gereken tören 15.05'te başlamıştır.

Bu gecikme, toplantıda hazır bulunan Atatürk'ün silah arkadaşlarını sinirlendirmiştir.

Törene başlamadan caz müziği çalınması misafirleri şaşırtmıştır." "Atanın doğum yıldönümü töreninde önce caz çaldı" *Milliyet, 14 Mart 1962 s.5.*

Benzer bir eleştiri 14 Mart 1962 tarihli *Hürriyet* gazetesinin 1. sayfasında yer almıştır.

"Büyük Ata'nın 81. Doğum Yılı".

"Türkiye Cumhuriyetinin banisi Atatürk, 81. doğum yıldönümü olan dün Orduevi'nde, Mustafa Kemal Derneği tarafından tertiplenen bir törenle bir kere daha anılmış, fakat bu kutlama toplantısı, kötü organizasyon sebebiyle, o büyük insanın adına yakışır bir şekilde olamamıştır.

Organizasyon bozukluğunu anlamak için, kutlama toplantısına katılanların 34 kişiyi geçmediğini görmek kâfi gelmiştir. Hele, saat 14.30'da başlayacağı bildirilen törene, ancak 15.00'te başlanabilmesi ve bu arada geçen zaman zarfında, misafirlere caz müziği çalınması davetlileri hayli şaşırtmış, bu hal de, haklı olarak, üzüntülere sebep olmuştur.

Nihayet 15.00'te başlayabilen törende evvela ihtiram duruşunda bulunulmuş, bunu ayakta söylenen " Dağbaşını Duman Almış" marşı takip etmiştir. Müteakiben Dernek İdare Heyeti üyeleri, 64. Tümen komutanı Tuğgeneral Faruk Güventürk ve Hasene Ilgaz, birer konuşma yapmışlardır."

27 "Atatürk'ün doğum günü bugün saat 14.00'te Orduevi'nde törenle kutlanacaktır. Mustafa Kemal Derneği tarafından düzenlenen törende Atatürk bir kere daha anılarak ona ait hatıralar anlatılacaktır. Törene Büyük Ata'nın yakınları, silah arkadaşları, askeri ve mülki erkân katılacaktır. "Atatürk'ün Doğum Günü Kutlanıyor" *Milliyet, 13 Mart 1963 s.2.*

28 *Atatürk Ne Zaman Doğdu? Mustafa Kemal Derneği Büyük Devrim Konseyi Yayınları:1 (13 Mart 1972)s.3-5.*

29 Metinde bu ifade için hiçbir kaynağa atıf yapılmamıştır.

30 Afet İnan; M. Kemal Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü (19 Mayıs 1981) Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşunun 50. Yıldönümü (15 Nisan 1981) *Belleten Cilt: XLIV, Sayı: 176. Ekim 1980 (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Belleten Dergisi, s. 629-641.*

31 http://www.ahmetakyol.net/index.php?option=com_content&task=view&id=224&Itemid=45

32 Afet İnan; M. Kemal Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü (19 Mayıs 1981) Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşunun 50. Yıldönümü (15 Nisan 1981) *Belleten Cilt: XLIV, Sayı: 176. Ekim 1980 (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Belleten Dergisi, s. 629-641.*

33 Mustafa Baydar; "Atatürk Ne Zaman Doğdu?" *Milliyet (10 Kasım 1966) s. 2 ve Mustafa Baydar; "Atatürk Ne Zaman Doğdu?" Her Yönüyle Atatürk, Hazırlayan: Avni Altıner: (İstanbul: Bakış Ofset ve Tipo Tesisleri, 1986) 5. Basım s.52.*

34 *Milliyet (10 Kasım 1968).*

35 *Atatürk Ne Zaman Doğdu? Mustafa Kemal Derneği Büyük Devrim Konseyi Yayınları:1 (13 Mart 1972)s. 5-6.*

36 *Atatürk Ne Zaman Doğdu? Mustafa Kemal Derneği Büyük Devrim Konseyi Yayınları:1 (13 Mart 1972)s.6.*

37 Yapılan toplantıya MKD üyeleri katılmış ve Kâmran Baran yaptığı konuşmada "Böyle bir günü ilk defa olarak biz, Dernek olarak kutluyoruz. Biz, tarihçilerden, Atatürk'ün doğum gününü tam olarak istiyoruz. Bundan sonra her sene 13 Mart'ta Atatürk'ün doğum gününü kutlayacağız." diye ilan etmiştir. *Atatürk Ne Zaman Doğdu? Mustafa Kemal Derneği Büyük Devrim Konseyi Yayınları:1 (13 Mart 1972) s.2-3.*

38 Derneğin kitapçığında kendi yakın tarihleri anlatılırken bile birçok hata yapmışlardır. Örneğin Atatürk'ün doğum günü için yaptıkları ilk toplantının tarihini 1957 yerine 1959 olarak vermişlerdir. İkinci hazırlanan kitapçığa göre Atatürk'ün doğum günü için ilk toplantının Harbiye Orduevi'nde 13 Mart 1962'de yapıldığı yazılır. Oysa bu yanlıştır. İlk toplantı 1957 yılında yapıldığı gibi, ertesi yıl da kutlama yapılmıştır. 13 Mart 1971'de yapılan toplantı 3. toplantı sayılmakla birlikte örneğin 1964 yılında toplantı yaptıklarını unutmuş oldukları anlaşılıyor. Zira yalnızca 1962 ve 1963'te toplantı yaptıklarını 3. toplantıyı 1971 yılında yaptıklarını zannetmektedirler. Biz gazete taramamız sırasında 1964'teki toplantıya da rastladık. Gazetelere yansıyan haberlere göre: *"Ata'nın 83'üncü doğum yıldönümü kutlandı Atatürk'ün 83'üncü doğum yıldönümü dün T.M.T.F.'de kutlanmıştır. Mustafa Kemal Derneği Başkanı Fahri Belen. Atatürk'ün doğum yıldönümlerinde gerekli hassasiyetin gösterilmediğini belirtmiştir" bkz. Ata'nın 83'üncü doğum yıldönümü kutlandı Milliyet 14 Mart 1964 s.7.*

39 *Atatürk Ne Zaman Doğdu? Mustafa Kemal Derneği Büyük Devrim Konseyi Yayınları:1 (13 Mart 1972)s.2 Aynı yazı Avni Altıner'in Her Yönüyle Atatürk adlı kitabında da yer alır s.83.*

40 *Atatürk Ne Zaman Doğdu? Mustafa Kemal Derneği Büyük Devrim Konseyi Yayınları:1 (13 Mart 1972)s. 7.*

41 *Atatürk Ne Zaman Doğdu? Mustafa Kemal Derneği Büyük Devrim Konseyi Yayınları:1 (13 Mart 1972)s. 7.*

42 "13 Mart Ata'nın Doğum Günü Olarak Kutlanacak" *Milliyet, 28 Şubat 1972 s.1 ve 3.*

43 Örneğin 1975 yılında bir İlanda şunlar yazılıdır. "Büyük Atatürk'ün 94'üncü doğum günü münasebetiyle derneğimizin 13 Mart Perşembe günü saat 20.00'den itibaren Rujenuar Salonlarında vereceği ve Atatürk'ümüzün silah ve fikir arkadaşlarının da katılacağı yemekli gecemize onur vermenizi dileriz." "İlan" *Milliyet (11 Mart 1975) s.10.*

44 Afet İnan; "Atatürk'ün Doğum Günü" *Devrim Gençliği No:5 (Kasım 1952).*

45 Faik Reşit Unat; "Bir Hürmet Vazifesi Atatürk'ün Doğum Günü" *[Ulus Gazetesi] Ulus'un Atatürk İlavesi (10 Kasım 1953) s.2 ve 7.*

46 Faik Reşit Unat; "Bir Hürmet Vazifesi Atatürk'ün Doğum Günü" *[Ulus Gazetesi] Ulus'un Atatürk İlavesi (10 Kasım 1953) s.2 ve 7.*

47 Afet İnan; *Atatürk Hakkında Hatıralar Belgeler (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959) s.7 dn/"*

48 *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971) ve (İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. Aralık 1999) s.13.*

49 "UNESCO Genel Kurulu Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Gününde Anılması Önerisini Kabul Etti" *Milliyet, (28 kasım 1978) s.14.*

50 Afet İnan; M. Kemal Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü (19 Mayıs 1981) Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşunun 50. Yıldönümü (15 Nisan 1981) *Belleten Cilt: XLIV, Sayı: 176. Ekim 1980 (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Belleten Dergisi, s. 629-641.*

51 Atatürk Ne Zaman Doğdu? *Mustafa Kemal Derneği Büyük Devrim Konseyi Yayınları:1 (13 Mart 1978)s.36.*

52 Kanun Numarası: 2302, Yayımlandığı *Resmi Gazete Tarihi: 26/09/1980 Yayımlandığı Resmi Gazete Sayısı: 17117 Ayrıca Düstur 5. Tertip, Cilt:19 s.86 "Madde 1 - Bu Kanunun amacı, Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk'ün doğumunun 100'üncü yılı dolayısıyla, Türk devriminin, Türk ve insanlık tarihi içindeki yerini ve önemini, büyüklüğünü, bütünleştiriciliğini, milliyetçiliğini, laiklik ve eğitim anlayışını, Atatürk'ün milli bağımsızlık hareketlerindeki öncülüğünü, dünya görüşünü, insanlık anlayışı ve barışçılığını, devlet adamlığı niteliklerini belirtmek, yaymak ve yaşatmaktır."*

Madde 2. a) Atatürk'ün doğumunun 100' üncü yılı olması dolayısıyla, 1981 yılını, "Atatürk Yılı" olarak kutlamak; bu maksatla yurt içinde ve dışında, çeşitli toplantılar, yarışmalar, törenler düzenlemek, düzenlenmesini teşvik etmek ve desteklemek;

Kanunla Atatürk Kültür Merkezi inşa edilmesi de kararlaştırılmıştır. Ayrıca bütün süreci yürütmek üzere Devlet Başkanı başkanlığında bir Milli Komite kurulmuştur. Milli Komite'nin onayladığı plan ve programları uygulamak ve uygulamayı denetlemek üzere bir "Kutlama Koordinasyon Kurulu" oluşturulmuştur. Ayrıca "İllerde valilerin, ilçelerde kaymakamların ve yabancı ülkelerde bu ülkelerdeki temsilcilerin başkanlıklarında kutlama komiteleri kurulur."

Atatürk'ün doğum yılı dâhil tarihlerdeki farklılık ve tutarsızlıklar çeşitli zamanlarda eleştirilere konu olmuştur

53 *Milliyet (3 Ocak 1981)s.10.*

54 Sadi Borak iddialı makalesinin "Atatürk Biyografisinde Yapılan Yanlışlıklar" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 1, Cilt: 1, (Kasım 1984) s. 278 (Bu yazıda yapılan yanlışlıların düzeltilmesine ilişkin bir kaynak için bkz. Mustafa Balcıoğlu, "Atatürk'ün Biyografisine Katkı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 38 Cilt:XIII. (Temmuz 1997), s. 539-581. Mustafa Balcıoğlu: Atatürk'ün Doğum Tarihi Üzerine" Türk Tarihçiliği ve Prof. Dr. Aydın Taneri Armağanı (Ankara: Ocak Yayınları, 1998), s. 281-284 ve Sadi Borak: "Tarihlerdeki Affedilmez Lauballiklar" Hür Vatan (10 Kasım 1961) zikr. Her Yönüyle Atatürk, Hazırlayan: Avni Altıner: (İstanbul: Bakış Ofset ve Tipo Tesisleri, 1986) 5. Basım s. 56.*

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

ANADOLU GRUBU

www.benimicinefes.com

MARC DAVID BAER İLE SÖYLEŞİ

IV. MEHMED DÖNEMİNDE OSMANLI AVRUPASI'NDA İHTİDA VE FETİH ÜZERİNE

Marc David Baer Hil Yayınları'ndan Ahmet Fethi Yıldırım'ın özenli çevirisiyle çıkan* IV. Mehmed Döneminde Osmanlı Avrupası'nda İhtida ve Fetih *adlı kitabın yazarı. Kendisiyle, kitapta tartıştığı mekânların ve insanların dönüştürülmesi, IV. Mehmed'in av merakının ifade ettiklerini, vakayinamelerden günümüze kadar IV. Mehmed'in ve döneminin yorumlanışı hakkında konuştuk. İncelemelere çok az konu olmuş bu padişahı ve dönemin başat özelliklerinden sefer, av ve ihtidayı ele alan kitap tarihçinin çalışma yöntemleri konusunda da fikir veriyor.*

SÖYLEŞİ: PERİ EFE

Kitabınız IV. Mehmed'in saltanat yıllarındaki Osmanlı Devleti'nin ihtida ve gaza politikalarına odaklanmış. Bu politikayı önceki dönemle kıyaslayarak devlet açısından nasıl bir ihtiyaca karşılık geldiğini açıklar mısınız?

Kitabım, emsali görülmemiş bir İslamlaşmanın gerçekleştiği Sultan IV. Mehmed (1648–1687) dönemindeki ihtidalar üzerinedir. Önce padişah ile hocasını, sadrazamını ve annesini kapsayan yakın çevresinin dindarlaşmasını, diğer Müslümanları aynı İslam anlayışına çekme, Hıristiyanları ve Musevileri ihtidaya teşvik etme ve onların özellikle İstanbul'daki kutsal mekânlarını dönüştürme çabalarına yol açan bir iman yoğunlaşmasını betimliyorum. Sonra aynı inancın IV. Mehmed ve sarayını, Osmanlı İmparatorluğu'nun en geniş sınırlarına ulaşması eşliğinde yabancı Hıristiyanları İslamlaştırma ve Avrupa'nın dinsel coğrafyasını kutsal bir Müslüman manzaraya dönüştürme çabasıyla Habsburglar'a, Romanovlar'a ve Venediklilere karşı savaşa girmeye nasıl mecbur ettiğini inceliyorum.

Marc David Baer, Hil Yayınları'ndan Ağustos 2010'da Türkçe çevirisi çıkan kitabı.

Bu kitabı IV. Mehmed'in dönemine ait Osmanlıca ve Arapça tarihi yazmalara dayanarak yazdım. Devrin vakanüvislerine göre IV. Mehmed, kâfirlere karşı gaza ve cihat açan bir savaşçıydı. Topkapı Sarayı'na hapsolmak yerine dışarı çıkarak ve hükümdarlık süresinin büyük bölümünü imparatorluğun kalbi Rumeli'de ve Edirne'de geçirerek, ahaliyle ilişkiye girerek, onların günlük yaşamlarına karışarak, sofu annesi ve manevi akıl hocasıyla birlikte çalışıp, insanları ve mekânları İslamlaştıran dinsel hamilik politikalarıyla uğraşarak, değerli, güçlü bir İslami hükümdarlık imgesi geliştirerek hem padişahların Hıristiyan düşmanın ocağına savaş götüren hareketli, aktif askeri lider ve savaşçı oldukları bir çağa dönmek hem de buna yeni bir anlam yüklemek istemişti.

O dönemdeki Köprülü sadrazamlarının kuvveti bilinir. Bunlar aslında Osmanlı hanedanı zararına kendi ailesini sağlamlaştırmaya çalışıyorlardı. IV. Mehmed Osmanlı hanedanını siyasette yeniden etkin kılmak zorunda kaldı. Tarihçiler karışık bir biçimde birbiriyle ilişkili olan, meşruiyetlerini birbirinden alan imparatorluk ile hanedan arasında çoğu kez bir ayrım yapmazlar; ama sadrazam, en azından yarım yüzyıldır fiili iktidarı elinden kayıp giden padişah ailesinden çok imparatorlukla ilgilendi. Sadrazam padişah makamının zararına sadrazamlık makamını güçlendirmeye çalışmakla, padişahın yerindeliğini azaltan süreci hızlandırdı. Osmanlı hanedanının yenilenen gücünü gösteren simgelere ihtiyacı vardı; ihtida ve gaza yolunu seçerek, hanedanı ve saltanatı güçlendirmeye çalıştılar. Böylece yabancı düşmanlara karşı gazada ve İstanbul'da ve Osmanlı Avrupası'nda insanları ve mekânları İslamlaştırmada padişah aktif bir rol üstlendi.

Topkapı Sarayı'ndan çıkıp Davutpaşa'ya doğru ilerleyen Alay-ı Hümayun ve IV. Mehmed.

Nordiska Museet, Stockholm.

Alay-ı Hümayun, İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri'nden alınmıştır. Kitap Yayınevi.

Eminönü'nde banisinin IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan'ın olduğu Yeni Cami'nin inşa edildiği bölgede mekânın İslamlaştırılması, burada meskûn olan Yahudi nüfusun şehre dağıtılması, Yahudi saray doktorlarının ihtidaya zorlanması neticesinde cemaatin kendini sıkışmış hissetmesiyle Sabetay Sevi'nin ortaya çıkması arasında bir bağ kurabilir miyiz?

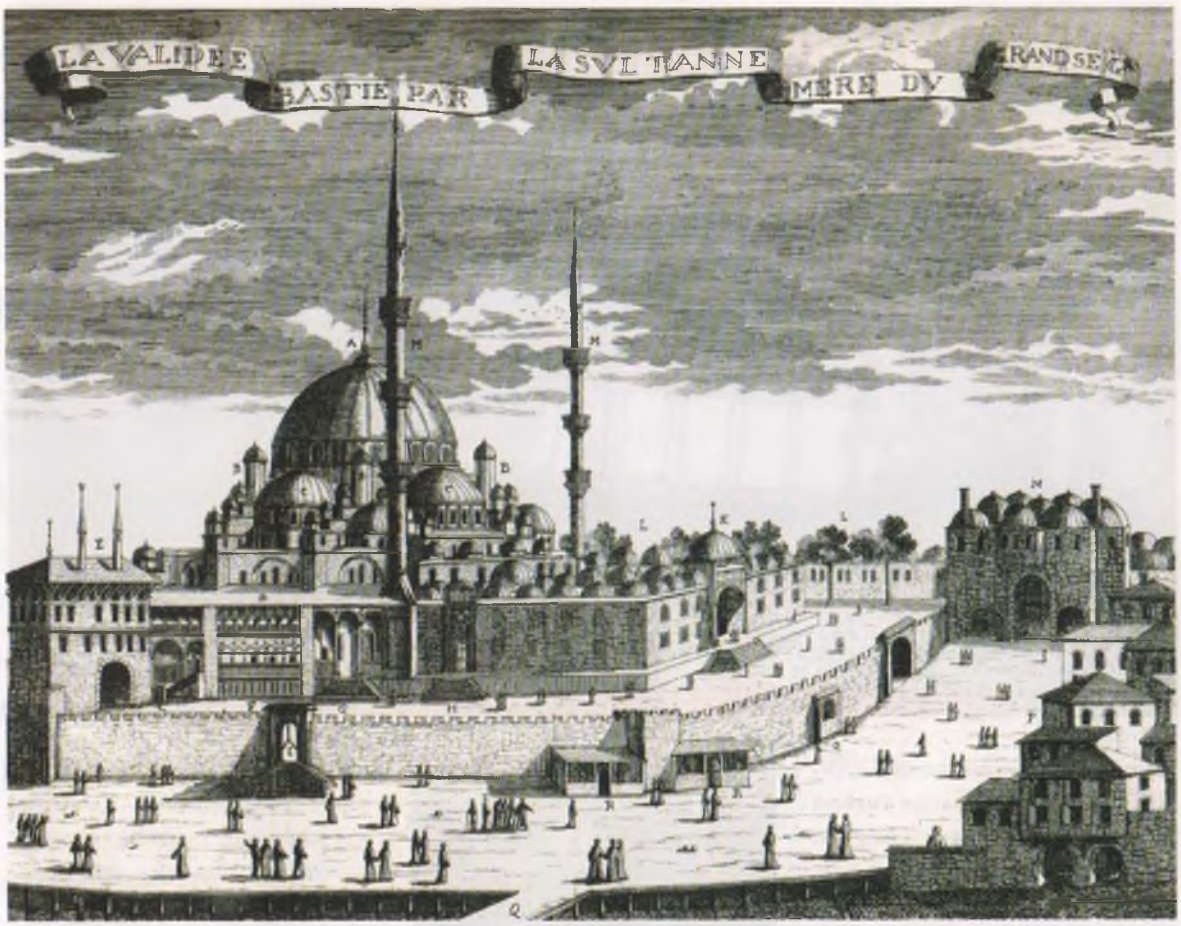
Bir tarihçi için, tarihi olaylar ve dini akımlar arasında bağ kurmak yanıltıcı olabilir. Fakat bu durumda, göze çarpan bir olgu var:1659'da İstanbul'a ilk ziyareti sırasında Sabetay Sevi'nin Yahudilerden fazla ilgi görmediği. Yedi yıl sonra birçok Yahudi onun misyonunu büyük coşkuyla karşıladı. Önceki deneyimleri, Sevi'nin algılanan amaçlarını uygun görmelerine yol açmış olabilir. Yahudi seçkinler olsun, halktan Yahudiler olsun geçen beş yıl boyunca büyük acılar çekmişlerdi. Şehrin kenar bölgelerindeki kalabalık mahallelerde yaşıyorlardı; yakın zamanda korkunç bir yangınla, vebayla ve çok sayıda ölümle karşılaşmışlardı; bir zamanlar sinagoglara ev sahipliği yapan mülk bir selâtin camii külliyesine dönüştürülmüşü; çeşitli mezheplere ait sinagoglar kaybedilmişti; ölüm tehdidi altında şehrin merkezinden kovulmuşlar ve dönüşleri yasaklanmıştı. Sabetay Sevi'yle ilgili kehanetlerin yayılması nedeniyle, İstanbul'daki pek çok Yahudi, padişahın gücünün hızla mesihe geçmesini bekliyordu. Sabetay Sevi'nin padişahı tahttan indirip, yerine kendisinin taç giyeceğine inanmaktaydılar: Yahudiler Osmanlıların zorbalığından kurtulacakları ve padişahın zincire vurulacağı kehanetlerini yaydılar.

Beyaz serpuş, gazi sorguçları, ve av silahları IV. Mehmed döneminin en önemli iç içe geçen simgeleri: İhtida, gaza ve av.

IV. Mehmed'in saltanat yıllarında uygulanan ihtida politikasında ve sufilere yönelik tutumlarda Kadızadeliler hareketinin nasıl bir etkisi vardır?

17. yüzyıldaki İslami dindarlıkla ihtida arasında bir bağ kuruyorum. Dindarlığın hem İslam içinde inanç dönüşümüne, hem ihtidaya yol açabildiğini öne sürüyorum. Dindarlığa yönelme, kişinin inançlarında ve pratiklerinde bir dönüşüm sayılır. Fazıl Ahmed Paşa, Hatice Turhan Sultan ve Sultan IV. Mehmed bir iman canlanması, bir dinsel coşku yoğunlaşması yaşadılar. Sadrazam, valide sultan ve padişah, Vani Mehmed Efendi'nin vaaz ettiği Kadızadeli akidelerini benimseyip, arıtılmış, ıslah edilmiş İslam'a inancı siyasal politikaya dönüştürerek Müslümanların dinlerini yaşama biçimini dönüştürmeye kalkışınca, diğer Müslümanların o İslam yorumuna dönmelerini kamçılamış oldular; tıpkı İstanbul camilerinde Kadızadeli vaizlerin vaazlarının diğer Müslümanlarda benzer dönüşümlere yol açması gibi. Bu Müslümanlar, dini içselleştirmeyi, manevi bir dönüşüm geçirmeyi, yeniden canlandırılmış bir inanç sadakatini teşvik ettiler. Dinde rasyonelliği de teşvik edip, İstanbul'da uygulanan esrik İslam'ı, Ashab-ı Kiram'ın uygulamalarına aykırı olduğuna inandıkları yeniliklerden kurtardılar. Bu yeniliklere sürekli Allah'ın adını zikretmek ya da bir ibadet biçimi olarak müzik eşliğinde semah dönmek gibi sufi ayinler ile şefaat dilemek için sufi türbelerini ziyaret etmek de dâhildi. Arıtma, arıtılacak bir karşı pratiği ya da kişiyi gerektirir. Kadızadelilerin gazabı

Yeni Valide Sultan Camii'nin bitmesinden kısa süre sonra bir seyyahın yaptığı resim.

Guillaume Joseph Grelot, Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople, Paris 1680.

özellikle Bektaşi, Halveti ve Mevlevi sufilere yönelikti.

İslami dindarlık, bazı Hıristiyanların ve Musevilerin aklını çelip dinlerini terk etmelerini sağlamış olabilir. Müslümanların dinselliği zamanın yazarlarının zihninde yalnızca İslam içindeki dönüşmeyle değil, Hıristiyanların ve Musevilerin İslam'a dönmesiyle de bağlantılıydı. Vani Mehmed Efendi Türklerin İslam'a dönmesi ile onların dindar torunlarının sonraki fetihleri ve Avrasya'nın çoğunu İslam'a geçirmeleri arasında bir bağlantı kuruyordu. Dönemin birçok tarihsel anlatısına göre, nasıl Hatice Turhan'ın dindarlığı, onu imparatorluk başkentinin kutsal coğrafyasını dönüştürmek için hem İstanbul'daki Musevi mekânını "fethetmeye" hem de Musevileri Müslüman olmaya zorladıysa, IV. Mehmed ile Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın dindarlıkları da onları hem kişisel bir ahlaki dönüşüm cihadı, hem de Akdeniz'den Polonya ve Ukrayna'ya kadar dinsel coğrafyanın dönüşümü ve insanların ihtidasıyla sonuçlanan cihadı başlatmaya teşvik etti.

Kitabın 7. bölümünde şöyle bir cümle var: "Osmanlı tarihçilerinin anlatımında IV. Mehmed, kadınların ele geçirdiği iktidarı ele alan ve yanında vaiziyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda insanları ve mekânları dönüştüren dindar, güçlü, erkek, gazi padişahtır." Bu cümlede sözü edilen vaiz Vani Mehmed Efendi'nin bu değişimdeki rolünden (özellikle kadınların ele geçirdiği iktidarın geri alınmasından) bahseder misiniz?

Hanedandaki değişiklikler iktidarın güçlü padişahlardan valide sultan gibi hanedan kadınlarına geçmesine yol açtı. Valide sultanlar, hanedanın hem erkek hem kadın üyelerine ulaşabilen, harem ile padişah arasında bağlantı kuran haremağasıyla birlikte, hanedanın en güçlü ve en yetkili şahsiyetleri haline geldiler. Padişahların haremde büyüdüğü ve valide sultanın hanedanın en nüfuzlu şahsiyeti olduğu bir dönemde, bu kadınlar imparatorluğun politikasının kontrolü için sadrazamla yarışıyordu. Padişahlar yersiz, olmasa da olur muamelesi görüyorlardı. Osmanlı sarayı, kadınların hâkim olduğu bir döneme tanık oluyordu. Padişahın azalan önemi ve Osmanlı hanedanı kadınlarının artan rolüyle birlikte, IV. Mehmed devrinin başlangıcında, çocuk yaşta biri tahta çıkarıldığında, önce eski valide sultan sonra IV. Mehmed'in annesi çocuğun naibi olma yarışına ve sarayda haremağasıyla birlikte iktidar mücadelesine girdi.

Müslüman hükümdarların, padişah erdeminin sergilenmesi bakımından hayati önemde sayılan faaliyetlere girebildikleri savaş alanından uzak durdukları ve güçlü hükümdar niteliklerinden yoksun sayıldıkları bir dönemde, IV. Mehmed tahtta oturmak yerine at sırtında rahat eden, ayakları yere basan, cilasız, sade bir lider olarak tasvir edilir. Avcılık "açık havada dolaşmaktan dolayı dayanıklılık kazanması"na neden oldu. IV. Mehmed'in vakanüvisleri, onun kendi oku ya da silahıyla öldürdüğü ya da öldürülmesini emrettiği avların ve izlediği vahşi eğlencelerin altını çizerler. Gezginci IV. Mehmed, bir barış ve uzlaşma kaynağı ya da oturaklı

biri olarak sunulmak şöyle dursun, savaşı şevkle teşvik eden, muharebe yöneten, esirlere sert davranan ve kendi şiddet tekeline meydan okumaya cüret edenlerin kellelerini koparıp teşhir eden biri olarak tasvir edilir. Osmanlı vakayinamelerinin IV. Mehmed'i, 17. yüzyılın diğer pek çok padişahından farklı olarak, fetih peşinde koşar. Orduları ok ve kılıçla düşman topraklara girer, karılarını ve ailelerini köle edip satarak, simgesel olarak erkeklerin ve kadınların ırzına geçerek düşmanı aşağılar, gücünü göstermek ve tebaasına dolaylı bir dokunulmazlık duygusu vermek için düşmanın kilise gibi varoluş işaretlerinin yerine fatihin var oluş işaretlerini (camiler de dâhil) geçirir.

Yalnızca padişah, hanedanın erkek reisinin ününü geri getirmek için gerekli faaliyetlere girişebilirdi. Olgun IV. Mehmed Edirne'ye taşındıktan sonra yazan Osmanlı tarihçilerin onu bir model, aktif padişah olarak betimliyor. Bu tarihçilerin anlatımlarında IV. Mehmed, kadınların ele geçirdiği iktidarı geri alan ve yanında vaiz Vani Mehmed Efendi ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda insanları ve mekânları dönüştüren dindar, güçlü, erkek, gazi padişahtır. O zamanın vakanüvislerinin bakış açısı, 17. yüzyılda padişah figürünün ve saltanatın evriminin yanı sıra, bilim insanlarının IV. Mehmed'i betimleme şeklini de gözden geçirmemize olanak verir. Kâfir kalelerini ve şehirlerini fetheden padişahların erdemlerini yüceltmek için yazanlara göre, padişahlar hâlâ önem taşıyabilirdi.

IV. Mehmed daha çocukken ve devlet ilk önce eski valide sultan Kösem Sultan, sonra annesi Hatice Turhan Sultan tarafından yönetilirken eserlerini yazıp bitiren Osmanlı tarihçilerinin yazılarındaki IV. Mehmed ile padişahın yirmili yaşlarında vaiz Vani Mehmed Efendi'yi hükümdar şeyhi tayin ettikten ve vaiz Mehmed Efendi ile beraber başkenti İstanbul'dan zamanını savaşa çıkmakla geçirebildiği Edirne'ye taşıdıktan sonra yazılan eserlerdeki IV. Mehmed arasında çarpıcı bir karşıtlık vardır. İlk dönemde yazılan vakayinameler babasının hükümdarlığını sert bir biçimde eleştirir ve kadınların yönetimiyle ilgili kaygılarını ifade ederler. Ne var ki, ikinci dönemde yazılan tarihler İbrahim'i ya da hanedan kadınlarını nadiren tartışırlar; ama esas özne IV. Mehmed'i savaşçı faaliyetlerinden ötürü överler.

Padişaha tıp hizmeti veren ve imparatorluğu dışarıda temsil eden Yahudi saray hekimlerinin etkinliğini yitirmesine yol açan rakip gruplardan söz edebilir miyiz?

17. yüzyılda hassa hekimleri ocağında köklü değişimler oldu. Yüzyılın başında Yahudi bir hekimbaşı, çok sayıda Yahudi hekim ile az sayıda Müslüman hekimden oluşan bir kadroyu yönetiyordu. Yüzyılın sonunda gelindiğinde, esas olarak Hıristiyanlıktan ya da Yahudilikten dönen hekimler ile Müslüman hekimlerden oluşan bir hekim kadrosunun başında önceden Yahudi mühtedi bir hekimbaşı vardı. Bu bilgi parçacıklarının arkasındaki hikâyeyi anlamak için, dönemin tarihçilerine yönelmeliyiz. Vani Mehmed Efendi'nin yakın çevresinden bir saray vaizinin yazdığı bir risaledeki kanıtlar, Yahudilerin padişah sarayındaki makamlarını korumak için tıp mesleğindeki eğitim düzeylerini sürdürmelerinin gerekli, ama yeterli koşul olmadığını gösterir. Yahudilerin hekim kalmalarının yeterli koşulu, padişah sarayının Yahudilerin ihtida etmeden hekimbaşı olarak padişahı tedavi etmelerine izin veren 16. yüzyıl tutumunu sürdürmesiydi. Bu tutum değişince, Yahudilerin Yahudi olarak çalışma kabiliyetleri de değişti.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki seçkin Yahudiler, bu dönemde kaybettikleri eski ayrıcalıklı ekonomik ve siyasal konumu bir daha geri alamadılar. Yüzyılın sonunda yalnızca Venedikli bir Yahudi, Yahudi olarak hekim oldu. Hıristiyan hekimler meslekleri Eminönü'nde, daha önce çoğunlukla Yahudilerin yaşadığı bir alanda, Hatice Turhan'ın camisinin bulunduğu semtte icra ederken; Venedikli Yahudi hekimin Galata'da bir muayenehanesi vardı. Bir yüzyıl önce Yahudi hekimler padişahı tedavi ediyorlardı ve uluslararası antlaşmaları müzakere edecek kadar padişahın güvenine sahiptiler; ama 17. yüzyılın sonunda bu rolü Ortodoks Hıristiyan hekimler üstlendi. Hıristiyan hekimlerin kariyeri, Ortodoks Hıristiyanların yeni güç ve nüfuzunun iyi örnekleridir. Yüzyıl önce uluslararası diplomaside Osmanlıları Venedikli Yahudi hekimler temsil ederken, 17. yüzyılın sonunda ise Osmanlıları Ortodoks Hıristiyanlar temsil ediyor ve Vene-

Yeni Cami'nin Sirkeci tarafında bulunan Osmanlı hanedanı üyelerinin sandukalarının durduğu türbenin kapısı. Hatice Turhan Sultan (solda, arkada kırmızı örtülü) ve oğlu IV. Mehmed'in (sağda, arkada yeşil örtülü ve sarıklı) sandukaları yan yana.

Fotoğraf: Ahmet Akşit.

dikli Yahudiler de Venedik'e hizmet ediyorlardı.

Girit'in fethi konusunda, Yahudilerin Kandiye'deki mahallelerinin, evlerin, dükkânların Eminönü örneğindeki gibi Kandiye Valide Sultan Camii'ne vakfedilmiş olduğunu okuyoruz. Yahudilere yönelik bu tutumun sebeplerini ihtida faaliyetini de göz önünde bulundurarak açıklar mısınız?

Kandiye'nin alınışı, dinsel coğrafyasının çoğunu dönüştürüp, genel görüntüsünü Müslümanların oturduğu ve Müslümanların yönettiği bir yer olarak damgaladı. Zamanla Müslüman olan yalnızca Hıristiyanlar değildi, kiliseler de camilere dönüştürüldü. Minareler, kalenin dönüşümünün en önemli ve görünür işaretleri oldu. Önce surdaki büyük haç indirildi. Sonra Kandiye Kalesi içinde bulunan on dört kilise ve manastır Cuma Camii oldu; çan kulelerinin tepesine minare külahları geçirildi; buna minareye dönüştürülen dehlizler eklenip, ezan okumaları için müezzinlere tahsis edildi. En büyük kilise ve manastır, San Francisco'nun adı değiştirilip Sultan IV. Mehmed adı verildi; diğerlerine, bu onura sahip tek kadın olan Hatice Turhan'ın; Kandiye fatihi Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın; ilk istilayı başlatan Sultan İbrahim'in adları; geri kalanlara da kumandanların ve saray yetkililerinin adları verildi. Bunların dışında yetmiş dört kilise, günlük kullanılan küçük camilere dönüştürüldü.

Bu bağlamda Girit'te Yahudi mekânlar da dönüşüme uğradı ve Ortodoks Hıristiyan seçkinler karşısında Yahudi seçkinlerin gerilediğinin ek kanıtlarını verdi. Kandiyeli Yahudilere (birçoğu başka ülkelere kaçma isteğini ifade etmişti), muharebe sırasında kaledeki durumu bildirmeleri için para ödendi. Venedikliler teslim olmayı kabul ettikten sonra, seksen kadar Yahudi kalede kaldı ve bir yeniçeri ağası onları korumakla görevlendirildi. Sadakatlerine rağmen, Kandiye'deki Yahudi mahallesinin tamamı, evleri ve dükkânlarıyla birlikte Kandiye'deki Valide Sultan Camii'ne vakfedildi, Eminönü'nün büyük bölümü de bu şekilde İslamlaştırılmıştı. Yahudi ileri gelenlerinden birine görev vermek bir yana, 1669'da Kandiye'yi teslim eden Venedik heyetini kabul edip barış anlaşmasını görüşenlerden biri Panayiotes Nikusias'tı. Nikusias'ın Kandiye'de Ortodoks cemaatin çekirdeği haline gelen bir kilise satın almasına izin verildi.

Orta ve Doğu Avrupa'da Lehistan seferleri sırasında ele geçirilen askerlere ve sivillere yönelik ihtida politikası nasıldı?

Döneme ilişkin Osmanlı tarihçileri savaş sırasında ya da savaştan sonra İslam'a dönüşleri değerlendirirler. Düşman askerleri yenildikten, esir alındıktan ve padişahın huzuruna çıkarıldıktan sonra İslam'a dönüyorlardı. Siviller de savaş bağlamında İslam'a döndüler. Kalelerde ele geçirilen kadın ve çocuklar köle olarak satılırdı. Kuşatılan Hıristiyanlar, kendilerini ürkütmek için kullanılan Müslüman savaş naralarından korkardı. Birçoğu açlıktan ölüyor, yaralı, cesetlerle çevrili oluyor, kollarını bacaklarını kaybediyor ve içinde asker bulunduğu bahanesiyle altına patlayıcı konulup havaya uçurulan ya da yakılıp yerle bir edilen kiliselerini görüyorlardı. Daha sık olarak, kiliselerin camiye dönüştürüldüğüne, yoldaşlarının ve azizlerin mezarlarının yıkılmasına tanık oluyorlardı. Uyvar Kalesi'ne ve Orta Avrupa'da diğer yerlere yapılan seferlerde olduğu gibi, bazıları ihtidayı tek kurtuluş yolu olarak görüyordu. Ama İslam'a dönmek zorunda değillerdi. Teslim olmayı reddedip savaşarak ölebilirlerdi. Sonuç olarak, ölüm, kölelik ya da esaretle karşı karşıyaydılar. Ya da teslim olabilir, zimmî Hıristiyan ve Yahudi statüsünü ve Osmanlı hükümranlığını kabul edebilir ve genellikle yerlerinde kalabilirlerdi. Ya da İslam'a dönüp kuşatmadan kurtulabilirlerdi. Genel olarak Hıristiyan askerlerin kuşatma altında açlıktan ölmeleri, kaleden kaçarken bir hendekte ya da ırmakta boğulmaları ya da savaşıp ölmeleri daha olasıydı. Ele geçirildiklerinde, genellikle sarık giyme teklifiyle değil, kılıcın ucuyla karşılaşırlardı. Düşman savaşçıları öldürüp sivilleri İslam'a döndürmek tercih edilen bir yoldu. Osmanlı ordusunun cephede Hıristiyan askerleri İslam'a döndürme politikası yoktu. IV. Mehmed genellikle sivillerin ihtidasını teşvik ederdi.

Sultan IV. Mehmed'in düzenlediği seferlerin ve av partilerinin esas amaçlarından birinin de ihtida olduğunu ve tarihçilerin bu konuyu atladıklarını söylüyorsunuz. Bu görmezden gelmenin sebeplerini açıklayabilir misiniz?

1638'de Musavvir Hüseyin'in yaptığı padişah portrelerinden Sultan Mehmed Han Gazi diye etiketlenen IV. Mehmed. Tahtına gergin bir biçimde oturmuş, sağ eliyle tahtı tutuyor. Tahtın arkasında yükselen ve padişahı kusursuz bir biçimde çerçeveleyen büyük altın küre, güneşi akla getirir. Padişahın yıldızı hala yükseliyor gibi görünür. Gerçekten de Musavvir, padişahın doğum yılı için düşürdüğü tarihte ona ışık diye hitap eder.

Savaşçı olmayanların bireysel ya da toplu ihtidaları çoğu kez padişah seferde ya da avdayken Rumeli ormanlarında padişahın huzurunda gerçekleşti. IV. Mehmed gözde boş zaman meşgalesi olarak avcılığı tercih ediyordu; ama bu, modern tarihçilerin iddia ettikleri gibi, anlamsız bir faaliyet değildi. Padişahın o zamanki vakanüvisleri, avcılığın onun cesaretini ve yiğitliğini, dolayısıyla erkekliğini gösterdiğini ve onu savaşa hazırladığını öne sürmekteydiler. Arşiv belgelerini vakanüvislerle birlikte okuyunca, avcılığın IV. Mehmed'in binlerce tebaasıyla yakın temas kurmasına da imkân tanıdığını ve bu koşullarda Hıristiyanları İslam'a bizzat döndürdüğünü öğreniyoruz. Yüzlerce erkek ve kadın ihtida törenleri sırasında onun ayaklarına kapanarak din değiştirdi; bu törenlerde padişah, mühtedileri tepeden tırnağa yeniden giydirerek büyüklüğünü gösterirdi. Avda ya da seferdeyken, Rumeli ormanlarında fiilen at sırtındayken ya da yürüyüş halindeyken kurulan otağ-ı hümayunlarda ya da vilayetlerdeki saraylarda divan kurarken IV. Mehmed ya Hıristiyanları cemaate katılmaya zorlamaktan ya da yeni Müslümanların kelime-i şahadet getirdiği, Müslüman giysiler giydiği ve yeni adlar aldığı ihtida törenleri düzenleyerek İslam'a dönüşlerini kolaylaştırmaktan sorumluydu.

Fakat benden önceki tarihçiler IV. Mehmed'le ilgilenmediklerinden, Topkapı Sarayı Müzesi ile Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan ve onun döneminde yazılan Osmanlıca - Arapça tarihi yazmaların tümünü okumamışlar. Bunun için de IV. Mehmed'in seyyar divanının nasıl gezginci bir İslamlaştırıcı işlev gördüğünü gözden kaçırmışlar. Kuşaklar boyunca modern tarihçiler için IV. Mehmed dönemiyle ilgili bilinmesi gerekenler sadece, hükümdarlığının başındaki ve sonundaki, yani 1648-1656 yılları arasında kalan çocukluk dönemindeki ve 1683'teki başarısız Viyana Kuşatması ile 1687'de tahttan indirilmesi arasında geçen son dönemindeki kaotik durumlardı. IV. Mehmed'le ilgili, çoğu yayımlanmamış ve modern tarihçilerin yararlanmadığı kendi döneminde yazılmış anlatıların aksine, daha sonraki vakayinameler onu zayıf, etkisiz ve müsrif olarak resmetmiştir. Tarihçiler IV. Mehmed'i ya görmezden geldiler ya da acımasızca eleştirdiler; onun dönemiyle ilgili yazdıklarında, esas olarak, 18. yüzyılda yayımlanmış Naima ve Silahdar vakayinamelerine yaslandıkları için, örneğin "Osmanlı tarihinin çok önemli bir döneminde hüküm sürmüş olmasına rağmen, çok önemli bir kişilik değildi" diyerek bu padişaha umursamaz bir tavırla yaklaştılar. Görünüşte IV. Mehmed etkili ve önemli olmadığı için, herhangi bir dilde onun kırk yılına adanmış tek bir çalışma yoktur. IV. Mehmed hakkında yazmış tarihçiler, genellikle dindarlığı onaylamaz ve dinsel inancı ciddiye almazlar; ne dinsel coşkunun, aslında bilgisizlikle bağlantılı yıkıcı bir güçten başka bir şey olabileceğini kabul eder, ne de padişahın dinsel duygularının içten olabileceğine inanırlar. IV. Mehmed ve Kadızadeliler hareketini tarihsel bir çıkmaza sokan Viyana Kuşatması'nın başarısızlığı, bu padişahın kötülenmesinin ve çok az incelenmesinin bir başka nedenidir. Bu çıkmazı açmak, önemli bir tarihsel görevdir; zira yalnızca geçmişte olanları değil, olmuş olabilecekleri de anlamak önemlidir. IV. Mehmed'i etrafındaki cahil yobazların yönlendirdiği, imparatorluk çatırdarken av peşinde koşan ve hareminde zevkine bakan bahtsız bir budala olarak tanıyan okurlar, burada at sırtında savaşa çıkıp Hıristiyanları ve kiliseleri İslamlaştıran din-i bütün IV. Mehmed'le karşılaşınca şaşıracaklar. Kitabım, IV. Mehmed'in başarılarına odaklanarak ve bunları, o zamanlar hükümdarlar için önemli sayılanların bağlamına oturtarak, tarihsel bellekteki bu kaymayı açıklıyor.

IV. Mehmed Viyana seferine kadar "Sultan Gazi Mehmed Han" olarak anılırken yenilgiden sonra Musavvir Hüseyin'in yaptığı portrede olduğu gibi yalnızca "Sultan İbrahim Han Oğlu Sultan Mehmed Han" olarak söz edilir, "Gazi" unvanı kullanılmaz. Bu değişimi nasıl izah ediyorsunuz?

IV. Mehmed'in ölümünün ilk on yılında vakanüvisler onun hükümdarlığını yeniden yorumladılar. Daha 18. yüzyılın başında, IV. Mehmed'in hanedanı, imparatorluğu ve dini için başardığı olumlu her şey, yani yeniden kazanılan ün, en geniş sınırlarına ulaşan toprak, yüzlerce insanın ve mekânın ihtidası, unutulmuş gibiydi. Yaklaşık otuz yıl, bütün bir kuşak boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nun her camisindeki her vaiz Cuma hutbesinde IV. Mehmed'e "Gazi Sultan Mehmed Han" dese de, ölümünden yalnızca bir kuşak sonra IV. Mehmed yeniden biçimlendirilip yerinde oturan bir hükümdara dönüştürülmüştü. IV. Mehmed tahttan indirildikten sonra yazan diğer tarihçiler de ona gazi demekten geri durup, yerinde oturan özelliğini vurgulamayı tercih ettiler.

Kâfir toprakların askeri fethindeki rolünün yanı sıra, IV. Mehmed'in Hıristiyanlar ve Yahudiler ile mekânları İslamlaştırması da, hükümdarlık döneminden sonraki tarihsel kayıtlardan silindi. Padişaha "Avcı" yerine "Hadi" lakabı da takılabilirdi. IV. Mehmed devri, son döneminde, özellikle başarısız Viyana Kuşatması'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kaybet-

Valide Sultan Camii'nin ilk vaizi ve IV. Mehmed'in vaizi Vani Mehmed Efendi'ye verilen ve onun adını alan Vaniköy'deki camii.

Sultan IV. Mehmed. Levni, *Kebir Musavver Silsilename.*

TSM A3109. v.18b.

meye başlamasıyla hatırlandığı için, silinmeye uygundu; bu toprak kaybı, imparatorluğun I. Dünya Savaşı'nın küllerinde yok oluşuyla sonuçlanan bir sürecin başlangıcı olarak görülebilir. Bu nedenle, IV. Mehmed'i güçlü bir hükümdar olarak anmak yerine, hovarda bir avcı olarak hayal etmek sonraki kuşaklar için daha tatmin ediciydi. İmparatorluğun yüzyıllarca süren çözülüşünden birkaç kusurlu lideri sorumlu tutmak, imparatorluğun dağılmasına yol açan karışık süreçleri ve çağın güncel değerlerini değerlendirmekten daha az zahmetliydi ve hâlâ öyledir.

IV. Mehmed'in mirasının çözülmesi, hükümdarlığının sonunda başladı ve tam da daha önceleri çok başarılı olduğu için, ölümünden sonra da devam etti. İmparatorluğu genişletmede, insanları ve yerleri İslamlaştırmada ve aktif hükümdar imgesini yeniden kanıtlamaktaki başarıları felaketle sonuçlandı. Ama IV. Mehmed sonraki padişahların, hocaların ve vakayiname yazarlarının unutmak istedikleri bir padişah davranışı standardı da bıraktı. Etkin bir padişah, bürokrasinin ve sadrazamların istedikleri son şeydi.

Gazanın bitmesine rağmen, avcılığı sırasında sultan eliyle ihtidanın devam etmesinin IV. Mehmed'in ölümünden sonra görmezden gelindiğini yazıyorsunuz. Ölümünden sonra verilen 'Avcı' lakabının bugüne dek kullanıldığının örneklerinden biri de İsveç Büyükelçisi Claes Ralamb'ın 1657-58'de yaptırdığı tablonun sergileniş biçimi. Ata binmiş IV. Mehmed'in 2000'li yıllarda Pera Müzesi'nde sergilenirken av tutkusundan bahsedilerek Avcı Mehmed olarak sunulmasına dikkat çekiyorsunuz. Tablodaki simgeleri yorumlamanız ile kitabın amacı örtüşüyor. Bunu açar mısınız?

Eğer bir tarihi dönem ve o zamanın insanlarını doğru inceleyip, dürüst anlatmayı istersek, o döneme ait kaynakları okuyup, o dönemdeki perspektiften bakmak en önemli koşuldur. Modern tarihçiler IV. Mehmed'in "Avcı" lakabı aldığı iddiasını sürekli tekrarlamalarına rağmen, bu lakabın aslında yüzyıllar sonra takıldığını açıklamazlar; bu lakap, IV. Mehmed devrinde yazılmış hiçbir metinde yer almaz. Bu ad bir ölçüde seyyarlık ifade etse de, hükümdarlığı döneminde öne çıkarılan seyyar, erkek savaşçı imgesiyle aynı değildir.

İstanbul'da kitabımın yazımını tamamlarken, Pera Müzesi'nde bir sergiyi tanıtan bina boyunda bir afişle karşılaştım. Ralamb'ın yaptırdığı orijinal yağlıboya tablodan alınan afişin üzerinde, ata binmiş IV. Mehmed'e yay ve sadak taşıyan yaya iki avcı eşlik ediyor. Padişah altın üzengili, eyerli ve koşumları değerli taşlarla süslü beyaz bir atın üzerinde oturmuş, iki gazi sorguçlu beyaz bir serpuş takmış.

Beyaz serpuş, gazi sorguçları ve av silahları, IV. Mehmed devrinin en önemli ve iç içe geçen simgeleriydi. Ama bugüne kadar, Pera Müzesi'ndeki serginin adında —"Avcı Mehmed'in Alay-ı Hümayunu"— ve padişahı "av tutkusundan dolayı Avcı Mehmed olarak hatırlanan Sultan IV. Mehmed" olarak tarif eden sergi metninde de görüldüğü gibi, yalnızca av silahlarına ağırlık verildi. Kitabımın amacı, okurun IV. Mehmed devrinde avcılığın (yay ve ok) anlamını yeniden yorumlaması, ihtidanın (beyaz serpuş) ve gazanın (gazi sorguçları) önemine ilişkin bir anlayış geliştirmesidir.

Son bölümde fetihlerin geçici olabileceğinden, hâlbuki ihtidanın kalıcı bir değişiklik olduğunu söylerken arınmanın gerçekten başarılamayacağını da ekliyorsunuz. IV. Mehmed'in döneminin en kalıcı sonuçlarından biri olarak da 17. yüzyıldaki mühtedilerin torunlarının yeni dinler yaratan cemaatler oluşturduğunu gösteriyorsunuz. Bunun mekanizmasını anlatır mısınız?

Kolayca tersine dönen savaş başarısından farklı olarak, hâdiler başlangıçta öyle niyet etmemiş olsalar bile, ihtida çok daha kalıcı bir sonuç olmuş olabilir. Arınma hiçbir zaman gerçekten başarılamaz; zira arınma hareketleri kaçınılmaz olarak yeni melezler üretir. Kadızadeli İslam yorumu, farklı inanç ve pratiklere ilişkin en ufak uzlaşmayı ya da kaynaşmayı mahkûm etmişti. Bu dini reformcuların amaçlarına rağmen, IV. Mehmed devrinin en kalıcı sonuçlarından biri, 17. yüzyıl Hıristiyanlıktan ve Yahudilikten dönenlerin torunlarından oluşan görünüşteki ihtida deneyiminden sonra yeni dinler yaratan cemaatlerin oluşması olabilir. Mühtedi ile hâdinin ihtida amaçları kökten farklı olabilir; ihtida tek yönlü bir yol değildir, çünkü mühtediler kendi dinlerini kendi yorumlarının ışığında şekillendirirler. IV. Mehmed, mesih iddiasında bulunan Sabetay Sevi'yi Aziz Mehmed Efendi'ye, İslam'ı yaymaya hizmet edecek bir güce dönüştürdüğünü sandı. Ne var ki, onun ve onu izleyenlerin, bugün "Selânikli Dönmeler" olarak anılan grubun eylemleri, IV. Mehmed'in başarılarının geçiciliğinin ve nihai çözülüşünün başka bir örneğidir. Bu konuda yayımladığım ikinci kitabım *Selânikli Dönmeler* adıyla çok yakında Doğan Yayınevi'nden çıkacak.

TARİHTE KAVRAMSAL DÖNÜŞÜMLER SAHNESİ

BENO KURYEL

Bugün egemen olan bilim kültürü/ideolojisi, 'bilim tarihine olgular yığını olarak yaklaşan bir bakış açısı'na işaret etmektedir. Bu konuda Thomas Kuhn'un önermesine bakarsak: "Tarih, eğer anekdot ve kronolojiden fazlasını içeren bir kaynak gibi görülecek olursa, şu an sahip olduğumuz bilim imgesinde belirleyici bir dönüşüm üretilebilir." Bahsedilen dönüşüm, sahip olunan bilgi birikiminin nicel varlığına ilişkin değildir. Bildiğimizi, bilgi olarak ürettiklerimizi, "ne biliriz ve ne kadar bilirizden", "nasıl bilirize" dönüştürmektir.

Felsefenin yol göstericiliğinden yoksun olan bilim tarihi kördür; bilim tarihinin en merak uyandırıcı olgularına sırt çeviren bilim felsefesi boştur.

Imre Lakatos (Kanıtlar ve Çürütülmeleri)

İLK SÖZ

Bilim özgüllüğe, felsefe ise özgürlüğe sahiptir. Bilginin örgütlü olarak üretildiği bir ortam olarak bilim, işlevi nedeniyle özgül konulara yönelir. Araştırmalar, derinlemesine bir yol izler. Belirli bir hedefe göre adımlarını atar. Başlangıçta hedeflenmiş olan yolu izlerken beklenmeyen ve öngörülmeyen yeni özgüllüklerle karşılaşmak olasıdır. Yine de sınırları çizilmiş bir özgül alanda kalmak durumundadır. Bilginin sorgulandığı çerçeve de bu sınırlar içinde kalır. Aslında tarihsel süreçte bir andır bu. Ancak bunu eyleyenler farkında değildir. Sanki ceviz kabuğunun içinde olup da kendisini sonsuz uzayın efendisi gibi sayan bir hissiyat ya da psişik durum söz konusudur. Bilimin tarihsel süreçten koparılarak bilimsel eylemi gerçekleştirenin, yaptığı işe ve kendisine yabancılaşması işte bu noktadadır. Bugün egemen olan bilim kültürü/ideolojisi bu bağlamdadır. Bu da bir paradigmaya işaret etmektedir: Bilim tarihine olgular yığını olarak yaklaşan bir bakış açısı. Thomas Kuhn'un önermesine bakarsak: "Tarih, eğer anekdot ve kronolojiden fazlasını içeren bir kaynak gibi görülecek olursa, şu an sahip olduğumuz bilim imgesinde belirleyici bir dönüşüm üretilebilir." Bu dönüşüm nedir? Elbette bu, sahip olunan bilgi birikiminin nicel varlığına ilişkin değildir. Bildiğimizi, bilgi olarak ürettiklerimizi, "ne ve ne kadar bilirizden," "nasıl bilirize" dönüştürmektir. Dönüşüm niteldir burada. Mevcut paradigmanın eleştirel çözümlemesinden yeni bir paradigmaya yelken açmaktır. Bilgiyi hem nicel hem de nitel olarak bir senteze ulaştırabilmektir. Nicelikle yaratılan ve yalıtılan bilgiye nitelikle can katmaktır. Böylece diyebiliriz ki, bilim felsefesi, bilimin özgüllüğünü, felsefenin özgürlüğü ve tarihin evrimsel dinamiğinin örgüsü içinden bakabilmek ve çözümleyebilmektir. Bilim tarihini, felsefi açılımlardan bağımsız düşünemeyeceğimiz gibi, kültürel, teknolojik, ekonomik ve siyasi süreçlerinden ayrı ele alamayız. Bilim tarihinde meydana gelen kavramsal dönüşümler, yaşamı çok yönlü etkilemiş ve tarz değişimlerine yol açmıştır. Kavramlarla inşa edilen bilginin, bu bilgiyle üretilenlerin, üretilenlerle yaşam devinimlerinin belirlendiği bir süreçte, bu bileşenlerin tıkandığı, aksadığı, çeliştiği durumlarda kavramsal dönüşümlere tanıklık edilmiştir tarih boyunca.

KAVRAMSAL DÖNÜŞÜM

Bilimsel bilgi genellikle, yeni yasa ve kavramların tedrici katılımlarıyla yavaşça gelişir. Tarih boyunca bazı özgün durumlarda, bilimsel sistemi ya da paradigmayı tanımlayan tüm yasa ve kavramlar örgüsünde dramatik dönüşümler meydana gelir. Bu dönüşümler, Kuhn'un ifadesiyle "bilimsel devrimler" veya daha sonra kendisinin de belirttiği gibi "kavramsal dönüşümlerdir." Bilim felsefesi ve tarihinde kavramsal dönüşümlerin önemi, Kuhn'un 1962'de yayımlanan *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* ile öne çıkmıştır. Bu eserin kendisi de bir kavramsal dönüşüme işaret eder kanımca. Çünkü bilime tarihsel bir boyutla yaklaşılmış ve bilimin evrimindeki sosyolojik ve psikolo-

jik etmenlere yer vermiştir. Bilimin tarihsel evrimini araçsal bakış açılarıyla izah edilmesinin karşısına kavramsal dönüşümler sahnesini çıkarmıştır. Bu eser, aynı zamanda, o dönemden önceki birkaç on yılda bilim anlayışına ve bilime biçilen görevlere egemen olmuş "mantıksal ampirisist" yaklaşıma bir yanıttı. Bu paradigmanın temel özelliği doğa bilimlerine dayanmaktaydı. Hatta bütün bilim dallarının, özellikle fizik çatısı altında toplanabileceği öne sürülmekteydi. Bu proje, "Bilimin Birliği Projesi" olarak bilinir. Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında etkin olan bu yaklaşım, II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında farklı evreler yaşamıştır. Öncesinde, kıta Avrupa'sında bilimin kurtarıcı rolünü düşünen, çoğunlukla sosyalist olan bilim insanlarının çabaları söz konusuydu. Bu hareket, doğa bilimlerindeki deney/gözlem somutluğunun cazibesinde bilimin birliğiyle bir kurtuluş projesi hayali taşımaktaydı. Sonrasında ise savaştan kaçan ve birçoğu Amerika'ya yerleşen bu bilim insanları, sosyalist tutumları nedeniyle soğuk savaş dönemi boyunca takibata uğramışlar ve çok zarar görmüşlerdi. Giderek depolitize olan grup, bugün de ciddi bir egemenliği olan pozitivist bilim anlayışının ideolojik örgüsünün oluşumuyla sonlanmıştı. Seksen beş yıl önceki dumanlı Viyana kafelerinin nostaljisine kadar giden, Freud, Shoenberg, Wittgenstein ve diğer 20. yüzyıl bilgelerinin, filozofların, matematikçilerin, mantıkçıların yer aldığı Viyana çevresi, entelektüel bir yaratıcılığın sarmaladığı bir çevre olarak uçup gitmişti. Dönemin fizik ve mantık araştırmalarının ön sırasında yer alan kişiler de vardı bu harekette: Moritz Schlick, Rudolf Carnap, Kurt Gödel, Philipp Frank ve Otto Neurath, Hans Reichenbach, Carl Hempel, Ernest Nagel ve W. V. O. Quine ve niceleri. Mantıksal ampiristler, çağdaş biçimsel mantık tekniklerini kullanarak bilimsel bilginin, duyuların deneyimleriyle nasıl ilişkilendirileceğini araştırmışlardı. Böylece, bilimin tarihsel ve psikolojik gelişiminden çok mantıksal yapısının altını çizmişlerdi.

Lavoisier'nin, daha 29 yaşındayken yanmaya olan ilgisi ateşlenmişti. 1972'de yazdığı bir not şöyledir: "Bir yığın deneyin gösterdiğine göre hava, minerallerin bileşimine fazlaca girmiştir." Elbette, bugünün dev kimyasal üretim işletmelerini aklımıza getirdiğimizde, bu basit ama dünya düşün tarihini ve yaşam biçimini derinden etkileyecek cümlenin önemli tarihsel değerini görürüz. Lavoisier, henüz oksijeni bilmemektedir. Ancak "havadan" epey kuşkulanmaktadır.

Thomas Kuhn, mantıksal ampirisizmi tarih dışı kalmakla eleştirmiştir. Bir

1936 yılında Kopenhag'da düzenlenen "İkinci Uluslararası Bilimin Birliği Kongresi"ne katılanların bir fotoğrafı. Joergen Joergensen, önde ayakta durmaktadır. Sağ önde, Philipp Frank ve Niels Bohr oturmaktadır. Diğerleri, Otto Neurath (dördüncü sırada soldan üçüncü); Karl Popper (Joergensen'in tam solunda görülmektedir); matematikçi Harald Bohr (kardeşi Niels'in iki sıra arkasında).

University of Chicago, Department of Special Collections, USMP.

başka yazının konusu olan bu değerlendirmeler, sahnemiz açısından şu öneme sahiptir: Bilim, tarih boyunca basit bir birikim süreci olarak evrilmemiştir. Eğer bilimde bilgi, derli toplu bir birikim olsaydı, olgu üstüne olgu birikip dursaydı, devrimsel ya da dönüşümsel kavramsal değişimleri için herhangi bir araştırmaya veya teoriye gerek kalmazdı. Fakat bilim tarihinde, kavramsal dönüşümlerin önemini vurgulayan birçok epizot vardır. Bunlardan temel birkaçını hemen dile getirebiliriz: Ptoleme'nin, dünya merkezli kuramının yerine Kopernik'in güneş merkezli gezegen sisteminin geçmesi, Descartes'in kozmolojik görüşlerinin yerini alan Newton mekaniği, Stahl'in flojiston kuramının yerini alan Lavoisier'nin oksijen kuramı, türlerin ilahi yaratılışının yerini alan Darwin'in doğal seçilim yoluyla evrim kuramı, Newton fiziğini de içine alan ancak parçacık fiziğinde onun yerini alan Einstein'ın görecelik teorisi, Newton fiziğini içinde kapsayan ve onun yerine de geçen kuantum teorisi, kıtasal sürüklenmenin varlığını gösteren ve kanıtlayan jeolojik tabaka tektonik kuramları.

Bazı kavramsal dönüşümleri ve toplumsal etkilerini örnekleyeceğimiz sahneye doğru yol alırken paradigma kavramının altını çizmekte yarar vardır: Sanayi devrimiyle birlikte doğa bilimleri ve beşeri bilimler giderek birbirinden ayrılırken ilk kopuş gerçekleşti. Bu kopuş, uzmanlaşmanın, öncelikle de doğa bilimlerinde başlamasının ilk basamaklarıydı. Modern dünyanın ortaya çıkmasına denk gelen bir dönemdi. Modern öncesi ve sonrası bilgi yapıları, epistemolojik açıdan temelden farklı yollara ayrıldı. Modern öncesi bilgi konusunda uzman olanların bildikleri şeyler, modern dünyada bizim disiplin olarak adlandırdığımız kutucukların hiçbirine uymazdı. Disiplinlerin modern dünyada yerli yerine oturması uzun süre almıştır. 1500'lerde disiplinler yoktu, ancak 1800'lerde kendilerini hissettirirken son 100-150 yılda toplumsal devinimdeki yerlerini almışlardı. Doğa bilimlerindeki gelişmelerin, yeni buluş ve icatların ürettiği bilgiler artan bir hızla üretim alanlarında kullanılmaya başlandı. Bu sürece uygun insanların ya da uzmanların yetişmesi için yeni okullaşma tasarımlarına gidildi. Üniversiteler, bu paradigma dönüşüme denk gelecek şekilde kuruldu. Böylece, tekil konulardaki derinlemesine bilgi birikimi yeni tip uzmanlıkların oluşmasına neden oldu. Modern dünya, bilimde yeni bir paradigma ilan etmiş oluyordu.

Paradigma çok açıklayıcı bir kavramdır. Mesleki ve araştırma/bilimsel etkinliklerini sürdüren bir topluluğa, belirli bir süre için, model problem ve çözümlerini sağlayan "evrensel" olarak kabul görmüş bilimsel başarılar, yöntemler, ölçütler ve değerlerin yer aldığı bir yaşam biçimine denk gelir paradigma sözcüğü. Belirli bir bağlamı ve bu bağlama göre kurulmuş bir kültür. Modern dünyada, derinlemesine bilginin elde edilmesi ve teorik zenginliğin oluşması için uzmanlaşmanın önemini anlamak olasıdır. Ancak, böylesine bir uzmanlaşma da kendi statükosunu yarattı. Pozitivist ideolojinin körüklediği doğa bilimlerine indirgenmişlik anlayışı belirleyici oldu. Böylece insanlar, bilgiye nasıl varılacağı konusunda uzmanlaşırken, ne biliriz üzerinden derinleşirken, 'nasıl biliriz'i bir kenara itti. Bilim, doğa bilimleri, felsefeyi ve epistemolojik sorgulamayı gelenek dışı bıraktı. İnsanlar paradigmanın içinde oluşlarının farkındalığını kaybettiler. Şu sözler ne kadar betimleyici: "Ol mahiler ki derya içredirler, deryayı bilmezler." Böylece, yukarıda paradigmayı betimlemeye çalışırken tırnak içinde kullanılan – "evrensel" – sözcüğünün neden tırnak içinde kaldığını görmekteyiz. Paradigma içinden bakarsak, bulunduğumuz ortamın yaşam biçimini evrensel zannederiz. Bu yazının temel çıkış noktası, böylesi bir indirgenmişliğin eleştirisini aralamak ve tarihsel dinamik içindeki yerini bazı kavramsal dönüşüm örnekleriyle göstermektir.

SAHNEDEN...

Flojistondan Oksijene Giden Yol

Flojiston kuramının yerini oksijen kuramının alması bilim tarihinde muhteşem ve köklü bir kavramsal dönüşüm örneğidir. Lavoisier 1772'de görüşlerini daha yeni geliştirmeye başladığı sırada, kimyadaki egemen görüş Stahl'in (1730) flojiston kuramıydı. Lavoisier 1789 yılında *Traité élementaire de chimie* (Temel Kimya İncelemeleri) adlı eserini ilk kez yayımlamıştı. Günün kimya topluluğunun büyük bölümü bu incelemelerin sonuçlarına kaymıştı. Çünkü o güne kadar flojiston kuramının iddia ettiklerinin tam aksine yanma, kireçlenme ve solunum olaylarına oldukça farklı açıklamalar getirmekteydi. Lavoisier'nin kuramı sözü geçen olaylarda oksijenin soğurulduğunu kabul ederken, flojiston kuramı tüm bu olayların flojiston kaybından kaynaklandığını iddia etmekteydi. Bu, esaslı bir farktı. Keskin bir kavramsal dönüşüm, bütünüyle bir epistemik kopuştu. Şimdi, bu kopuş sürecinin biraz ayrıntısına girelim.

Çağdaş kimyanın kurucularından Monsieur Lavoisier (1743 -1794) ve eşi.

Georg Stahl, etkisinde kaldığı hocası Johann Becher ile birlikte geleneksel Aristocu görüşü reddetmişlerdi. Aristo'ya göre yalnızca dört element vardı: Toprak, hava, ateş ve su. Stahl'e göre, bugünkü kimyasal elementlere benzer biçimde, *principium* diye adlandırdığı varlıklar vardır. Bileşikler bunlardan, bu temel ilklerden, oluşmuştur. *Principi-*

um olarak isim verdiği varlıkları üç türe ayırır: camlaşabilen *principium* (temel ilk), sıvılaşabilen *principium* (temel ilk) ve yanabilen *principium* (temel ilk) ya da flojiston. Bileşiklerin özellikleri, bu temel ilkler cinsinden açıklanabilir. Örneğin kükürt, içinde yanabilen temel ilke, flojistona, sahip olduğu için yanabilir. Dikkat edilirse bugünkü oksijen kuramına göre tümüyle tersi bir süreçte kükürt, oksijen ile kimyasal olarak birleştiği için yanar. Lavoisier'nin, daha yirmi dokuz yaşındayken yanmaya olan ilgisi ateşlenmişti. 1772'de yazdığı bir notta şöyle der: "Bir yığın deneyin gösterdiğine göre hava, minerallerin bileşimine fazlaca girmiştir." Elbette, bugünün dev kimyasal üretim işletmelerini aklımıza getirdiğimizde, bu basit ama dünya düşün tarihini ve yaşam biçimini derinden etkileyecek cümlenin önemli bir tarihsel değeri olduğunu görürüz. Lavoisier, henüz oksijeni bilmemektedir. Ancak, "havadan" epey kuşkulanmaktadır. Flojiston kuramına göre, örneğin, nemli bir havada bırakılan demirin paslanması, demirde içkin yanabilme özelliğinin, flojistonun, kaybıdır. Buna karşılık, Lavoisier 1774 yılında oksitlenen ya da yanan kükürdün kütlesinde bir artış saptamıştı. Demir de, paslanınca demir oksit olur ve kütlesi artar. Kütlenin korunum yasasının anlaşılmasına giden yolda heyecan verici bir adımdı bu. 1777'de Lavoisier, flojiston kuramına karşın zengin ve açık bir seçenek geliştirmiş bulunuyordu. Atmosferik havanın unsurlarından birine, "saf hava" veya "solunabilen seçkin hava" demişti. Tabii ki, bu sonrada bilim sahnesine çıkacak olan oksijendi. 1783'te flojiston kuramının yıkıldığını ilan eden ünlü bir makalesinde, "solunabilen seçkin havaya", ayrıcalıklı bir ad bulmuştu, *principe oxygine*. Oxy sözcüğü Yunanca, keskin ya da asit anlamına gelir. Oxygine, asit kökenli ya da asitleştiren, ekşileştiren anlamına varır. *Principe* sözcüğü, Stahl'in geleneğinden gelmekte. Temel eleman ya da temel ilktir. Bu terim hatalıydı. Çünkü asitle ilgisi olmayan bir olaya verilen bir isimdi. Ancak, varılan sonucun kesinliği tartışılmazdı.

Thomas Kuhn (1922- 1996).

Yaratıcılığın gizemli etkisiyle bu dönüşümler, çıkarların parlatıldığı ideolojik renklerle sadece ansiklopedik malumat düzeyinde tutulmuştur. Flojistondan oksijene giden yolun tarihsel değeri ve anlamı tüm katkı ve zararlarıyla toplumsal devinimin bilimsel, akademik, endüstriyel, tüketsel ve kültürel etmenleriyle bir bütünlük kazanabileceğini öne sürmekteyim.

Bilim Tarihini Okumak

Kavramsal bir dönüşümün izlediği süreç yoğun bir araştırma tarihini taşır. Stahl, kimya bilim dalında sistematik deney tasarımlarının, laboratuvar düzeneklerinin, deney sonuçlarının tutarlılıkları ve değerlendirilmeleri konularında katkılar yapmıştır. Lavoisier, bu geleneğin içinde çalışma ve araştırmalarını sürdürmüştür. Kuhn'un deyişiyle, normal bilimin huzurlu ortamında Lavoisier anormal olanın farkına varmış ve onu keşfetmişti. Bilimsel araştırma geleneğinin tümüyle değişmediği, ancak o gelenekte epistemik bir kopuşla anlamların kavramsal dönüşümlerle yaşama yeni boyutlar kattığı bir süreç yaşanmıştır. Yeni kavramlar, yeni bir kimyanın doğuşuna neden olmuştur. Buna uygun dersler, laboratuvar deney tasarımları, okullar, araştırmalar gelişmiştir. Elde edilen sonuçların giderek üretime geçmesiyle adım adım kimya endüstrisinin ufuktaki ışıltıları görülmüştür.

Bilimin hayranlık uyandıran bu yaratıcı eşik atlayışları yanında bir de yaşamın kendisi var. Bilimsel buluşların yarattığı yeni üretim ve tüketim parametreleri mevcut. Kimyasal üretimin ve üretilenlerin tüketimi farklı ama bütünsel bir çerçeve çizer. Çevre ve ekolojik dengeler, hem üretirken hem de tüketirken zarar görmektedir. Elbette birçok olumlu katkı da sağlamaktadır. Ancak, gündelik yaşamın çıkar döngüleri içinde ön plana çıkmamakta, çıkarılmamaktadır. Bu noktada, önemli bir boyut ortaya çıkmaktadır. Bu, "insanmerkezci" bakış açısının boyutudur. Tarih boyunca karşılaştığımız yaşamla ilgli öğretilerde insanmerkezcilik vardır ve belirleyici bir değişkendir. Genelde evren, özelde dünya insanlar için vardır düşüncesi hâkimdir burada. Bu yazıda, kavramsal dönüşüm sahnesine değinirken sadece bilimsel bilginin epistemik kopuşlarını gösteren bilimsel paradigma dönüşümlerinden söz etmiyoruz. Yaratıcılığın gizemli etkisiyle bu dönüşümler, çıkarların parlatıldığı ideolojik renklerle sadece ansiklopedik malumat düzeyinde tutulmuştur. Flojistondan oksijene giden yolun tarihsel değeri ve anlamı tüm katkı ve zararlarıyla toplumsal devinimin bilimsel, akademik, endüstriyel, tüketsel ve kültürel etmenleriyle bir bütünlük kazanabileceğini öne sürmekteyim.

Bilim, Sanayi ve Çevre

Bu üç sözcük, çok söylenen ve konuşulan kavramlardır. Ancak dikkat edilirse, bu üç sözcük birbirinden ayrı, bir bakıma birbirlerinden yalıtılmış

olarak kullanılır. Her birine kendi içinde önem verilir. Fakat üçünün karşılıklı etkileşen bağlantıları göz önüne pek alınmaz. Bilim, sanayi ve çevre kendi içlerinde bir bütün olmalarına rağmen üçünün etkileştiği başka bir bütünü de göz önüne almalıyız. Bir benzetme yaparsak bu olgular, birbirleriyle kesişen üç çember gibidir. Eğer çemberler birer küme ise, birbirleriyle kesişen bu üç çember evrensel bir küme içinde yer alır. Bugün, hüküm süren anlayışlar bu bütüne fazla önem vermez. Bilim, sanayi ve çevrenin ilişkili olmasına belirli bir özen gösterilir yalnızca. İlişkili olması önemlidir. Ancak, yeterli değildir. Çünkü bu üç alanın temsilcilerini bir araya getiren, örneğin, üniversite-sanayi işbirliği, çevre-sanayi ilişkileri gibi ortamlar gerekli olmalarına rağmen yetersizdir. Neden yetersizdir? Bunun yanıtı, zihniyetle ilgilidir. Dünyaya bakış tarzına işaret eder. Daha açık söylersek, yaşam ve düşünce tarzlarımızla ilgilidir. Buna paradigma diyelim. Sözünü ettiğim tarz ya da paradigma, kümelerin kesişmediğini kabul eder. Böylece, kurulan ilişkilerde belirli bir yapaylık vardır. Çok söylenir ancak pek bir ürün ortaya çıkmaz. Biraz göstermelik kalır gibi.

Bugünkü bakış açısının kendi içinde anlaşılır tarafları da vardır. Çözümlemeyi bu yönüyle de ele almakta yarar var. Sanayici kendi işinde gündelik temelde çözmesi gereken birçok sorunla iç içedir. Üretim için altyapının, hammaddenin, enerjinin karşılanması, üretim kayıplarının azaltılması, pazarlama, sermaye planlaması gibi yaşamsal bileşenlerle baş etmeye çalışır. Akademisyen, bir taraftan araştırma çalışmalarıyla cebelleşirken diğer yandan öğretim koşullarının sağlanması çabası içinde olur. Çevreye zihnini yoran, demokratik ve hayati talepleri dile getirenler de kendi içlerinde tutarlı bir sorumlulukla uğraş verirler. Bu üç küme zaman zaman karşıt gibi görünse de birbirlerine rağmen var olamazlar. Karşılıklı etkileşimleri içinde bağlantıları vardır. Bu bağlantılar, çeşitli çelişmeler ve çakışmalar içerebilir. İçinde yaşadığımız paradigma bunların bir araya gelişlerini "göstermelik sahnesinde" sergilenen bir oyuna benzetmektedir.

Bugünkü paradigmada bilim kurumu genellikle içe kapalıdır. Kuramsal olana yakınlığıyla "ben bilirimci" bir tavır sergiler. Bilimsel çalışmanın içinden gelen bir yanılsama ile bilimin nesnel olduğunu öne sürer. Halbuki, bilim kurum olarak toplumsaldır ve bir kültür içinde gelişir. Dolayısıyla, toplumsal devinimin ve siyasi gelişmelerin dışında kalması olanaksızdır. Bilimi laboratuvarlarda yapılan bir araştırma ve etkinliğe indirgemek mümkün değildir. Sanayici de doğrudan pratik içinde olduğundan bilimden gelen kuramsal önerilere direnç gösterir. Doğal olarak ancak bir gereksinme ve zorunluluk kapıyı çalınca üniversiteye müracaat eder. Bunda şaşılacak bir şey yoktur. Bilim insanı kuramsal çözümlemelerle haklı sonuçlar elde ederken bunların yaşama geçirilmesi için sanayide uygun koşulların oluşması gereklidir. Çevre sorumluluğu gerek bilim içinden gerekse sanayi içinden ve aynı zamanda bu iki ortamın dışından da yükselebilir. Farklı bakış açılarını ve yaklaşımları içerebilir. Çevre zarar gördüğü zaman değil, zarar görebilecek düşüncesiyle bir araya gelinmesi kaçınılmazdır. Fakat bugün yukarıda da belirttiğim gibi kümelerin kesişmediği düşünülünce bu üç önemli bileşen birbirine yabancılaşmaktadır.

İnsanmerkezcilik ve Küresel Isınma

Çağdaş kimyanın bir kavramsal dönüşüm olarak ortaya çıkışı sadece bilimsel bir başarı değildir. Aynı zamanda, dünyaya yeni ve farklı kavramlarla bakmak ve ona göre bir yaşam biçimi inşa etmektir. Bilim tarihi, bu süreçleri yazarken bir sorumluluğu da yerine getirmelidir. Kimya biliminin gelişimi ve buluşları salt laboratuvarda kalmamıştır. Küresel ısınmanın temelinde kimyasal üretimler ve kullanımları yatmaktadır. Sanayi devriminden bu yana insan çevreyi kirletiyor. Bilimsel buluş ve keşiflerin yaşama giderek daha kısa sürede aktarılması ve teknolojinin yaşamı kuşatması günlük bir olay değil, bir süreç. Çevreye verilen zararı önlemek için gösterilen çabalar; üretim, verimlilik, teknoloji yenilenmesi gibi alanlardaki gelişmelere göre çok geride kalıyor. İnsan, yüzyıllardır kendisini doğanın efendisi sayıyor. İnsanmerkezcilik çok kısa bir ifadeyle, insanı evrenin en önemli varlığı olarak kabul etmesidir. Bu bir dünya görüşü ve bir anlayışa tekabül eder. Bir başka ifadeyle, dünyayı insan değerleri ve deneyimleri cinsinden yorumlamak veya görmek anlamına gelmektedir. Böylece doğayı çevreleyen canlı ve cansız tüm varlıklara adeta meydan okunmakta.

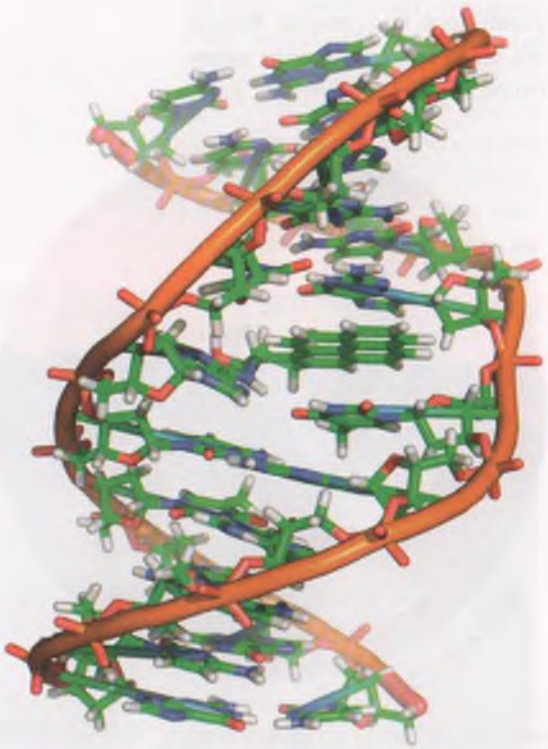

Buzullar üzerinde güneş ışınları-Küresel ısınma bu görüntüleri yıkacak mı?

Heybetli bacalar, teknolojinin muhteşem iktidarını sergilerken doğayı katlediyor.

Modern kimyanın coşkulu bilgileri, kimyasal atıklar konusunda sorumlu olmamalı mıdır?

Aslında burada bir ikilem yaşamaktayız. İnsandan çevreye yönelen zarar, özünde insanın kendisine de yapılmış bir zarardır. Empatinin, insanın kendisini başkasının yerine koymak biçiminde anlaşılması açıklayıcı değildir bence. İnsan kendisini doğanın yerine koyabilir mi? İnsan zaten doğanın bir parçası değil mi? Empati, insanın kendisini doğanın bir parçası olarak görebilmesidir. Böyle bir farkındalık yaratarak, entelektüel bir sorumlulukla bir bakış farkı oluşturmasıdır. İnsanın doğaya egemen olma çabası özetle insanmerkezciliktir. Tarihsel süreçte, "doğa ile mücadele etmek" anlayışı egemen olagelmiştir. Düşünün, içinde bir parçası olarak bulunduğumuz doğa ile mücadele ediyoruz. Düşmanmış gibi, bir ötekiymiş gibi. Bu bir zihniyete denk gelir. Ve de, doğa ile değil, böylesi bir zihniyete karşıt durulabilmelidir. Empatiyi doğanın bütünlüğüne ve insanla birlikte tüm doğanın geleceğine duymak, sorumluluğu taç edinen bir farkındalık olacaktır. Bu da empati ütopyasının bir parçasıdır.

Benzopiren DNA'sı.

Ancak, bu sorumluluk yeterli midir? Bence değil. Çünkü karşımızda duran dev bir sorun var. Hatta sorun yumağı var. Yalnızca çevre kirlenmiyor. Ekolojik sistem tehdit altında. İklimlerin yaşamaya uygun doğal düzeni olumsuz yönde değişmekte. Enerji, önemli bir sanayi girdisi. Enerjinin ekonomik kullanımı için yapılan araştırmalar oldukça yoğun. Olası en az enerji ile olası en yüksek verim söylemi yerleşik bir gelenek. Ancak, olası en az enerjiyi olası en az çevresel zararla diyemiyoruz. Çünkü o zaman verimlilik kısıtlanmış oluyor. Verimllik günlük ve kısa vadeli bir planlamaya indirgenince, çevreye duyarlılık sadece sözde kalmış oluyor. Verimliliğin, ekonomik getiri bağlamında bir önemi var. Ancak çevresel önlemlerin ekonomik götürü bağlamında bir anlamı var. Bu da bir çelişki. Gelenek, birincisinden yana. Zihniyet ikincisini yalnızca reklam aracı olarak kullanıyor. Etik kaygılarını dile getirerek bir çalım atıyor. Fakat durum etik kaygıların çok ötesindedir. Almaşık enerji kaynaklarının araştırılması, etkin enerji politikalarının tasarlanması, su ve enerji kaynaklarının korunmasını göz önüne alalım. Bunların tümü etik kaygıların çok ötesindedir.

Küresel ısınma, tüm zamanların en büyük tehdidi. Sanayi ve çevre bakanlıkları, belediyeler, ilgili alt birimler, sanayi kuruluşları, ilgili sivil toplum örgütleri, üniversiteler, düşün insanları olarak toplumun bütünselliği ve yeni bir zihniyetin oluşmasına el uzatmak zorundayız. Bilginin ve teknik donanımların çok belirleyici olduğu bir süreç aynı zamanda... Bu durumun oluşmasında insanın tahrip edici etkileri çok ciddi ve barizdir. Bunu sadece doğal bir gelişme olarak görmek, insanmerkezci bir tavırdır. İnsan türünü bu tarihsel suçundan sıyırmak girişiminden başka bir şey değildir. Tartışmak zorundayız. Kültürel, bilimsel, teknik ve siyasal boyutlarıyla ele almak ve somut adımlar atmak durumundayız. Kısacası, insanmerkezci zihniyetin içinde onun farkında olmadan yüzen bireyler olmamalıyız.

Sahneden Son Söz Yerine

Sahnenin bileşenleri sayısızdır. Bu bileşenler insan türünün tarihinde bilim ve toplumsal etkileşimlerinin sayısız epizotlarıyla dolu. Tümünü bir yazıya değil, binlerce kitaba sığdırmak olanaksız. Ancak, bu tarihsel süreci okumanın farklı türleri de var. Bugün dünyada hüküm süren okuma biçimi ilginç bir paradoks içerir. Hem bilimin tarihselliği vakalar toplamı olarak sunulur, hem de bilimi tarihten soyutlar. Bilimin tarihten soyutlanması, onu toplumsal etkileşimlerine, felsefi irdelemelerine, siyasi ve kültürel bağlantılarına ve ekonomik sonuçlarına yabancılaştırır. Böylece, bilim tarihi okumalarında bilim içindeki kavramsal dönüşümlerin, yarattığı ideolojilerin çerçevesinde ele alınmasının önemine varabiliriz. Bir örnekle tamamlayalım.

Bugün hüküm süren okuma biçimi ilginç bir paradoks içerir. Hem bilimin tarihselliği vakalar toplamı olarak sunulur, hem de bilimi tarihten soyutlar. Bilimin tarihten soyutlanması, onu toplumsal etkileşimlerine, felsefi irdelemelerine, siyasi ve kültürel bağlantılarına ve ekonomik sonuçlarına yabancılaştırır.

DNA Sorunsalı

DNA, kavramsal dönüşümler tarihinde oldukça belirgin bir yere sahiptir. Bu buluşun yapılması, süreç içindeki gelişimleri ve bilginin kaynaklarındaki evrim inanılmaz boyutlar içerir. DNA'nın tarihsel gelişiminden çok bu sürecin yarattığı toplumsal etkileşim ve ideolojik boyutları kısaca ele alalım: Modern biyoloji, gerek açıklama-

larını gerekse araştırma biçimlerini nitelendiren belirli ideolojik önyargılar taşır. Elbette, bu şekilde ve bu gidişle bildiklerimize ilişkin inançlar da ortaya çıkar. Bu inançlardan birisi şöyledir; "insanlar hakkında bilmek istediğimiz her şey DNA'larının dizil düzenlerinde mevcuttur." Bu, İnsan Genom Projesi'dir. Aslında bu projeler, alışılagelmiş araştırma projelerinden farklıdır. Daha çok yönetsel ve mali projelerdir. Son yirmi yılda, etkin bir lobi faaliyeti sonunda bir bilim insanı grubu tarafından elde edilen geniş çaplı kamu fonlarının büyük bir işbirliksel araştırma programına aktarılmasıyla tasarlanmıştır.

DNA'nın tüm insan varlığını denetlediği iddiası giderek popüler hale gelmiştir. İçinde yaşadığımız toplumun yapısal özelliklerini meşrulaştırmak gibi bir etkisi vardır. Çünkü insanlar arasında mizaç, yetenek, fiziksel ve zihinsel sağlık farklarının genlerimizde kodlandığını iddia eden görüşleri sürekli olarak farklı ortamlarda dile getirmeye çalışır. Farkında olmasak da birçoğumuz gündelik yaşamlarımızda "kodlama" sözcüğünü kullanırız. Gerek sibernetik ideoloji gerekse biyolojiden esinlenen ideoloji işbirliği içinde bilim tarihinin "nasıl okunması" gerektiğini zihinlerimize kazır. Aynı zamanda, toplumun politik örgüsü, başka bir deyişle, içinde yaşadığımız rekabetsel, girişimsel ve hiyerarşik ve bu süreçte farklı mizaçların, farklı bilişsel yeteneklerin ve farklı zihinsel tutum ve davranışların ödüllendirildiği tolum DNA tarafından belirlenir. Böylece, bu ideolojinin esas ve ezici niteliğine geliyoruz: "Tüm bu özellikler değişmezdir." Ya da, biyolojik determinizmin ideolojisini tamamlamak için değişmeyen insan doğasına ait bir teoriye sahip olunması gerekmektedir. Genlerimizde kodlanmış bir insan doğasının "teorik destekli" ya da teorik "soslu" bir ideolojisidir kamuoyuna sunulan.

Son 30-40 yıl içinde ortaya çıkan "en modern" naturalist insan doğası ideolojisi, sosyobiyoloji olarak adlandırılmıştır. Bu dal, modern evrimci mikrobiyolojinin tüm araçlarını ve hatta anlaşılması güç matematiksel

yöntemleri de içine katan evrimci bir genetik teoridir. İnsan doğasının sosyobiyolojik teorisi üç temel adımda kurulmuştur. Birincisi, tüm insanların, tüm toplumlarda ve tüm zamanlarda ortak olan özelliklerini araştırır. İkincisi, insanlarda ortak gibi görünen bu niteliklerin ve karakteristiklerin genlerimizde, DNA'mızda kodlanmış olduğu iddiasıdır. Buna göre dindarlık genleri, girişimcilik genleri ve hatta insanın tüm psişik ve toplumsal örgütlenmesindeki niteliklere ait genler vardır. Evrim kuramına bağlı olan sosyobiyoloji kuramı, çizdiği resmi tamamlamak için üçüncü adımını atarken iddiası şudur: Doğal seçilim, farklı tür organizmaların farklılaşan var kalma ve üreme süreçleri arasından, "kaçınılmaz olarak" insan türünün özgül bireysel genetik karakteristiklerine yol açmıştır. Bu karakteristikler, toplum biçiminden sorumludur. Böylece, kaçınılmazlık önermesiyle değişmeyen özelliklere varılmış olmasına meşruluk kazandırılmaktadır. Böylece, insan doğasına ilişkin bu teori, üzerine evrensellik ve kesin değişmezlik önlüğünü giyer.

Bilim tarihi, bilimsel olarak kanıtlanmış ve her geçen gün yeni buluşlarla zenginleşen, tüm berraklığıyla karşımızda duran ve muhteşem bir kavramsal dönüşüme imza atan evrim teorisini yazarken, aynı zamanda toplumsal etkileşimlerini, yarattığı ideolojik ve kültürel boyutları da ayrıntılı olarak ele almak durumundadır. Bilim, bir toplumsal kurumdur. İçinde birçok yanlış anlamayı kapsar. Bilimsel etkinliği gerçekleştirenlerin de bu yanılmamalarda yeri ve payı vardır. Fakat bugünün genel anlayışı çerçevesinde bilim denince anlaşılan şudur: Bilim bir kurumdur, bir dizi yöntemden oluşur, bilim insanları etkin çalışmalar yapar, adına "bilimsel" dediğimiz bilgiler üretilir, gündelik yaşantımızı belirleyen bazı kuralların dışındadır, bilim nesneldir, bilim her zaman iyi şeyler getirmiştir ve her daim üretimi hızlandırıp artırmıştır. Evet, bazı yönleriyle öyle. Ancak, yukarıda da örneklendiği gibi bilim kendi içinde yalıtılmış bir etkinlik değildir. Dolayısıyla toplumsal resmin bütününde farklı sonuçların da içinde olmuştur.

Bilimsel araştırma insan türünün en coşkulu uğraşı ve eseridir. Ancak bilginin, toplumsal devinimdeki sonuçlarıyla değerlendirilmesi gerekmez mi? Bilim tarihini bu yönüyle de okursak daha tamamlayıcı olmaz mı?

Tüm bunların yanında bilim, diğer üretici etkinlikler gibi; devlet, aile, spor, öğretim, sanayi, sanat gibi diğer tüm toplumsal kurumlarla birlikte bir bütünün içinde entegre olmuş bir kurumdur ve tüm kurumların karşılıklı etkileşimlerinden bağımsız değildir. Bilimin uğraştığı problemler, bu problemleri inceler ve araştırırken kullandığı düşünceler, bu araştırmalardan çıkan sonuçlar, içinde yaşadığımız toplumdan türeyen eğilimlerden etkilenir. Her şeyden önce bilim insanları, yaşama bilim insanları olarak başlamazlar. Bir aile içinde toplumsal bir varlık olarak yola çıkarlar. Doğaya ve topluma bakışları, tüm toplumsal deneyimleri ve diğer tüm etkileşimlerin bir bileşkesi olarak çerçevelenir. Entelektüel çabalar bu sürecin farkındalıkları ile zenginlik kazandırır. Bilim, tüm bunların bir bileşeni olarak tüm resim içinde nesnel olabilir mi? Bilime yalnızca nesnel bir eylem olarak bakmak, bilimi tarihten koparmak, felsefi çözümlemelerden yalıtmak ve farkında olarak ya da olmayarak bir inanç sistemi haline getirmek demektir.

BENO KURYEL
EGE ÜNİVERSİTESİ, MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ

KAYNAKLAR
Kuhn, T., "Structure of Scientific Revolutions," University of Chicago Press, 1970(1962).
Lewontin, R. C., "Biology as Ideology," HarperPerennial, 1991.
Reisch, G. A., "How the Cold War Transformed Philosopjy of Science – *To the Icy Slopes of Logic*," Cambridge University Press, 2005.
Thagard, P., "Conceptual Revolutions," Princeton University Press, 1992.

16. YÜZYILDA OSMANLI VE FRANSIZ PRENSESLERİ ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA

PRENSESLERİN DEĞERİ

JULIETTE DUMAS

Fransa'da Loi salique *edebiyat alanında kadınların iktidarını destekleyen/karşı çıkan çok sayıda esere esin kaynağı oldu. Bu kanun ve kadınların iktidara gelmesi sorunu etrafında, hukuki ve edebi alanda geniş bir tartışma doğdu. Batı'da, kadınların toplum içindeki imgelerinin ve konumlarının yeniden gözden geçirilmeye başlanmasının temelinde bu sorgulamalar yatar ve prenseslerle soylu kadınların bu mücadeledeki rolü çok büyüktür. Osmanlı'da ise hukuki açıdan kadın yanlısı bir itiraz olmamış, hiçbir değişiklik yapılmamış gibi görünüyor.*

Bir prensesin hayatı neye benziyordu? Osmanlı prensesleri için kapalı kapılar ardında, Fransız prensesleri için gözler önünde cereyan eden bir dizi balo ve eğlenceden mi ibaretti? Büyük kısmı saray salonlarında geçen bir hayatın ana hatlarını izlemek tarihçi için oldukça güçtür. Bu tarihsel kişiliklerle ilgili belge eksikliği de işi kolaylaştırmaz. Doğum, evlilik, ölüm, boşanma gibi önemli olaylara odaklanan kaynaklar ise sadece bölük pörçük bilgiler verir. Her şeye rağmen, mevcut kaynakların yönlendirdiği bu tematik seçim bazı konularda kesin veriler sağlaması açısından yararlıdır. Bunların arasında en iyi belgelenmiş olanlardan biri de evliliklerdir. Geçen ayki sayıda, evlilik meselelerine odaklanarak 16. yüzyılda Fransız ve Osmanlı prensesleri ile ilgili karşılaştırmalı bir çalışmaya başlamıştık. Konunun genişliği, bizi çalışmayı iki tematik kısma ayırarak iki sayıya bölmeye itmişti. Geçen ay Fransız ve Osmanlı prenseslerinin evlilik yaşamlarını dört sorunsal etrafında inceledik: Eşler arasındaki hiyerarşi, erkeklerin evlilik dışı ilişkileri, boşanma ve annelik. Bu ayki yazımız ise incelemenin ikinci bölümünü oluşturuyor: Evlilikle ilgili mali meseleler.

Resmi vakayinameler prenseslerin düğünlerinden söz ettiklerinde genellikle bu törenlerde sergilenen zenginliği, gösterişli kıyafetleri ve değerli taşları uzun uzun tasvir ederler. Ancak bu evliliklerin maliyeti

Cérémonie d'une noce turque (Türk düğünü).

Melling.

gibi çok önemli bir meseleyi göz ardı ederler ya da üstü kapalı geçerler. Oysa siyasi hesapların ve karmaşık stratejilerin ürünü olan bu evliliklerin, prensesin gerek babası gerekse müstakbel eşi için mali bir bedeli vardır. Bu kayda değer ekonomik mesele, evlilik pazarlığının önemli bir parçasıdır. Bazı durumlarda maiyetini güçlü kılarak eşi karşısında prensese iktidar sağlayan bu bedel, prensesin ailelerden birine ya da ikisine birden bağımlı hale gelmesine de neden olabilir. Sonuç olarak bu ekonomik veri, her iki hanedanda da prenseslere verilen değeri ve hanedan kurallarıyla itibar gerekliliklerinin nasıl bağdaştırıldığını açığa çıkaran ilginç bir göstergedir.

I — BABA KIZINI EVLENDİRMEK İÇİN PARA ÖDERSE: ÇEYİZ

Babanın evlenecek kızının ihtiyaçlarını mali olarak karşılaması anlamına gelen çeyiz, evliliğin iyi bilinen ekonomik boyutlarından biridir. Ancak uygulamalar toplumdan topluma, hatta aileden aileye farklılık gösterebilir. Prenseslerin durumu ise daha özeldir ve evlilikleri hanedan için bir itibar meselesi olduğu ölçüde, içinde yaşadıkları toplumun genelinden ayrılırlar.

Fransız hanedanında prenseslere verilen çeyiz *"loi salique"* ile derinden ilişkiliydi. Bu kanun prenseslerin hüküm sürmesini yasaklamakla kalmıyor, Fransız topraklarının parçalanmasını ve yabancıların eline geçmesini engellemek adına onları kral babalarının mirasından da dışlıyordu. Yeniçağda hükümdarların kızlarını (ya da kız kardeşlerini) varlığa kavuşturmak için başvurdukları en yaygın yöntem, onlara krallık arazisinden pay bırakmaktı. Bu uygulama *"loi salique"* ilkelerine ters düştüğü için, hükümdarlar başka bir çözüme yöneldiler: Prensese belli miktarda para verilmesi anlamına gelen *nakdî çeyiz*. Buna göre, Fransız prenseslerinin evlilik akdi krallık arazisi üzerindeki olası haklarından vazgeçtiklerini belirten bir madde içeriyor, kayıpları ise çeyiz ile karşılanıyordu. 15. yüzyılda saptanan çeyiz miktarı, zaman içinde bazı değişikliklere uğradı. 16. yüzyılda, bir hükümdar ya da tahta çıkması beklenen bir veliaht prens ile en iyi evliliği yapması öngörülen büyük kız çocuğu geleneğe göre 100 bin *livre*[a] alırken, diğer kız kardeşler 60 bin *livre* ile yetiniyorlardı.[1] Bu şekilde, kadınlar söz konusu olduğunda dahi, doğum sırasının önemli olduğu vurgulanmış oluyordu. Yine de, çeyiz miktarı evlendirilecek kızların sayısına, siyasi hesaplara ve Fransa kralının mali durumuna göre değişebiliyordu. Örneğin, I. François kızı Madeleine'i İskoçya Kralı Jacques ile evlendirdiğinde, 100 bin *écu* (225 bin *livre*) tutarında,[2] yani geleneğin öngördüğünden çok daha yüklü bir çeyiz verebilmişti. Bunun aksine, yine aynı kral baldızı Renée'yi Ferrare Dükü Hercule ile evlendirdiğinde geleneksel miktar ile yetinmiş, üstelik onu annesinin mirası olan Brötanya topraklarından da mahrum etmişti.[3] Bununla birlikte, bu uygulama Fransız topraklarının bütünlüğünü muhafaza etme olanağı sağlasa da, hükümdarı çok sayıda mali güçlükle karşı karşıya bırakıyordu. İdeal olan paranın bir defada ödenmesiydi, ancak ardı arkası kesilmeyen savaşların krallık ekonomisini zayıf düşürdüğü 16. yüzyılda bu pek mümkün olmuyordu. Bu durum hükümdarları bir ara çözüm bulmaya zorladı: Toplam tutarın bir kısmına karşılık gelen peşinat düğünde ödeniyor, kalan kısmı ise borcun bitimine kadar krallık arazilerinin gelirinden ödenecek bir rantla taksitlendiriliyordu.[4] Ayrıca, çeyiz prensese maiyetinin ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla veriliyor, yani Fransız hanedanı evlenen (Fransız sarayını ve topraklarını terk eden) prensesler için başka ek gelir öngörmüyordu. Sonrası kocasının sorunuydu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda geçerli olan sistem prensesler için ekonomik açıdan daha avantajlıydı. İslam kanunları gelinin ailesini kızlarına evlilik sonrası düzenli bir gelir sağlamaya mecbur etmiyorsa da, varlıklı ailelerde bu uygulama yaygındı. Prensesler söz konusu olduğunda ise, evlenen kızlara istisnai miktarlarda çeyiz vermek hanedan için bir onur meselesi, gücünü ve zenginliğini vurgulama aracı haline geliyordu. Burada kullandığımız anlamıyla çeyiz, bir Müslüman geleneği olan *mehr*'e[5] karşılık gelir. Osmanlı prensesleri için çeyiz miktarı 500 bin altına kadar ulaşabiliyordu. İlginç bir ayrıntı: Doğum sırası ayrımı yapılmaksızın, tüm prenseslere aynı miktarda çeyiz veriliyordu.[6] Fransız prensesleriyle Osmanlı prensesleri arasındaki diğer bir fark da, çeyizin Osmanlı prenseslerinin tek geliri olmaması ve padişahın bağışladığı maaş, tarım arazilerinin intifa hakkı, ayni haklar gibi diğer gelirlere eklenmesiydi.[7] Sonuç olarak, çeyiz Osmanlı prenseslerinin çok sayıda gelir kaynağından sadece bir tanesiydi; üstelik prenseslerin kişisel harcamalarıyla ev halkının giderleri de tümüyle kocalarının sorumluluğunda idi!

16. yüzyılda altın çağını yaşayan Osmanlı hanedanının inanılmaz zenginliği, bu dönemde prenseslere aktarı-

Ülkeleri dışında kraliçe olabilen Fransız prenseslerinin aksine, Osmanlı prensesleri bu konuma gelemiyorlardı. Sahip oldukları istisnai yaşam koşullarının bedeli, siyaset sahnesinde ön planda rol alamamaktı. Yabancı bir prensle evlenmek Fransız prenseslerinin iktidara gelmesine olanak tanırken, imparatorluk sınırları içinde tutulan Osmanlı prenseslerinin doğrudan ve resmi olarak hüküm sürme şansı bulunmuyordu.

lan bu olağanüstü mali gelirleri büyük ölçüde açıklıyor. Fransız prensesleri ise aynı dönemde evlilik akitlerinde öngörülen çeyiz miktarını bile elde etmekte zorlanıyorlardı. Bunun yanı sıra, krallık topraklarının bölünmezliği kuralı miras yoluyla mülk edinmelerine engel oluyor, onları yeniçağın bu başlıca gelir kaynağından

Marie Stuart gençliğinde, yaklaşık 1555 yılı.

François Clouet, Fransa Milli Kütüphanesi'nde (Paris) bulunan etamplar.

Marie Stuart beyaz yas elbisesiyle (ilk eşi II. François'nın ölümünden sonra) yaklaşık 1560 yılı.

François Clouet, Fransa Milli Kütüphanesi'nde (Paris) bulunan etamplar.

da mahrum ederek mali olanaklarını sınırlandırıyordu. Yine de, her iki hanedanın da kendi ölçülerinde hükümranlık itibarını vurgulamak için kızlarına çeyiz vermeye özen gösterdiklerini, kızların da eşlerinin evine bu itibarla gittiklerini görüyoruz.

II — ERKEK EVLENMEK İÇİN MÜSTAKBEL KARISINA PARA ÖDERSE: DULLUK GELİRİ

Prensesler evlenirken kesenin ağzını açması gereken yalnızca gelinin babası değildi. Müstakbel damadın da, ödeme biçim ve koşulları bir krallıktan diğerine farklılık gösterebilen bir miktar parayı prensese vererek bu masraflara katkıda bulunması beklenirdi.

Fransa'da bu para evlilik akdiyle tesis edilmiş ve kesinleşmiş olmasına rağmen, Fransız prenseslerine ancak eşlerinin ölümünden sonra, dulluk geliri [*douaire*] biçiminde ödeniyordu. Bu uygulamayı biraz açıklayalım: Hayattayken karısının ihtiyaçlarını statüsüne uygun bir düzeyde karşılama sorumluluğu kocanın göreviydi; dulluk geliri ise kocasının ölümünden sonra dul kalan prensesin yaşamını aynı düzeyde devam ettirebilmesi için bir telafi tazminatı olarak kabul ediliyordu. Söz konusu çiftin toplumsal statüsü göz önünde bulundurulduğunda, dulluk gelirinin küçük bir rakam olmadığı tahmin edilebilir. Kocasının ölümü halinde bile, dul kalan bir prensesin evliliğinde elde ettiği gücü ve itibarı koruması gerekiyordu. Dulluk geliri genellikle miras bırakılan topraklardan oluşuyordu. Dul eş bu toprakların geliriyle evinin ve maiyetinin geçimini sağlamaya devam edebiliyordu. Gelirin miktarı bir prensesten diğerine büyük farklılıklar gösterebiliyordu. İspanya kralı ile evlenen (II. Henri ile Catherine de Médicis'nin kızları Elisabeth) ya da Ferrare düküne gelin giden (XII. Louis ile Anne de Bretagne'ın kızları Renée) prenseslere miras kalan gelir elbette aynı olmuyordu. Özetlemek gerekirse, dulluk geliri kadın eş için kendi ölümüne kadar geçimini sağlamak üzere güvence altına alınmış bir gelir kaynağıydı. Fransız prensesleri için de, eşleri ölmüş olduğundan neredeyse denetimsiz yararlanabildikleri, çeyizden çok daha iyi bir gelir kaynağı anlamına geliyordu.

Osmanlı sarayının damatları da eşlerine para ödemek zorundaydılar. İslam kanunları gelinin ailesini çeyiz vermeye mecbur etmiyorsa da, müstakbel kocanın *mehr* ödemesini zorunlu kılıyordu.[8] Bu koşul yerine gelmedikçe evlilik geçerli sayılmıyordu. Buna rağmen, ödemenin gerçekleşmesi konusunda belli bir esneklik bulunuyordu: Ödeme bir kerede yapılabildiği gibi, erkek eşin ölümüne kadar taksitlendirilmesi de mümkün olabiliyordu ki, bu en yaygın uygulamaydı. Erkek eş ölür ölmez, kadının şahsi malı olarak kabul edilen *mehr*'in kalanı hazine payından bile önce mirastan ayrılıyordu. Kadın bu parayı kimse karışmadan canının istediği gibi kullanmakta serbestti. Osmanlı prensesleri söz konusu olduğunda, *mehr* miktarı elbette çok yüksekti[9] ama düzenli bir gelir oluşturmuyordu; esas amaç, dul kalan kadına yaşamını eskisi gibi sürdürmesini sağlayacak bir gelir değil, yaşlı eşinin ölümünün ardından arkada kalan genç prensese bir çeşit tazminat vermekti.

Görüldüğü gibi, hem Fransız, hem Osmanlı prenseslerinin evlilikleri benzer biçimde, kendilerine dul kaldıklarında ödenecek olan parayı evlilik akdiyle güvence altına alıyordu. Ancak bu güvence, iki ülkede farklı anlamlar ifade ediyordu: Osmanlı prensesleri için önceden belirlenmiş, sabit ve tek bir rakam söz konusu iken, bu açıdan daha şanslı olan Fransız prensesleri hayatları boyunca düzenli bir gelir kaynağı elde etmiş oluyorlardı. Açıkça görülüyor ki, dul kadın statüsü Osmanlı ve Fransız prensesleri için farklı biçimlerde algılanıyordu. Osmanlı prensesleri genellikle yeniden evlenmeleri için cesaretlendirilirken, Fransız prensesleri ölene kadar dul statüsünde kalmaya zorlanıyorlardı. Bu algı farkı, Osmanlı prenseslerinin aksine, Fransız prenseslerinin gelin gittikleri ülkelerde prens, hatta veliaht prens annesi olmalarıyla kısmen açıklanabilir. Kraliyet kuralları (ender istisnalar dışında) belki yeniden evlenmelerini yasaklıyordu, ama onlara çok daha önemli siyasi bir dünyanın kapılarını açıyordu.

III — PARA KAVGA SEBEBİ OLURSA: PRENSESLERİN GELİRLERİNİN İDARESİ

Para etrafında dönen pazarlıklar yalnızca düğünle ilgili değil, aksine

uzun vadeliydi. Bu nedenle kolaylıkla taraflar arasında bir anlaşmazlık kaynağına dönüşebiliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun ancak 16. yüzyıl sonlarına doğru kaybetmeye başladığı itibar ve zenginlik prenseslere daha büyük bir güvence sunsa da, Fransız ve Osmanlı prensesleri bu açıdan oldukça benzer bir durumla karşı karşıya kalmış gibi görünüyorlar.

16. yüzyıl Fransa'sının savaşlarla sarsılan karışık siyasal ortamında baş gösteren çok sayıda ekonomik sorun, evlenip ülke dışına çıkmış olsalar da yukarıda sözünü ettiğimiz çeyiz ödeme sistemine göre geçimlerini Fransa sınırları içinde bulunan beyliklerden sağlayan prensesleri etkiliyordu. Toprakların bu konumu prenseslerin anavatanlarıyla aralarındaki bağı korumakla birlikte gelirlerine erişmelerini güçleştiriyordu. Bir Fransız prensesinin içinde bulunduğu durumu ve karşılaşabileceği sorunları tek başına gayet iyi yansıtan Prenses Renée'nin öyküsünü izlemeye devam edelim. 1528'de Ferrare düküyle evlendirilen Renée'nin evlilik akdi, 250 bin altın *écu* tutarında bir çeyiz öngörüyordu. Akde göre, prensese 50 bin *écu* tutarında bir ilk ödeme yapılacak, çeyizin kalanı ise yıllık 10 bin *écu* tutarında rant geliri biçiminde ödenecekti. Oysa 1528 yılında I. François mali açıdan, öngörülen 50 bin *écu*'yü ödeyebilecek durumda değildi. Dolayısıyla başlangıçta kararlaştırılan ödeme planını, borcun bitimine kadar devam edecek yıllık 12.500 *écu* tutarında rant gelirine dönüştürdü.[10] Beylik topraklarından ve taht vergilerinden elde edilen bu rant, başka bazı kaynakların yanı sıra Chartres Dükalığı, Cisors Kontluğu ve Montargis Beyliği'ni de içeriyordu.[11] Prensesin hesap kayıtları üzerinde yapılan bir çalışma, Renée'nin kendisinin ve maiyetinin geçimini sağlamak için tümüyle bu rantın düzenli olarak ödenmesine güvendiğini gösteriyor.[12] Ancak ödemeler zamanında yapılmıyordu. Para Ferrare'ye gitmeden önce krallık görevlilerinin elinden geçiyor, onlar da bu konuda hiç acele etmiyorlardı. Bu nedenle, bazen iki yıla varan gecikmeler oluyordu.[13] Bunun dışında, beyliklerin sadece bir gelir kaynağı değil, aynı zamanda bir masraf kapısı olduğunu da unutmamak gerek. Paranın kasasına girmesi konusunda bu kadar zorlanan Renée'nin, bir de yangında kül olan yapıların yeniden inşası, sokaklara taş döşenmesi, köprülerin onarılması, şatoların yenilenmesi gibi çok çeşitli masraflarla baş etmesi gerekiyordu.[14] Diğer yandan, savaşlar ve kötü hasatlar da toprak gelirlerinin azalmasına neden oluyordu. Özetle, Renée yaşam düzeyini korumak için büyük miktarlarda borç almak zorunda kalıyordu. Bu ödeme biçiminin doğrudan sonucu olarak, hem ödemeleri her an durdurabilen Fransa kralına hem de ekonomik durumunu iyileştirmek için düzenli olarak başvurmak zorunda kaldığı eşine ve onun ailesine bağımlı hale geliyordu. Bu mali güçlükler, belli bir özerklik elde etmesini sağlayacak sağlam ve istikrarlı bir çevre edinmesine de engel oluyordu.[15] Evliliğinin krizli dönemlerinde böyle bir özerkliğin eksikliğini hissedecekti:[16] Bu krizler sırasında prensesin evinin idaresine doğrudan müdahale eden Ferrare dükü, prensesin himayesindeki bazı kişileri izlediği tarafsızlık politikası açısından tehlikeli oldukları gerekçesiyle kovmaktan çekinmedi.[17] Renée örneği, bir Fransız prensesinin ne tür bir bağımlılık kıskacına düşebileceğini göstermesi açısından oldukça anlamlıdır. Yine de burada, evlilik içi anlaşmazlıklarla daha da vahimleşmiş istisnai bir örnek söz konusudur ve içinde bulunduğu durum Renée'nin herkese rağmen kişisel fikirleri doğrultusunda davranmasına engel olmamıştır.

Peki, Osmanlı prensesleri gelirlerinin idaresiyle ilgili bu tür güçlüklerden kaçabiliyorlar mıydı? Öyle sanılabilir: Osmanlı prenseslerinin gelirleri, imparatorluk hazinesine ait varlıklardan aktarılıyordu. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılın büyük bir kısmında Fransa'dakine benzer iç karışıklıklar yaşamamıştı. Topraklarında ne ardı arkası kesilmeyen savaşlar ne de toplumsal ve dini çatışmalar görmüştü.[18] Yine de soruyu sormakta yarar var. Ne yazık ki, Osmanlı tarihçileri bu konuda araştırma eksikliği çekmektedirler. Bu eksikliğin nedeni kaynak yokluğu değil, mevcut kaynakların bugüne kadar derinlemesine işlenmemiş olmasıdır. Prenseslerin gelirleri ve bu gelirlerin idaresi konusu henüz oldukça geniş bakir bir alandır. Örneğin, çeyizlerinin kendilerine nasıl ödendiği konusunda elimizde herhangi bir bilgi bulunmuyor. Gelirlerini nasıl idare ettikleri ve nasıl kullandıkları konusunda ise çok az şey biliyoruz. Yine de kendilerine bırakılan toprakları ya da diğer gelir kaynaklarını, arazilerini gözetmek ve vergileri toplamakla yükümlü maiyetlerinden bazı görevliler aracılığıyla, yine kendilerinin idare ettiğini biliyoruz. Aynı şekilde, bir sorun çıktığında, imparatorluk adaletine kendileri başvuruyorlardı. Padişahla aralarında bulunan ayrıcalıklı bağ

IV. Henri ve Marie de Medicis'nin kızı, "Elisabeth de France" ya da "Elisabeth de Bourbon" denilen Kraliçe Elisabeth (yaklaşık 1615 yılı).

"Genç" Frans Pourbus tarafından yağlıboya, Staatliche Kunsthalle Karlsruhe.

IV. Henri ve Marie de Medicis'in kızı Christine de France, Savua Dükü ve Piemonte Prensi I. Victor Amédée'nin eşi.

Cérémonie de mariage (evlilik töreni), 15. yüzyıl gravürü, Salomon Schweigger.

nedeniyle kararın lehlerine çıkması olasıydı, ancak sistemin genel görüntüsü bu durumun prenseslere özgü olmadığı ve tüm imparatorluk arazisi sahipleri için aynı biçimde işlediği izlenimini veriyor. Örneğin, 16. yüzyıl sonlarına doğru imparatorluğun ekonomik durumu kötüye gitmeye başladığında ve özellikle 17. yüzyıl başlarında etkili olan Celali isyanlarını izleyen yağmalamalar sırasında, prenseslerin bu bölgelerde bulunan arazileri de diğerleri gibi zarar görmüş, ancak görünüşe göre kendilerine özel bir tazminat ödenmemişti. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nda prenseslere bırakılan toprakların statüsü, krallık arazilerinin dışarıdan mirasçılara geçmesini engelleme kaygısı içinde olan Fransa'da olduğu gibi sorun yaratmıyordu. Toprak padişahın malıydı ve erkek, kadın, prenses, vezir ya da diğer özel şahıslar arasında fark gözetilmeksizin, yararlanıcıya yalnızca intifa hakkı veriliyordu. Dolayısıyla, bu araziler hiçbir şekilde sonraki kuşaklara miras olarak bırakılamıyordu.[19] Son olarak, bu arazilerin bir borç karşılığı olarak değil (çeyiz), belirsiz bir süre için verildiğini de belirtelim: Padişah aksi yönde bir karar almadıkça, yararlanıcının ölümüyle son bulacak bir imtiyaz söz konusuydu. Bu sistem prensesleri kocalarına değil, gelirlerini kendilerine bir lütuf olarak bağışlayan, ama her an geri alabilecek olan padişaha bağımlı hale getiriyordu.

İmparatorluk arazilerinden elde edilen bu gelirlerin idaresi, böylece Osmanlı prensesinin babasına olan bağımlılığını artırıyordu. Üstelik bu araziler, kötü hasat, isyanlar, bakım masrafları gibi işletim sorunları söz konusu olduğunda, diğerlerinden farklı muamele de görmüyordu. Bu güçlükler nedeniyle, duruma göre prensesin ya da kocasının ailesi arazilerin idaresine düzenli olarak müdahale edebiliyordu. Fransız prenseslerinin durumunda ise evliliklerin ülke dışında gerçekleşmesi, özellikle eşler arasındaki geçimsizlik hallerinde bazı sorunlar yaratabiliyor, ancak kocasının imdadına yetişip çıkarlarını koruması olasılığı prensese Fransa kralı karşısında daha büyük bir özerklik veriyordu. Bu tür bir koruma, padişahın kullarıyla evli olan ve bu nedenle kocalarından güçlü bir destek beklemeyen Osmanlı prensesleri için neredeyse hiç geçerli değildi. Özetle, Osmanlı prensesleri Fransız prenseslerine göre daha zengindi, gelirleri daha uzun vadeli güvence altına alınıyor ve idaresi kesinlikle daha az sorun çıkarıyordu. Ancak, bunun karşılığında padişaha mutlak bir bağımlılık içinde yaşıyorlar ve ona kafa tutabilmek için gelin gittikleri aileye de güvenemiyorlardı.

SONUÇ

Fransız ve Osmanlı hanedanları arasında bir karşılaştırma yapma iddiasıyla ortaya atılmak biraz şaşırtıcı, hatta kışkırtıcı görünebilir. İlk bakışta böyle bir karşılaştırmayı meşrulaştıran hiçbir unsur yok gibidir. Din, kültür, coğrafi konum gibi tüm özellikleri bu iki hanedanı birbirinden ayırmaktadır. Ancak buradaki amacımız, kültürel coğrafyalar arasında ön plana çıkan ve tarihsel düşünceyi sınırlayan geleneksel ayrımları aşarak, karşılaştırmayı iktidar ve iktidarın ifade biçimleri üzerine kurmaktı. Peki ya hanedanlara özgü siyasal kurumların kökeninde kültür ve din yatmıyorsa? Bulundukları toplumda kabul görmek için bu unsurlarla renklenen siyasal kurumlar ya her şeyin üzerindeyse? 16. yüzyılda sistemleri temelde diğerlerinden daha fazla benzerlik gösteren Fransız ve Osmanlı hanedanları bu türden bir bilimsel çaba için gayet uygundu. Bu benzer siyasal hanedan ortamlarında, prenseslerin evliliklerini merkez alan birkaç nokta üzerinde düşünmeyi seçtik. İki hanedanda da prensesler, aileleri nezdinde görece benzer bir statüye sahipti. Saltanat unvanını taşıyan, ancak kendi çocuklarına aktaramayan, tahta çıkıp hüküm sürmeleri de yasaklanan bu kadınlar, evlilik ittifakları aracılığıyla başkaldırma tehlikesi olmadan iktidarı desteklemeye yönelik hiziplerin oluşmasında temel bir rol oynuyorlardı. Fakat Fransız prensesleri ülke dışındaki prenslerle evlendirilirken, Osmanlı prensesleri ülke içinde padişahın kulu olan devlet adamlarıyla hayatlarını birleştiriyorlardı. Bu durum, iki hanedan arasında prenses evlilikleri konusunda pek çok farklı sonucu olan ilk ayrımdı. Ancak her iki tür evlilik de aynı amaca hizmet ediyordu: Bir yandan hükümdarın çıkarlarına hizmet edebilecek nitelikte damatlar sağlarken, diğer yandan hanedan soyunun üstünlüğünü vurgulamak.

Bu verilerin ışığında, prenseslerin evliliklerinin özgün sonuçlarını iki düşünce ekseninden hareketle ortaya koymaya çalıştık: Bu koşul-

larda gerçekleşen evliliklerde eşler arasındaki ilişkiler ve bu evliliklerin prensesler açısından doğurduğu mali sonuçlar. Karşılaştırmanın sonunda, Osmanlı prenseslerinin Fransız benzerleri karşısında hem daha zengin hem de daha bağımsız ve eşleri karşısında daha güçlü bir konumda oldukları, evlilik içi ilişkilerde kendilerine özgü pek çok ayrıcalıktan yararlandıkları ortaya çıktı. Ancak, bu avantajların ve yüksek yaşam kalitesinin bir bedeli vardı. Kendi ülkeleri dışında kraliçe olarak tahta çıkabilen Fransız prenseslerinin aksine, Osmanlı prensesleri asla böyle bir konuma gelemiyorlardı. Sahip oldukları istisnai yaşam koşullarının bedeli, siyaset sahnesinde ön planda rol alamamaktı. Yabancı bir prensle evlenmek Fransız prenseslerinin iktidara gelmesine olanak tanırken, imparatorluk sınırları içinde tutulan Osmanlı prenseslerinin doğrudan ve resmi olarak hüküm sürme şansı bulunmuyordu. Biraz daha ileri gidelim: Batı'da geçerli olan ülke dışında evlenme geleneği, bir anlamda "Avrupalı" kimliğinin oluşmasını sağladı. Bir sarayı terk ederek başka bir sarayda yaşamaya giden prensesler de bu süreçte temel bir rol oynadılar. Gerçekten, sanatın, modanın, kültürün, hatta dinin o sıralarda zaten oldukça değişken olan sınırların ötesinde yayılmasını kolaylaştırdılar. Aksine, Osmanlı İmparatorluğu'nda hanedan sınırları içinde gerçekleşen evlilikler, uzun vadede imparatorluğun kendi içine kapanmasına neden oldu. Prenseslerin ön saflarda yer aldığı Osmanlı seçkinleri, imparatorluğun tüm topraklarına yayılmış olduğundan büyük bir çeşitlilik arz etse de, aynı dini-kültürel çevrede doğuyor, yaşıyor ve ölüyorlardı. Bu sınırların dışına çıkmaları ise neredeyse hiç mümkün olmuyordu.

Bu karşılaştırma çabamızı, bu makalenin devamı olarak üzerinde düşünülebilecek birkaç konu önererek noktalamak istiyoruz. Fransa'da uygulanan ve hiçbir geleneğe dayanmayan "*loi salique*", çok çeşitli itirazlara rağmen dayatılmıştı. Bunlardan bazıları, kanunun gerçek dayanaklarını sorgulama biçiminde hukuki alanda ifade bulurken, bazıları çeşitli yöntemlerle (vasiyetnameler, evlilik akitleri vb.) kanunun etrafından dolaşmaya çalıştılar. Hatta yerel görenekleri öne sürerek kadınların babalarının mirasından mahrum edilmesine karşı çıkan davalar açıldı. Bu hukuki itirazların ötesinde, "*loi salique*" edebiyat alanında kadınların iktidarını destekleyen ya da buna karşı çıkan çok sayıda esere esin kaynağı oldu. Bu kanun ve kadınların iktidara gelmesi sorunu etrafında, hukuki ve edebi alanda geniş bir tartışma doğmuş oldu. Acaba bu tür itirazlara Osmanlı İmparatorluğu'nda da rastlanıyor muydu? Bu alanda yapılmış herhangi bir araştırma maalesef yok. Kadınların iktidarda bulunması konusunda elbette çok sayıda itiraz dile getirilmiştir, ancak elimizdeki kaynaklarda bunlar yönetim biçimine yönelik daha genel eleştiriler arasında kaybolup gidiyor: Padişah eşlerine, cariyelerine ya da bakanlarına karşı çok zayıf davranıyordu, askeri sorumluluklarını yerine getiremiyordu vs. Hukuki açıdan ise, kadınlar tarafından ya da kadın yanlısı hiçbir itiraz olmamış, hiçbir değişiklik yapılmamış gibi görünüyor. Oysa Batı'da, kadınların toplum içindeki imgelerinin ve konumlarının yavaş yavaş yeniden gözden geçirilmeye başlanmasının temelinde bu sorgulamalar yatar ve prenseslerle soylu kadınların bu mücadeledeki rolü çok büyüktür. Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle bir sorgulamanın yapılmayışını nasıl yorumlamalıyız? Bu boşluk ne gibi sonuçlar doğurmuştur? Yüzyıllar içinde Osmanlı kadınlarının konumu nasıl evrilmiş ve bunun başlıca aktörleri kimler olmuştur? İşte bu konular oldukça geniş ve görece bakir, ancak umut vaat eden bir araştırma alanı oluşturmaktadır.

DİPNOTLAR

* *Livre*: Fransa'da 19. yüzyıl başlarında franc kabul edilene kadar kullanımda olan eski bir gümüş para birimi. (Ç.N.)

1 Cosandey Fanny, *La reine de France. Symbole et pouvoir* [*Fransa Kraliçesi. Simge ve İktidar*], Gallimard, 2000 : 92-93.

2 Cosandey, *La reine de France*: 93.

3 Zum Kolk, «Les difficultés des mariages internationaux » [«Uluslararası Evliliklerin Güçlükleri »], 104-107.

4 Cosandey, *La reine de France*: 94-97.

5 *EI (2)* : mahr, VI : 76-77.

6 Yine de, tahtta bulunan padişaha daha dolaylı bir bağı olan prensesler için, örneğin yine padişahın sorumluluğunda bulunan şehzade kızları için durumun farklılık gösterip göstermediği sorusu aklımıza gelebilir. Ancak günümüzde bu konuda elimizde kesin bilgi bulunmaması, bu soruyu cevaplamamızı olanaksız kılıyor. Ayrıca bu örneklere Osmanlı tarihinin yalnızca belirli dönemlerinde, kuruluş yıllarından 16. yüzyıl başlarına kadar ve daha sonra şehzadelerin cinsel açıdan faal olabildikleri durumlarda rastlıyoruz. Bu uygulama I. Süleyman'ın oğullarıyla son bulmuştur. Bu padişahın biri şehzade Mehmed, diğeri de şehzade Mustafa'dan olma iki kız torununu evlendirdiğini biliyoruz; oğullarından Beyazıt'ın da kız çocukları olmuştur, ancak kimlerle evlendikleri bilinmemektedir. Ne yazık ki, vakanüvisler bize çeyizlerle ilgili bilgi de bırakmamışlardır. Ardından, imparatorluğun klasik çağı boyunca şehzadeler üzerinde uygulanan cinsel denetim nedeniyle, bu tür örneklere rastlanmamıştır.

7 Barkan Ömer Lütfi, «İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri» *Belgeler* 9, 13 (1979): 1-380. Sonraları, 17. yüzyılda, padişahların prenseslere konut bağışlamasının yaygınlaştığını ve bu konutlar arasında deniz kenarındaki muhteşem yalıların da bulunduğunu görüyoruz. 16. yüzyılda, prenseslere bırakılan varlıklar büyük miktarlara ulaşabiliyor, onlar da daha sonra bu gelirleri, Mihrimah Sultan ve İsmihan Sultan örneklerinde olduğu gibi, vakıflara dönüştürüyorlardı.

8 *EI (2)* : mahr, VI : 76-77.

9 Ne yazık ki, günümüze ulaşan kesin bir rakam bulunmamaktadır. Ancak Osmanlı tarihinin tüm arşiv ve kaynaklarının henüz düzenli biçmde incelenmediğini de unutmayalım. II. Selim'in kızı ve Zal Mahmud Paşa'nın eşi Şah Sultan örneğinde, mehr ile ilgili dolaylı bir bilgi mevcuttur. Necipoğlu, Gülru, *The Age of Sinan. Architectural Culture in the Ottoman Empire*. Reaktion Books, 2005: 371.

10 Zum Kolk, «Les difficultés des mariages internationaux», p. 108.

11 Zum Kolk, «Les difficultés des mariages internationaux», p. 109.

12 Zum Kolk, «Les difficultés des mariages internationaux», p. 108-109.

13 Zum Kolk, «Les difficultés des mariages internationaux», p. 109.

14 Zum Kolk, «Les difficultés des mariages internationaux», p. 109.

15 Zum Kolk, «Les difficultés des mariages internationaux», p. 109-110.

16 İmparatorluk ve Papalık karşısında Cognac Ligi'nin çözülüşünden beri izlemeye çalıştığı tarafsızlık politikasını tehlikeye sokacak şekilde, Fransa yanlısı bir partiyi destekliyordu. Ayrıca, koyu bir katolik olan kocasına rağmen, Avrupa'da 16. yüzyıldaki protestan reform hareketinden yana tavır alıyordu. Zum Kolk, « Les difficultés des mariages internationaux », p. 111-116.

17 Zum Kolk, «Les difficultés des mariages internationaux», p. 110-112.

18 Bu dönemde Osmanlı topraklarında elbette dönemsel ve dağınık isyanlar çıktığı olmuştur. Ayrıca, 1561 yılında Konya Ovası'nda I. Süleyman'ın iki oğlu Beyazıt ve Selim'i karşı karşıya getiren ve Beyazıt'ın ölümüyle sonuçlanan taht savaşını da unutmayalım. Yine de bu karışıklıklar, süre ve cereyan ettikleri coğrafi alanın genişliği bakımından Fransa'nın 16. yüzyıl boyunca yaşadığı iç ve dış savaşlarla karşılaştırılamaz.

19 Kanımızca, 15. yüzyılda yabancı hükümdarlarla evlendirilen prenseslerin çeyizleri ve diğer gelirlerine eğilen bir araştırma da son derecede ilginç olacaktır.

KRONOLOJİ TEMELLİ TARİH ÖĞRETİMİ VE ORTAYA ÇIKARDIĞI ÜRÜN

BİR DÖNEM BİTERKEN TARİHE NOT DÜŞMEK

HAZIRLAYANLAR: YÜCEL KABAPINAR - EMİR HERSAN

Ülkemizdeki tarih öğretiminin bir sonucu olarak kronoloji ve kronoloji bilgisi, olayların tarihlerinin ezberlenmesi ile özdeşleştirilmiştir. Oysaki kronoloji bilgisi sadece bir olayın gün, ay ve yılının (ya da salt yılının) bilinmesi değildir. Olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisinin yanı sıra, uzun bir sürecin irdelenmesi noktasında tarihteki gelişim ve değişimin de izlerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu anlamda da kronoloji bilgisi, nitelikli bir tarihsel bilincin temel harçlarından biridir demek yanlış olmayacaktır.

2004 yılında ilan edilen İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi (4.- 5. sınıflar) Öğretim Programı'nda geliştirilmesi hedeflenen beş beceriden (gözlem, mekânı algılama, değişim ve sürekliliği algılama, sosyal katılım) biri de "zaman ve kronolojiyi algılama becerisi" olmuştur.[1] Bu beceri başlığı altında geliştirilecek alt beceriler arasında da;

- Takvim bilgisi edinme
- Geçmiş-şimdi-gelecek zamanı ayırt etme
- Zaman ifadelerini doğru kullanma
- Kronolojik sıralama yapma
- Zaman şeridindeki veriyi yorumlama
- Zaman şeridi oluşturma

sayılmıştır. Nitekim bu öğrenme alanı başlığı altında sunulan açıklamalarda "Bu öğrenme alanı, öğrencilerin kendi köklerini ve zamanda bulunduğu yeri anlama ihtiyacını karşılar ve geçmiş- bugün- gelecek bağlantısını kurabilmelerine yardımcı olur. Öğrenciler, kim olduklarını, geçmişte olan olayları, geçmiş ile bağlantı kurmayı, dünyanın değişimini ve gelecekteki durumunu anlarlar. İnsanların geçmişle olan duygusal bağlarını, insanlık tarihi boyunca bulundukları yerleri kronoloji, değişim ve süreklilik perspektifi ile açıklamaya çalışırlar" denmektedir. İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi (6.- 7. sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu'nda da "Zaman ve kronolojiyi algılama becerisi" aynı alt becerilerle birlikte yer almıştır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2005, 51). Ancak bu noktada 4.- 5. sınıflardan farklı olarak en önemli ayrıntı "Zaman ve Kronolojiyi Algılama" başlığı altında beş sayfalık bir açıklamaya yer verilmiş olmasıdır. Bu açıklamada öğrencilerde kronoloji ve zaman kavramlarının gelişimine ilişkin yapılan araştırmaların sonuçları ile birlikte kronoloji ve zaman kavramlarının geliştirilmesine ilişkin bir dizi öğretim yöntem ve tekniklerine yer verilmiştir. Kişisel zaman şeridi, ayakkabı kutusu zaman kapsülü, aile büyükleriyle görüşme, yerel tarih, misafir konuşmacılar, hikâyeler ile günlük ve mektup yazma etkinlikleri bu bağlamda önerilen yöntem ve tekniklerdir.[2]

Buraya kadar yapılan açıklamalardan tarihsel olayların kronolojik bilgisinin salt tarih ezberlemek olmadığı sonucu çıkmaktadır. Özellikle böyle bir tarihsel kronoloji perspektifi, öğrencilere tarih derinliği kazandırması beklenen öğretmen adaylarında daha bir önem kazanmaktadır. Bu çerçevede bu araştırmadaki temel vurgu, ilköğretimden liseye dek olan tüm süreçlerde eski sistemin (vatandaşlık aktarımına göre kurgulanmış, kronolojik bir akış içerisinde şekillenmiş davranışçı öğrenme) anlayışı ve programlarına göre oluşturulmuş Sosyal Bilgiler ve Tarih derslerini almış olan öğretmen adaylarının tarihsel kronoloji noktasındaki durumlarının belirlenmesidir. Bir diğer deyişle, öğretmen adaylarının Türk ve dünya tarihine ilişkin görece temel olayları ne derece kavradıkları ve birbirleri ile ilişkilendirdiklerini ortaya koymaktır. Ancak burada özenle vurgulanması gereken nokta, bu araştırma ile öğretmen adaylarının kronoloji noktasında yeterlilik/yetersizliklerinin sorgulanması değil, vatandaşlık aktarımına/davranışçı öğrenme anlayışına göre oluşturulmuş kronolojik temelli bir tarih öğretimi yaklaşımının öğrencilerde bıraktığı etki ve izlerin irdelenmesidir. Bu çerçevede araştırmanın amacı, yapılandırmacı anlayış olarak nitelenen yeni bir anlayışa geçilmişken, eski tarih öğretimi anlayışı ile yetişmiş olan öğrencilerin kronoloji noktasında nerede olduğunu saptamaktır. Bir

diğer deyişle, bundan 10-20 yıl sonra yapılandırmacı sistem çerçevesindeki öğrencilerin/öğretmen adaylarının kronoloji becerilerini inceleyecek araştırmacılar için bir bakıma tarihe not düşmektir. Böylelikle araştırmacılar eski ve yeni sistemdeki tarih öğretiminin ürünlerini karşılaştırma olanağını bulabileceklerdir.

Araştırmaya Marmara Üniversitesi Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı'nda eğitimlerine devam eden 1. ve 3. sınıf öğretmen adayları katılmıştır. Bu grup içerisinde 1. sınıfların seçilmesinin nedeni, öğretmen adaylarının yakın zaman önce Öğrenci Seçme Sınavı'na girmiş olmaları ve devam ettikleri sınıfta Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersini birinci ve ikinci dönem boyunca (Uygarlık Tarihi, Türk Tarihi ve Kültürü dersleri ile birlikte) alıyor olmalarıdır. Bu çerçevede birinci sınıftaki öğretmen adayları tarih dersleri ile iç içedir demek yanlış olmayacaktır. Yine 3. sınıftaki öğretmen adaylarının seçilmesinin nedeni de tüm derslerin öğretimine ilişkin dersleri almış olmalarıdır. Yine 3. sınıfta tarih dersi olmaması nedeniyle öğrencilerde kronolojik anlamda nasıl bir perspektif oluştuğunun ortaya çıkarılması da amaçlanmıştır. Araştırma bahar döneminin sonunda gerçekleştirilmiş olması nedeniyle katılan öğretmen adaylarının 2. ve 4. sınıfa geçmiş oldukları da ifade edilmelidir. Araştırmaya 1. sınıflardan 112, 3. sınıflardan ise 117 olmak üzere toplam 229 (136 kadın, 89 erkek, 4 cinsiyet belirtmemiş) öğretmen adayı katılmıştır.

KRONOLOJİK SIRALAMA: HANGİ OLAY ÖNCE OLMUŞTU ACABA?

Öğretmen adaylarına başlangıçta beş soru sorularak kendilerine sunulan olayları kronolojik olarak sıralamaları istenmiştir[3]. Her bir soruda beş tarihsel olay kendilerine karışık bir sıra ile sunulmuş ve olayları sıralamaları istenmiştir. Bu beş soru (araştırmada yer alan soru ve olay dizilişi ile) aşağıda sunulmuştur. Bunlar;

- *Devletlere* (Osmanlı İmparatorluğu, Hunlar, Büyük Selçuklu Devleti, Türkmenistan Cumhuriyeti, Uygurlar),

- *Padişahlara* (Fatih Sultan Mehmed, III. Sultan Selim, Vahdettin, Orhan, Kanuni Sultan Süleyman),

Tablo 1: Her bir kronoloji dizisine öğretmen adaylarının verdikleri yanıtlar

DEVLETLER			PADİŞAHLAR			KURTULUŞ SAVAŞI		
	Sayı	%		Sayı	%		Sayı	%
Yanlış	88	38,4	Yanlış	141	61,6	Yanlış	164	71,6
Doğru	141	61,6	Doğru	88	38,4	Doğru	65	28,4
TÜRKİYE TARİHİ			**DÜNYA TARİHİ**					
	Sayı	%		Sayı	%			
Yanlış	179	78,2	Yanlış	148	64,6			
Doğru	50	21,8	Doğru	81	35,4			

Öğretmen Adayı 29 (3. sınıf)

Soru I. Aşağıdaki devletleri tarihte varoluş sırasına göre sıralayınız.
(1) Osmanlı İmparatorluğu (2) Hunlar (3) Büyük Selçuklu Devleti (4) Türkmenistan Cumhuriyeti (5) Uygurlar

Osmanlı imp. B.Selçuklu D. ...Hunlar..... ....Uygurlar Türkmenistan

Öğretmen Adayı 9 (3. sınıf)

Soru V. Aşağıdaki Dünya tarihinden bazı olayları oluş sırasına göre sıralayınız.
(1)Ay'a İnsanın İlk Kez Ayak Basması (2)Sanayi Devrimi (3)Amerika'nın Keşfi (4)Çanakkale Savaşı (5)Hiroşima'ya Atom Bombasının Atılması

Amerikanın Keşfi | Hiroşima'ya Atom Bombası | Ay'a ayak basılması | Sanayi... Devrimi | Çanakkale Savaşı

Öğretmen Adayı 27 (3. sınıf)

Soru III. Aşağıdaki Kurtuluş Savaşı'nda geçen tarihsel olayları oluş sırasına göre sıralayınız.
(1) Lozan Antlaşması (2) Erzurum Kongresi (3) TBMM'nin Açılışı (4) Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı
(5) Mondros Ateşkes Antlaşması

Mondros Ateşkes .....Lozan Ant. Erzurum Kong. Atatürkün Samsun'a ....TBMM'nin açılışı

Öğretmen Adayı 116 (1. sınıf)

Soru IV. Aşağıdaki Türkiye Cumhuriyeti sürecinde gerçekleşen olayları oluş sırasına göre sıralayınız.
(1)12 Eylül Askeri Darbesi (2)Kıbrıs'a Türk Askerinin Müdahalesi (3)Çok Partili Yaşama Geçiş
(4)27 Mayıs Askeri Darbesi (5) 1982 Anayasası'nın Kabulü

Çok partiliyaşam 1982 Anayasası Kıbrıs'a Müd. 27 Mayıs.. 12. Eylül

Olayları, oluş sırasına göre yerleştirmeleri istenen öğretmen adaylarının yanıtları.

· *Kurtuluş Savaşı'na* (Lozan Antlaşması, Erzurum Kongresi, TBMM'nin Açılışı, M. Kemal'in Samsun'a Çıkışı, Mondros Ateşkes Antlaşması),

· *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne* (12 Eylül Askeri Darbesi, Kıbrıs'a Türk Askerinin Müdahalesi, Çok Partili Yaşama Geçiş, 27 Mayıs Askeri Darbesi, 1982 Anayasa'sının Kabulü),

· *Dünya Tarihi'ne* (Ay'a İnsanın İlk Kez Ayak Basması, Sanayi Devrimi, Amerika'nın Keşfi, Çanakkale Savaşı, Hiroşima'ya Atom Bombasının Atılması) ilişkin olayların oluş sırasına göre sıralanmasıdır.

Yukarıda sunulan olaylar dizisine ilişkin vurgulanması gereken boyut, bu olayların aslında ilgili alanın temel olaylarını içeriyor olmasıdır. Bu anlamda aslında olayların tarihinin ezbere bilinmesinden öte, olayların akışındaki neden-sonuç ilişkilerinin kurulmasının önemli olduğudur. Tablo 1'de tüm öğretmen adaylarının her bir soruya verdikleri doğru ve yanlış yanıtların frekans ve yüzdeleri sunulmuştur.

Tablo 1'den de görülebileceği üzere, öğretmen adaylarının kronolojik sıralama noktasında en çok başarılıdan en az başarılı oldukları kronoloji sıralamasına göre aşağıdaki gibi oluşmuştur. Bunlar; Devletler, Osmanlı Padişahları, Dünya Tarihi, Kurtuluş Savaşı, Türkiye Tarihi sıralamasıdır. Görüldüğü gibi beş kategorideki bu sıralamalar içerisinde sadece Devletler'de öğretmen adaylarının yüzde elliden fazlası (% 61,6) doğru sıralamayı yapabilmişlerdir.

Diğer dört kronoloji dizininde ise doğru yanıtların oranı % 22 ile % 38 arasında değişmiştir. Osmanlı Padişahları kronoloji dizini (% 38,4 doğru, % 61,6 yanlış) ile Dünya Tarihi kronoloji dizini (% 35,4 doğru, %64,6 yanlış) ikinci ve üçüncü sırada öğretmen adaylarının görece daha çok doğru yanıt verdikleri olmuştur. Bu örnekler zaman içinde değişim ve sürekliliği görebilmeleri ve olayların tekilliklerinden birtakım bağlantılar ve ilişkilendirmeler yoluyla bir sonuç çıkarma noktasında öğretmen adaylarının sorunlar yaşadığının en somut göstergelerindendir. Beş farklı dönemdeki olaylara ilişkin öğretmen adaylarının yanıtları eski program ve eski programın öğrencilerde ortaya çıkardığı/çıkaramadığı tarihsel kronoloji becerisine ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Her ne kadar eski program, tüm tarihsel süreç ve dönemlerdeki önemli olayların öğrencinin önüne getirilmesini temel alan kronolojik bir akışı simgeliyor olsa da, bu çalışma grubu bağlamında, öğrencilerde nitelikli bir kronolojik perspektifin oluşmasına yeterince katkıda bulunmadığı açıktır. Burada ironik olan kronolojik akışlı bir tarih programının öğrencilerde kronoloji perspektifi oluşturmada yeterince başarılı olamamasıdır.

İlköğretim birinci basamak ve ikinci basamakta tekrarlanan, lisede bir kez daha bilgi hacmi genişleyerek üzerinden geçilen, Sınıf Öğretmenliği öğrencileri özelinde Türk Tarihi'ne ilişkin konuların bir kez daha üniversite basamaklarında tekrarlandığı bir dikey program yapısı içerisinde ortaya böyle sonuçlar çıkmıştır. Olayların salt kendi tekillikleri içerisinde birbirleri ile ilişkisiz bir şekilde ve yoğun siyasi tarih ekseninde sunulması, tarihçilerin farklı yorum ve

Tablo 2: Öğretmen adaylarının tarihsel dönemlere ilişkin olayların anımsadıkları tarihlerinin oranı

	Cumhuriyet Tarihi	Osmanlı Tarihi	İslam Tarihi	İslam Öncesi'nden Osmanlılara Türk Tarihi	Dünya Tarihi	İlkçağ Tarihi	Toplam Kronoloji
Ortalama	3,13	1,56	0,96	0,59	0,44	0,10	6,78

Tablo 3: Her bir dönem için en çok anımsanan ilk üç olay ve anımsanma sayıları

Cumhuriyet Tarihi		Osmanlı Tarihi	
Olayın Adı	**Sayı**	**Olayın Adı**	**Sayı**
M. Kemal'in Samsun'a Çıkışı	109	İstanbul'un Fethi	164
TBMM'nin Açılışı	107	Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu	115
Cumhuriyet'in İlanı	91	Ankara Savaşı	18
İslam Tarihi		**İslam Öncesi'nden Osmanlılara Türk Tarihi**	
Olayın Adı	**Sayı**	**Olayın Adı**	**Sayı**
Hz. Muhammed'in Doğumu	104	Malazgirt Savaşı	88
Hz. Muhammed'in Ölümü	51	Talas Savaşı	13
Mekke'den Medine'ye Hicret	30	Kösedağ Savaşı	7
Dünya Tarihi		**İlkçağ Tarihi**	
Olayın Adı	**Sayı**	**Olayın Adı**	**Sayı**
Fransız İhtilali	56	Yazının Bulunuşu	10
I. Dünya Savaşı	15	Hz. İsa'nın Doğumu	4
Ekim Devrimi-II. Dünya Savaşı	4	Kavimler Göçü	3

bakış açılarından kaçınılarak tarihin tek boyutlu olarak sunulması, tarihsel dönemlere ilişkin 'büyük fotoğrafın' oluşmasındaki en büyük eksikliklerdendir. Hatta kronolojik tarih anlayışı içerisindeki bu kopukluklara karşın, ölçme ve değerlendirme boyutunda olayların salt yılları, tarihsel kişilikleri, yer adları gibi boyutlarına verilen önem, öğrencilerin kronolojik bir algı geliştirmesinin önünde engel bile oluşturmuştur demek yanlış olmayacaktır. Araştırmada ayrıca şu sorulara da yanıt aranmıştır:

- Öğretmen adaylarının kendilerine sunulan tarihsel dönemlere ilişkin anımsadıkları tarihler nelerdir?

- Öğretmen adaylarına göre tarih öğretiminde kronoloji bilgisi gerekli midir?

- Tarih ve tarih dersi öğretmen adaylarına hangi duygu, düşünce ve kavramları çağrıştırmaktadır? Aşağıda bu soruların yanıtlarına yer verilecektir.

ÖĞRETMEN ADAYLARI VE KRONOLOJİ BECERİLERİ: "OLAYLARIN TARİHLERİ AKLIMDA KALMIYOR"

Veri toplama sürecinde öğretmen adaylarına Cumhuriyet Tarihi, Osmanlı Tarihi, Dünya Tarihi, İslam Tarihi, İslam Öncesi Türk Tarihi, İlkçağ Tarihi olmak üzere (okul yaşantılarında gördükleri dönem yapısı içerisinde) dönemlere ayrılmış bir anket verilerek anımsadıkları tarihsel olayları, oluş tarihleri ile birlikte yazmaları istenmiştir. Bu noktada zaman baskısı oluşmaması için zamanı diledikleri kadar kullanabilecekleri kendilerine ifade edilmiştir. Yine öğretmen adaylarına yazmaları istenen olay ve tarihlerinin salt siyasal tarihle ilgisi olmak zorunda olmadığı, sosyo-ekonomik ve kültürel tüm boyutları kapsayabileceği özellikle ifade edilmiştir. Elde edilen veriler nitel verileri analiz yöntemlerinden İçerik Analizi'ne tabi tutulmuş ve sayısallaştırılarak tablolar halinde sunulmuştur. Tablo 2, öğretmen adaylarının Cumhuriyet Tarihi, Osmanlı Tarihi, Dünya Tarihi, İslam Tarihi, İslam Öncesi Türk Tarihi'nden Osmanlılara, İlkçağ Tarihi dönemlerine ilişkin anımsadıkları olayların oranını göstermektedir. Bu arada özellikle ifade edilmesi gereken boyut, her ne kadar kendilerine anketi doldurmaları için uzun zaman verilmiş olsa da aşağıdaki oranların, öğretmen adaylarının "bildikleri" tarihleri değil, "anımsadıkları" tarihleri ifade ettiğidir.

Tüm öğretmen adaylarının ankete verdikleri yanıtların ortalaması alındığında, çalışma grubundaki öğretmen adaylarının Cumhuriyet Tarihi'ne ilişkin anımsadıkları ortalama kronoloji bilgisi yaklaşık 3 iken, bu Osmanlı Tarihi'nde ortalama 1,5, İslam Tarihi'nde 1, İslam Öncesi'nden Osmanlılara Türk Tarihi'nde 0,6 olmuştur. Dünya Tarihi'nde ise bu ortalama 0,4, İlkçağ Tarihi'nde ise 0,1 düzeyindedir. Çalışmaya katılan öğretmen adaylarının anımsadıkları ortalama kronolojisi ise yaklaşık 7 olarak saptanmıştır. Sonuçlar da göstermektedir ki, öğretmen adaylarının tarihleri ile birlikte anımsadıkları olaylar görece yakın tarihten daha uzak tarihlere doğru ve Türk Tarihi'nden Dünya Tarihi'ne doğru giderek azalmaktadır. Tablo 3'te ise öğretmen adaylarının kendilerine verilen her bir dönem için en çok anımsadıkları ilk üç olaya ve anımsanma sayısına yer verilmiştir.

Tablo 3'ten de görülebileceği üzere tüm dönemlere ait en çok anımsanan olaylar genellikle o dönemin en bilinen olayları olarak ön plana çıkmaktadır. Sözgelimi İslam Tarihi içerisindeki en önemli olaylar Hz. Muhammed'in doğumu ve ölümü ile Mekke'den Medine'ye Hicret etmesidir. Aynı şekilde Cumhuriyet Tarihi için Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı, TBMM'nin Açılışı, Cumhuriyet'in İlanı ilk üç sırada yer almış olaylardır. Bu dönemin dördüncü ve beşinci sırada yer alan olaylarını da Mustafa Kemal'in ölüm ve doğum tarihleri oluşturmuştur. Tablo 3, en çok anımsanan ilk üç olaylar incelendiğinde bu olayların büyük bölümünün siyasal tarih ve onun uzantısı olan savaşlarla ve liderlerle ilgili olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede sosyo-ekonomik ve kültürel tarih ile ilgili olaylar en çok anımsanan olaylar arasında yer bulamamıştır. Tüm bunların öğretmen adaylarına eğitim hayatları boyunca sunulan tarih öğretiminin niteliği ile ilintili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 4'te ise dönemlere göre en az ve en çok tarihsel olayı tarihiyle

Tablo 4. En az ve en çok anımsanan tarihler ile anımsayan kişi sayısı

	Kişi	En Az Kronoloji	Kişi	En Çok Kronoloji
Cumhuriyet Tarihi	37	0	1	17
Osmanlı Tarihi	49	0	1	19
Dünya Tarihi	149	0	2	5
İslam Tarihi	109	0	1	7
İslam Öncesi -Osmanlı Türk Tarihi	123	0	7	3
İlkçağ Tarihi	205	0	1	3
Tüm Dönemler Toplamı	12	0	1	42

birlikte yazmış öğretmen adaylarının sayısı sunulmuştur.

Tablo 4'ten de görüleceği üzere, Cumhuriyet Tarihi ile ilgili olarak 37 öğretmen adayı hiçbir tarihsel olayı yazmazken, 1 öğretmen adayı ise 17 tarihi doğru olarak yazmıştır. Benzer şekilde 109 öğretmen adayı İslam Tarihi ile ilgili hiçbir tarihi anımsamazken, en yüksek oranda 1 öğretmen adayı 7 tarihi doğru olarak ifade etmiştir. Bu sayı İlkçağ Tarihi için 205 katılımcının hiçbir tarih yazmaması, 1 öğretmen adayının ise 3 tarihi yazması şeklinde gerçekleşmiştir. Tüm dönemler toplamında ise 12 öğretmen adayı tüm dönemlere hiçbir tarih yazmazken, 1 öğretmen adayının tüm dönemler toplamı ise 42 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 5'te ise, öğretmen adayları tarafından en çok hatırlanan tarihsel olaylar ile bunların kaç öğretmen adayı tarafından hatırlandığına ilişkin sayısal değerlere yer verilmiştir. Bir satırda birden fazla tarihsel olayın yer almasının anlamı, aynı sayıda öğretmen adayı tarafından yazıldığı anlamındadır. Sadece 1'er öğretmen adayı tarafından anımsanan olaylar listeye eklenmemiştir.

Öğretmen adaylarının en çok anımsadığı ilk 10 tarihsel olay incelendiğinde ilk göze çarpan ilk iki olayın Osmanlı Tarihi ile ilintili olduğudur. Çalışmaya katılan 220 öğretmen adayından 164'ü İstanbul'un Fethi'nin tarihini yazmıştır. Bunun ardından da üzerinde farklı bakış açılarının ortaya konulduğu Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun tarihi 115 öğretmen adayı ile en sıklıkla yazılan ikinci tarih olarak yer almıştır. Bunun ardından en çok bilinen üçüncü ve dördüncü tarihler Kurtuluş Savaşı ile ilintili iki tarih olan Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı ile TBMM'nin Açılışı olmuştur. Yine Cumhuriyetin İlanı ile Atatürk'ün Ölümünün tarihleri de bu sürecin devamı olarak en çok bilinen tarihler olarak görülebilir. İslam Tarihi ile ilintili olarak ise, Hazreti Muhammed'in doğum ve ölüm tarihleri en sıklıkla bilinen tarihlerdir. "Anadolu'nun kapılarını açan savaş" olarak ders kitaplarında yorumlanan Malazgirt Savaşı da öğretmen adaylarının en çok anımsadıkları tarihlerden biridir. İlk on içerisinde Dünya Tarihi ile ilgili yer alan tek olay ise Fransız Devrimi'dir. Öğretmen adaylarının anımsadıkları ilk on olay incelendiğinde bunların ilköğretimden liseye dek olan süreçte yer alan ders programlarında en çok vurgulanan olaylar olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Öğretmen adayları tarafından en çok hatırlanan tarihsel olaylar ve kronolojileri

Öğretmen Adayları Tarafından Hatırlanan Tarihsel Olaylar	Sayı
İstanbul'un Fethi	164
Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu	115
Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı	109
TBMM'nin Açılışı	107
Hz. Muhammed'in Doğumu	104
Cumhuriyet'in İlanı	91
Malazgirt Savaşı	88
Atatürk'ün Ölümü	87
Fransız Devrimi	56
Hz. Muhammed'in Ölümü	51
Mustafa Kemal'in Doğumu	46
12 Eylül Askeri Müdahalesi	44
Mekke'den Medine'ye Hicret	30
27 Mayıs Askeri Müdahalesi	24
Ankara Savaşı - 1915 Çanakkale Savaşı - 1982 Anayasası'nın Kabulü	18
I. Dünya Savaşı - Karlofça Antlaşması	15
Talas Savaşı - Halifeliğin Kaldırılması	13
Mondros Ateşkes Antlaşması - Kıbrıs Harekâtı	12
Yazının Bulunuşu	10
Saltanatın Kaldırılması - 1999 Marmara Depremi	8
Bedir Savaşı - Kösedağ Savaşı - 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı	7
Pasinler Savaşı - Miryakefalon Savaşı - Lozan Anlaşması - Latin Alfabesi'nin Kabulü - Kadınlara Seçme/Seçilme Hakkı	6
Hz. Muhammed'in Peygamber Oluşu - Ridaniye Savaşı - II. Meşrutiyet'in İlanı – 1924 Anayasası'nın Kabulü - Hatay'ın Anavatana Katılışı - Deniz Gezmiş'in İdamı - Turgut Özal'ın Ölümü	5
Sivas Kongresi - Büyük Taarruz - İstiklal Marşı'nın Kabulü - Çok Partili Hayata Geçiş - Demokrat Parti'nin İktidara Gelişi - Adnan Menderes'in İdamı - Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın İdamları	3
Amasya Genelgesi - Erzurum Kongresi - I. İnönü Savaşı - Afyon'un Kurtuluşu - Tevhid-i Tedrisat Kanunu - Şeyh Sait Ayaklanması - 12 Mart Muhtırası - 1 Mayıs Olayları - 28 Şubat Muhtırası - Galatasaray'ın UEFA Kupası'nı Kazanması	2

KRONOLOJİ BİLGİSİ GEREKLİ MİDİR?

Geçmişin öğrencileri bugünün öğretmen adaylarına "tarih öğretiminde kronoloji gerekli midir" sorusu sorulmuş aşağıdaki yanıtlar alınmıştır.

Evet gereklidir 161 (%70,3)
Hayır gerekli değildir 35 (%15,3)
Boş 24 (%10,5)
Kodlanamayan 9 (%3,9)
Toplam
229

Görüldüğü gibi öğretmen adaylarının büyük bölümü (%70,5) tarih öğretiminde kronolojinin önemli olduğu noktasında görüş bildirmişlerdir. Çalışma grubunda yer alanların %15,5'ine göre ise kronoloji bilgisi tarih öğretiminde önemli bir boyut değildir. Aşağıda kronoloji bilgisinin

gerekli ve gereksiz olduğunu düşünen iki öğretmen adayının açıklamalarına yer verilmiştir.

Öğretmen Adayı 18 (1. sınıf)
Bana göre kronoloji ve kronoloji bilgisi önemlidir. Çünkü bazı olaylar birbirinin sonucuna ya da nedenine bağlı olarak ortaya çıkıyor. Bu da kronolojik olarak işlenmesini gerektiriyor diye düşünüyorum ama bugüne kadar kronolojik olarak işlendi, ne kadar verim aldığımız tartışılacak bir mevzu.

Öğretmen Adayı 44 (1. sınıf)
Bana göre kronoloji bilgisi önemli değildir. Çünkü bir olayın sebebini ve sonucunu bilmek onun yapılış zamanından önemlidir. Kronoloji bilgisi ezbere dayanır ve tarih öğrenmeyi zorlaştırabilir.

Bu soruya evet ya da hayır yanıtı veren öğretmen adaylarının gerekçelerinin ilk 8'i ise Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6'daki analiz sonucundan da görülebileceği gibi, öğretmen adaylarının görece önemli bir bölümü (161 kişi ve %70,3'ü) tarih öğretiminde kronolojinin gerekli olduğunu düşünmektedir. Öğretmen adaylarının bu konudaki en önemli gerekçelerinin başında 80 öğretmen adayı ile "olayların neden-sonuç ilişkisinin kurulması" ve 21 öğretmen adayı ile "geçmişin mantıksal bir bütünlük çerçevesinde yorumlanması" ilk iki neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında her ne kadar farklı sözcüklerle ifade edilmiş olsa da "geçmişin mantıksal bir bütünlük çerçevesinde yorumlanması"ndan kasıt aslında olayların neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele alınması olarak görülebilir. Buna karşılık 35 öğretmen adayı (%15,3) tarih öğretiminde kronolojinin gerekli olmadığını düşünmektedir. Bunlardan 7 öğretmen adayına göre kronoloji ya da olayların tarih bilgisi "ezber"dir; "ezberlemek de faydasızdır çünkü unutulur". Yine 7 öğretmen adayı tarafından ifade edilen görüşte de "tarihten ders çıkarmak" asıl olandır ve bu çerçevede kronoloji bilgisi ayrıntı gibi görünmektedir. Benzer şekilde 4 öğretmen adayı da olayların tarihleri yerine "olayların neden ve sonuçlarının bilinmesine" vurgu yapmaktadır. Bir diğer ilginç görüş de 5 öğretmen adayı tarafından ifade edilmiştir. Buna göre olayların tarihlerinin kendi tekillikleri içerisinde verilmesi yerine, olayların daha geniş dönemlerin içerisinde yer verilmesinin yeterli olacağı (sözgelimi İstanbul'un Fethi için 1453 yılını bilmek yerine, Yükselme Dönemi'nde olduğunu bilmek gibi) ifade edilmiştir.

TARİH DERSİNİN ÇAĞRIŞTIRDIKLARI

Öğretmen adaylarına sorulan bir diğer açık uçlu soruda ise, onlardan eğitim yaşamları boyunca aldıkları tarih derslerini düşünerek bu dersin çağrıştırdığı 3 duygu, düşünce ya da kavramı yazmaları istenmiştir. Yazılan bu sözcükler İçerik Analizi'ne tabi tutulmuş ve sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo incelendiğinde en çok ifade edilen ilk 4 sözcük şöyle bir bakışı gündeme getirmektedir; Daha çok "savaşlar"dan oluşan "geçmiş" bilgisi olan tarih dersi en genelde "ezber"i gündeme getirmesinden dolayı "sıkıcı"dır. Öğretmen adayları tarafından ifade edilen olumlu sıfatlar arasında "merak, gelecek, gurur/onur, kahramanlık, gerekli, barış, heyecan, ilginç, bilinç, gelişim" ön plana çıkarken, olumsuz ifadeler arasında "zor, karmaşık, unutmak, korku, yalan, hikâye, bilgi yığını, masal" tarihi ve tarih derslerini betimlemekte kullanılmıştır. Görüldüğü gibi tarih dersinin bu sıfatlarla algılanması bu kronoloji yeter(siz)liğini ya da bu kronoloji yeter(siz)liğine neden olan öğrenme ortamı tarih dersinin bu sıfatlarla algılanmasına neden olmuştur demek yanlış olmayacaktır.

Bundan 10-20 yıl sonra yapılandırmacı anlayışa göre oluşturulan tarih derslerinin öğrencilerin kronoloji bilgisine olan etkisini inceleyecek araştırmacılara yukarıdaki sonuçlar sunulmaktadır. Yukarıdaki sonuçlar da kronoloji temelli bir tarih öğretiminin öğrencilerde ortaya çıkardığı sonuçlardır. Duyurulur.

KAYNAKÇA

1 Milli Eğitim Bakanlığı (2004). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi (4.–5. Sınıflar) Programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, s. 46.

2 Milli Eğitim Bakanlığı (2005). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi (6.–7. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, s. 73-75.

3 Araştırmanın bu bölümü, "Öğretmen Adaylarının Kronoloji Becerilerinin Saptanmasına Yönelik Bir Çalışma" adıyla 7-9 Ekim 2010 tarihinde Marmara Üniversitesi'nde düzenlenen *IV. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi*'nde sunulmuştur.

Tablo 7. Tarih dersinin çağrıştırdığı duygu/düşünce/kavramlar

Tarih Dersinin Çağrıştırdığı Duygu/Düşünce/Kavramlar	Sayı
Ezber	88
Sıkıcı	61
Geçmiş	46
Savaş(lar)	31
Merak	11
Osmanlı Devleti, Zor	10
Atatürk	9
Tarih Öğretmeninin Adı	8
Kronoloji, Kültür, Gelecek, Gurur/Onur, Karmaşık	7
Kahramanlık, Milliyetçilik, Unutmak, Korku, Gerekli	6
Barış, Yalan, Heyecan, İlginç, Sübjektif, Anlaşma, Neden-Sonuç, Türk, Olayların Tarihleri, Bilinç, Gelişim	5
Hikâye, Zafer, Tekerrür, Başarı, Azim, Karamsarlık, Bugünü Anlamak, Vatan/Millet Sevgisi, Tecrübe, Ders Çıkarma	4
Bilgi Yığını, Masal, Eski, Fetih, Kendimi/Özümü Tanıma, Empati, Bilgisizlik, Özgürlük, Zaman, Gizem, Milli/Ahlaki Değerler, İstanbul'un Fethi, Anlatım	3

DR. HRİSTO STAMBOLSKİ'NİN ANILARI

1865 İSTANBUL KOLERASI

Özellikle 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin her yönüyle ele alınabilmesi açısından İmparatorluk unsuru Bulgarların kaleminden yazılan anı, yolculuk notu, kent tasviri, süreli yayınlar gibi belgesel ağırlıklı kaynakların çok iyi bilinmesi ve değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Yabancı, ama aynı zamanda "iç"ten bir bakış açısı sunan bu eserlerin Türkçeye kazandırılması kuşkusuz büyük önem taşımaktadır. Dr. Hristo Stambolski'nin anılarının Türkçeye çevrilmesi de aynı bakış açısıyla oldukça önemli bir girişimdir.

ÇEVİRİ:
DOÇ. DR. HÜSEYİN MEVSİM

Okur ve araştırmacılarımızın hizmetine sunulması gereken kaynak eserlerin başında, kanımızca, Dr. Hristo Stambolski'nin,* 1858–1879 yılları arasında İstanbul'da yaşanan ve gelişen bütün gündelik, ayrıca hükümet ve saray bünyesindeki olaylara ışık tutan ve otobiyografik özellik de taşıyan son derece değerli anıları gelmektedir. Çevirisini tamamladığımız ve Türkçe kaynaklarda yer almayan ilginç ayrıntılar içeren bu kapsamlı yapıttan, 1865 yılında İstanbul'u kasıp kavuran büyük kolera salgınıyla ilgili kısmı sunmaktayız.

Gümrük-Haliç kıyısı (Coke Smith'in taslağına göre), J. F Lewis.

Gravürlerle Türkiye.

KOLERA

Mısır hıdivi [İsmail Paşa] İstanbul'a gelmiş ve Emirgân'daki yazlık sarayında kalıyordu. 5 Haziran [1865] günü Mısır'da kolera salgını çıktığı haberini almış ve haremini İskenderiye'den buraya Boğaz'a getirmek için padişahtan ferman rica etmiş. Padişah [Abdülaziz] fermanı çıkarmış ve Muhbir-i Sürur zırhlısıyla hıdivin harem inin getirilmesi emrini vermiş. Hıdiv, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne, fenn-i tedavi muallimi Edward'ın yanında muallim muavini olan özel doktoru Ahmet Bey'e, gemiyle giderek haremine İskenderiye'den İstanbul'a refakat etmesi görevini vermiş. Bundan dolayı Ahmet Bey, Tıbbiye Nazırı ve aynı zamanda başkanı Meclis-i Umur-ı Sıhhıye (Yüksek Sağlık Kurulu, Karantina İdaresi) nazırı olan ve salgın hastalıklardan da sorumlu Arif Bey'den izin istemiş. Böylece Arif Bey İskenderiye'yi kasıp kavuran hastalığın kolera olduğu hakkında zamanında bilgi sahibi olmuş, ancak iki doktorun salgının önlenmesiyle ilgili ne konuştukları bilinmiyor. Dolayısıyla, korkunç kolera salgını, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de muallim muavini olan Ahmet Bey tarafından imparatorluk zırhlısı Muhbir-i Sürur'a âdeta tahta oturtularak, aynı okulun nazırı ve bu arada Meclis-i Umur-ı Sıhhıye Nazırı Arif Bey'in yüksek himayesi altında Mısır'dan getirildi ve İstanbul'a muzafferane bir şekilde girdi. Fener'in karşısında bulunan Tersane'ye, Kasımpaşa kışlalarına, Haliç'teki gemilere, salgına yakalanan mahallelerden paniğe kapılarak kaçanlar aracılığıyla da İstanbul'un uzak ve temiz semtlerine ve Boğaz köylerine yıldırım hızıyla yayıldı. Kaçanları hiç kimse engellemedi, polis de durdurmadı, üstelik polis, beceriksiz hareketleri ve kaçan kişilere, doktorun bilgisi olmadan ve ona danışılmadan rüşvet karşılığı sözde temiz raporu vererek koleranın kentte geniş çapta yayılmasına büyük katkı sağlamış oldu.

KOLERAYLA MÜCADELE

Koleranın aniden ortaya çıkması yöneticileri salgınla mücadele konusunda tamamen hazırlıksız yakaladı. Hükümet nereden başlayacağını bilmiyordu. Alınan önlemler ve organize edilen sağlık personeli yetersizdi. Yabancı ve yerli askerî ve sivil doktorlar ayda 5.000 frank gibi fantastik parayla cezbedilmek isteniyordu, ama yine de engin kent yardımsız ve çaresiz kaldı. O yüzden hükümet, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de emraz-ı umumiye (patoloji) profesörü ve her ikisi de salgın hastalıkları uzmanı olan Dr. Barozzi ile Fauvel'e, mahalle doktorları olarak atanmaları için daha önde gelen öğrencilerini seçmeleri ve hazırlamaları görevini vermek zorunda kaldı. Seçilenler arasında 8 Bulgar öğrenci de vardı, bunlardan biri de bendim. Fakültenin kolera hastanesine dönüştürülen kliniğinde pratik yaparak bir hafta içinde kuramsal ve pratik açıdan gerekli hazırlığı aldık. Ardından da kentin çeşitli mahallelerine 500 frank aylıkla atandık. Ben, kendi isteğim ve ısrarımla Bulgar kilisesinin bulunduğu Fener'e gittim. Esnafından tüccarına kadar bütün Bulgarlar bu kilisenin çevresinde oturuyor ve gerektiğinde her türlü yardıma koşuyorlardı. Bir de, kilisenin üstünde iki odada hemşerim olan İvan Naydenov' kalıyordu. Bu iki odadan birine ben yerleştim.

Buraya yerleşince anladım ki kadercilik, bağnazlık ve korku salgının sur içinde ve dışında, Fener'de ve Balat'ta hızla yaygınlaşmasına büyük katkı sağlamış. Ahalinin mutlaka aydınlatılması ve ne yapması gerektiği konusunda yönlendirilmesi lazımdı. O yüzden ben kilisenin ve karakolun kapısına Türkçe, Bulgarca ve Yunanca kolera hakkında kısa bilgi ve öğütler içeren ilanlar astım.

Adı geçen semtlerde anlatılması güç bir kargaşa, gürültü, ağlayış ve korkunç panik kol geziyordu. Herkes her şeyini bırakıyor, evini terk ediyor, nereye gittiğini ve neyle karşılaşacağını bilmeden gözünün gördüğü yere kaçıyordu. Son nefesini vermek üzere olanlar, "Bu, bir Tanrı cezası, dünyanın sonu!" diyorlardı. Yakınları ise korkudan aklını yitirmiş ve ne konuşacaklarını ve yapacaklarını bilmiyorlardı. Sokak ortasında saçını başını yolan, elinde tuttuğu giysi çıkını yerine 5 aylık biricik çocuğunu kuyuya atan genç bir kadın gördüm. Hastalığın çeşitli evrelerinde bulunan hastaların yattığı evleri ziyaret ettim. Bazıları gözlerini dikerek yardım için ellerini uzatıyor, başkaları donmuş, kurtuluş için yakarıcı gözlerle bakıyordu. Başka evlerde 1 Ağustos'tan beri bekleyen birkaç ceset vardı ve yakıcı İstanbul sıcağında bunlar 3–4 gündür hâlâ kaldırılmıyordu. Sokaklarda da düşen ve kaldıracak kimse olmadığından son nefesini veren insanlara rastlanıyordu. Hükümetin, içinden nasıl çıkacağını bilmediği bu kargaşaya Fener Rum Patriği olan pısırık Sofronius'un Büyükada'ya kaçışı da eklendi. Bu olay sadece Fener mahallesini değil, bütün İstanbulluları umutsuzluğun doruğuna çıkardı ve zaten mecalsiz kalan halk büyük devletlerin elçileri ve Babıâli önünde gösterişli bir gürültü kopardı ve bunlar, patriği Fener'e

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin Demirkapı'daki binası.

Nuri Akbayar Arşivi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*.

döndürme konusunda enerjik önlem almak zorunda kaldılar. Uluslararası bir komisyon kuruldu, komisyonun kullanımına büyük paralar ayrıldı, ölenleri evlerinden çıkarıp onar onar büyük arabalara koyarak Eğrikapı ve Edirnekapı'dan kentin dışına çıkaracak cesur ve kararlı kişilerden gruplar oluşturuldu. Salgın kurbanlarını burada derin ve uzun bir çukura gömüyor ve toprak, kireç ve katranla örtüyorlardı. Ölülerin çıkarıldığı evlerin dezenfekte edilmesi emri geldi, sokaklar temizlendi, en sonunda da eylülde büyük bir yangın çıktı ve İstanbul'un neredeyse yarısını küle çevirdi. Bütün bu önlemler, yaklaşık iki buçuk ay kadar devam eden ve ortalama hesaplamalara göre İstanbul'da 20 bin kişinin hayatını alan salgının sonunu getirdi.

İVAN NAYDENOV İLE KOLERAYA YAKALANMAMIZ

Bütün bu zaman içinde, acemi ve benzer tıbbi ve idarî görevde deneyimsiz olmama rağmen acı çeken insanlara gönülden yardım etmeye koştum. Gece gündüz demeden salgına yakalanan hastaların yardımına koşuyor, yakınlarını tedavi ediyor, moral aşılıyor ve donuklaşmış ve artık soğumuş hastalara öğütler veriyordum. Kısaca, fedakârca koleraya karşı savaşıyordum. Neredeyse ev ev dolaşıyor, hasta ve sağlamları gözetim altında tutuyordum, çünkü salgının kuluçka dönemi üç günden ikiye, hatta bir güne ve saatlere düşmüştü. İki saate düştüğüne de tanık oldum,

Türkçe yayınlanan ilk renkli anatomi atlası "Miftah-ı Teşrih, *Hristo Stambolski, 1874*"

Stambolski'nin *Miftah-ı Teşrih*'inin kapağı.

DR. BÜLENT ÖZALTAY

Türk tıbbının Batıya açılma süreci 17. yüzyılda başlamış ve 19. yüzyılda hızlanmıştır. Buna paralel olarak yine bu devrede başlamış bulunan, yeni bilim anlayışını ifade etmeye yarayacak bir terminolojinin gelişme seyri, Tıbhane-i Âmire devrinden itibaren revaç bulan "yeni usûlde tabip yetiştirmek için yabancı dilde tedrisat gereklidir" anlayışıyla yavaşlatılmış, ancak Türkçe tıp eğitimi hususundaki çabalar ve gelişmeler ile yeniden hız kazanmıştır.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de tedrisatın Fransızca olmasına muhalefet eden, iddia edilenin aksine Türkçenin tıbbi bilimleri ifade etmede yeterli olduğunu savunan bir grup tıp öğrencisinin oluşturduğu Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin amaçlarından biri yabancı dillerdeki tıbbi metinlerin tercüme edilmesi ve derleme mahiyetinde kitapların yazılması olmuştur. Ortak bir terminolojinin bulunmaması, Türkçe tercüme ve telif eserler hususunda karşılaşılan önemli bir mesele olarak telakki edildiğinden, bu eksikliği bertaraf edebilmek için, tıbbi tercüme ve teliflerde aynı kavramlar için aynı ıstılahların kullanılmasını sağlayacak bir çalışmanın yapılması zorunlu görülmüştür. Bu amaçla bir tıp sözlüğü hazırlanması uygun bulunmuş ve bu çalışmanın ürünü olarak "Lügat-ı Tıbbiye" (1873) yayınlanmıştır. Bu süreçte, 1867'de kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de Türkçe tıp eğitimine başlanmasının da kazandırdığı ivmeyle, tıbbın farklı disiplinlerinde Türkçe tercüme ve telif kitapların yayınlanması hız kazanmıştır.

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye üyesi olan ve söz konusu çabalara anatomi alanında yaptığı çalışmalarla katkı sağlayan Dr. Hristo Stambolski, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açıldığında burada Teşrih (Anatomi) Muallim Muavini olarak görevlendirilmiş, Türkçe anatomi dersleri vermiştir. Türkçe bir anatomi kitabının yazılması görevi kendisine tevdi edilen Stambolski'nin hazırladığı kitap (*Miftah-ı Teşrih*) 1874 senesinde yayınlanmıştır. Bir anatomi atlası olarak kabul edebileceğimiz '*Miftah-ı Teşrih*'in 112 sayfası çizim içermektedir. Çizimler 19. yüzyıl öncesi Türkçe metinlerde olduğu gibi şematik değildir ve modern anlamda hazırlanmış ve basılmış ilk Türkçe anatomi kitabı olan Şanizade'nin '*Miratü'l-Ebdan*'ından farklı olarak çizimler renklidir. Kitabın mukaddime bölümünde belirtildiği üzere Prof. Massé'nin Fransızca anatomi atlası (*Petit atlas complet d'anatomie descriptive du corps humain*) '*Miftah-ı Teşrih*'e kaynaklık etmiştir. Çizimler orijinali ile birebir aynıdır.

Stambolski kitabın sonuna temel anatomi terimlerinin yer aldığı 93 sayfalık bir sözlük (*Lügat-ı Teşrih*) eklemiştir. Sözlük bölümünde anatomi terimlerini karşılamak için, genellikle eski metinlerde yaygın olarak kullanılan Arapça ve Farsça kökenli terimlerle yetinilmemiştir. Structure-bünye-yapı; fosse-hufre-çukur; pupille-hadeka-gözbebeği örneklerinde görüldüğü gibi kimi anatomik terimlerin Türkçe karşılıkları da verilmeye çalışılmıştır.

Türkçe anatomi ve tıp eğitiminde önemli bir eksikliği gideren '*Miftah-ı Teşrih*', bir anatomi atlası olarak küçük kabul edilebilecek hacmine rağmen, sözü edilen nitelikleri nedeni ile özel bir öneme sahiptir.

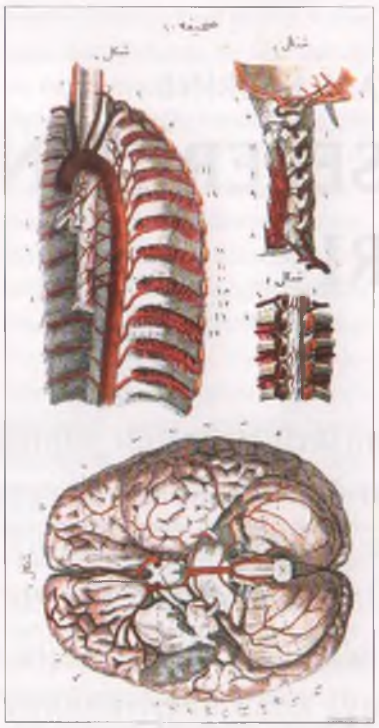
KAYNAKÇA

Stambolski H., *Miftah-ı Teşrih*, Dersaadet, 1290 [1874].

Şehsuvaroğlu B.N., "Anatomi Tarihçemiz ve Dr. Hristo Stambolski", Tıp Fakültesi Mecmuası 1969; 32: 760-7.

Özaltay B. Kara M.A., "19.Yüzyılda Tıp Eğitiminin Türkçeleştirilmesi ve Lügat-ı Tıbbiye". Luctus E. Mat A. Öncel A. Özaltay B. (eds), Arslan Terzioğlu'na Armağan-60.Doğum Yılı Anısına, İstanbul, 1999: 387-407.

o kadar kötüydü bu epidemi. O yüzden zaten ona 'ölümcül salgın' dendi. Kilisenin karşısındaki Metoh'ta[2] bir öğrenci ve bir dizgici hastalandılar, ama 5–6 günde tedavi olup kurtuldular. 8 Ağustos günü, öğleden sonra İvan Naydenov hastalandı ve iki günde buzlaşma periyoduna ulaştı. Ben çok korktum, ama şimdiye dek edindiğim deneyimle, 6–7 günlük tedaviyle onu mutlak ölümden kurtarmayı başardım. Ancak kendim de halsizleştim ve sonuç olarak 18 Ağustos günü koleraya yakalanarak yatağa düştüm. Şimdi de Naydenov, ona uyguladığım tedaviyi bana uygulamaya çalıştı, ama hastalığımın kötüye gittiğini görünce Beyoğlu'na koştu ve tavsiyem üzerine Muallim Dr. Barozzi ve Muallim Dr. Fauvel'i getirdi. Bunlar bedenim ısınıncaya kadar sıcak banyo önerdiler ve böylece öğrencilerini ölümün pençesinden kurtardılar.

Stambolski'nin *Miftah-ı Teşrih* kitabından anatomi çizimleri.

MEKTEB-İ TIBBİYE-İ ŞÂHÂNE'YE YENİ NAZIR

Kolera salgınının sonuna kadar Fener'de kaldım, sağlık gözlem raporu düzenledim ve bunu Dahiliye Nezareti'nde toplantı halinde olan Uluslararası Sağlık Konferansı[3] başkanına sundum. Burada, konferansın başkan yardımcısı olan Muallim Dr. Fauvel'den, konferansın, Sadrazam Fuat Paşa'ya, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne nazırının koleranın İstanbul'a gelmesinin başlıca suçlusu olarak gösterildiği bir rapor sunduğunu ve bunun üzerine sadrazamın da nazırın görevine son verdiğini öğrendim. Yerine de padişah fermanıyla, enerjik ve nezaretler arasında etkili olan Dr. Salih efendi atanmış. Yeni nazırın önerisiyle okulun, şimdi kolera hastanesine dönüştürülen eski Kumbarahane(Humbarahane kışlası) binasından, Beyoğlu'ndaki eski yerine, yeni yapılan Şâhâne, güzel ve geniş Galatasaray'a taşınacağını da öğrendim.

DOÇ. DR. HÜSEYİN MEVSİM
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ BULGAR DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DİPNOTLAR

* Dr. Hristo Stambolski – 1843 yılında Kazanlık (Kızanlık) kasabasında tüccar bir ailede dünyaya gelir. 1858'de, Osmanlı ordusuna askerî doktorlar yetiştirmek amacıyla İstanbul'da kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Harbiye'de eğitime başlar. 1865 kolerasında fedakârca hastaları tedavi eder ve hatta kendisi de salgına yakalanır. 1867'de tifüse karşı verdiği başarılı mücadeleden dolayı Mecidiye nişanıyla ödüllendirilir. Bu arada İstanbul Bulgar topluluğun bütün etkinliklerinde boy gösterir, özellikle tutucu kanadında yer aldığı bağımsız Bulgar kilise savaşımında etkin rol üstlenir. Eski Arapça tıp terminolojisini inceler ve bunu Türkçeye uyarlar. 1875'te adı geçen okulda anatomi ve histoloji profesörü olur. Fransızcadan Türkçeye tıp atlasları ve temel anatomi kitapları çevirir. Bulgar bağımsızlık hareketinde yer aldığı suçlamasıyla Yemen'e sürgün edilir (1877). Buradan ülkesine döner ve önce Doğu Rumeli Eyaleti'nde, daha sonra Bulgaristan Prensliği'nde önemli devlet görevleri üstlenir, ayrıca ülkesinde sağlık sistemini düzenler. 1932 yılında yaşamını yitirir.

1 İvan Naydenov (1834–1910) – İstanbul'da Bulgarca gazeteler yayımlayan ve öğretmenlik yapan Bulgar aydınlanmacı.

2 Metoh (Kâgir, Kevgir) – Yapımı 1850'de tamamlanan ve zaman içinde okul, okuma yurdu, yurt gibi işlevler gören, bugün Aziz Stefan Kilisesi'nin karşısında bulunan üç katlı taş bina.

3 İstanbul'da toplanan bu konferansın ilk oturumu 13 Şubat 1866 günü Hariciye Nazırı Ali Fuat Paşa tarafından açıldı. Konferans hakkında ayrıntılı bilgi için: Handan Kılınç: *Cholera, Control and Sanitary Discourse in the Istanbul International Sanitary Conference of 1866*. Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2005.

MYRA

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

NİCOLAS VATİN'İN KİTABI ÜZERİNE

ZİGETVAR SEFERİ'NİN HOŞ SIRLARI

SİNEM ERDOĞAN

Nicolas Vatin'in 1-147. varakların transkripsiyonunu yaptığı ve Fransızcaya çevirdiği Feridun Ahmed Bey'in Nüzhetü'l Esrar *Topkapı Sarayı H 1339 numarada kayıtlı olan, toplam 304 varaktan meydana gelen minyatürlü nüshadır. Nicolas Vatin kitabın giriş bölümünde sefere sebep olan olaylara değinir, Sokollu Mehmed Paşa ve Feridun Bey hakkında bilgiler verir, eserdeki olayların kronolojisini sunar ve belki de en önemlisi eserin kendi tarihselliği içinde nasıl değerlendirilebileceğine ışık tutar.*

Nicolas Vatin, Feridun Bey, *Les Plaisants Secrets de la Campagne de Szigetvar*, édition, traduction et commentaire des folios 1 a 147 du *Nüzhetü'l Esrari'l Ahbar der Sefer-i Sigetvar*. Neue Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes Bd. 2., Wien: Lit, 2010.

Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminin son günlerine ve oğlu II. Selim'in (1566-1874) hükümdarlığının ilk günlerine rastlayan Sigetvar Seferi askeri bir başarı olarak değerlendirilmesinin yanı sıra saltanatın sefer sırasında el değiştirmesine tanıklık etmesi açısından Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahiptir. Sultanların seferdeyken hayata veda etmeleri erken dönem Osmanlı tarihi düşünüldüğünde örneğine rastlanmamış bir durum değildir ancak Sigetvar Seferi'ni diğerlerinden ayıran yeni sultanın babasının tahtını devralmak ve bir anlamda resmi olarak hükümdarlığını ilan etmek için sefere bizzat iştirakidir. Sultan II. Selim döneminde yazılan birçok kronikte ve resimli tarihte bu sefer konu edinilmiştir ancak sefer anlatılarının ilki olan Feridun Ahmed Bey'in (ö. 1583) yazdığı *Nüzhetü'l Esrari'l Ahbar der Sefer-i Sigetvar* isimli kronik, yazarının kimliği ve içeriği dolayısıyla diğerlerinden farklı bir yere sahiptir. Sefer sırasında sadrazam olan Sokollu Mehmed Paşa'nın (ö. 1579) 1553 yılında hizmetine giren ve sefer esnasında Paşa'nın sır kâtibi olarak yanında bulunan Feridun Ahmed Bey eserini 13 Recep 976/1 Ocak 1569 yılında bitirdiğini söyler, yani eser seferden kısa bir zaman sonra kaleme alınmıştır. Sefer sonrası hizmetlerinden ötürü kendisine tımar bağlanıp müteferrikalığa terfi ettirilen Feridun Bey, aynı hamisi olan Sokollu Mehmed Paşa gibi Sultan II. Selim devrinde kariyerinin en parlak günlerini yaşar; 1570 yılında reisü'l-küttab, 1573 yılında ise nişancılık rütbesine getirilir. Feridun Bey'in kalemiyyenin en üst kademelerinde görevlerde bulunmuş olması hem erişebileceği belgelerin çeşitliliği, hem de tanıklık edebileceği olaylar düşünüldüğünde yazdığı eserleri şüphesiz daha önemli kılar. Örnek olarak Zigetvar Seferi'nin öncesinde meydana gelen olayları anlatan tek kronik Feridun Bey'in *Nüzhet'ül Esrar*'ıdır. Ve diğer sefer anlatılarından farklı olarak bu eserde; devlet kayıtları, sultanlara ait mektuplar, fermanları bir araya getirdiği *Münşeatü's Selâtin* (982/1574) isimli eserindeki gibi, devlete ait birçok dokümana, mektuba yer vermiştir Feridun Bey.

Nicolas Vatin'in 1-147. varakların transkripsiyonunu yaptığı ve Fransızcaya çevirdiği *Nüzhetü'l Esrar* Topkapı Sarayı H 1339 numarada kayıtlı olan, toplam 304 varaktan meydana gelen minyatürlü nüshadır. Vatin bunun dışında eserin çok daha geç tarihlerde yazılmış olan üç farklı nüshasının mevcut olduğunu söylemektedir ve bu kadar az kopyası olmasının eserin az bilinmesine işaret ettiğini belirtir. Nicolas Vatin kitabın giriş bölümünde sefere sebep olan olaylara değinir, Sokollu Mehmed Paşa ve Feridun Bey hakkında bilgiler verir, eserdeki olayların günbegün kronolojisini sunar ve belki de en önemlisi eserin kendi tarihselliği içinde nasıl değerlendirilebileceğine ışık tutar. Vatin, Başbakanlık ve Viyana devlet arşivlerindeki kayıtları ve dönemde yazılmış olan kronikleri kullanarak Feridun Bey'in anlatısına karşılaştırmalı bir bakış sunarken aynı zamanda da eserin yazılma amacı, vermek istediği mesaj/mesajlar ile ilgili tahliller yapmakta, bunları metin boyunca dipnotlarla okuyucuya sunmaktadır.

Metnin kendisine bakıldığında Feridun Bey'in sefere çıkma sebeplerini

anlatarak başladığı eserde daha ilk sayfalardan başlayarak güçlü bir Sokollu Mehmed Paşa imgesi hissedilmektedir. Eserin başında İmparator II. Maximilian'ın (1562-1576) elçileriyle Sokollu Mehmed Paşa'nın görüşmesi gibi sefere sebep olan olayları anlatan Feridun Bey, ilerleyen sayfalarda seferin gün gün kronolojisini verir. Eserin 88 sayfalık bu kısmını, Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüyle başlayan 16 sayfalık bir ara bölüm takip eder ki Feridun Bey burada sultanın ölümünün üzüntüsünü şiirsel bir dille kaleme alıp, daha sonra yeni sultana ve sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'ya övgülerini sunar. Bu bölümden sonra II. Selim'in tahtı devralmaya gelişine kadarki olaylar konu edilir ki bu anlatı 118 sayfayla metnin tamamının üçte birinden fazlasını kapsar. Burada Feridun Bey, Sokollu Mehmed Paşa tarafından Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünün saklanmasını ve bu esnada devlet işlerinin hamisi tarafından tahtın sahibi gelene kadar vekâleten nasıl başarılı ve adaletli bir şekilde idare edildiğini anlatır; yani seferin iç yüzünü ve sırlarını ifşa eder. Uzunluğundan da anlaşılacağı gibi eserin asıl konusunu bu bölüm teşkil eder, yani adı göz önüne alındığında Zigetvar Seferi'ni anlatması beklenen eserin asıl konusu sefer değil, saltanatın devredilmesi ve daha da önemlisi bu süreci yöneten Sokollu Mehmed Paşa'nın buradaki rolüdür. Bundan sonra ordunun geri yürüyüşü ve Selim'in Belgrad'da ordunun başına geçmesinden sonra birlikte İstanbul'a dönmeleri anlatılır. Ve bununla birlikte Vatin'in ele aldığı 147 varaklık kısım sona erer, Feridun Bey'in eserinin kalan kısmında ise Sultan II. Selim'in hükümdarlığının ilk iki yılı konu edinmiştir.

Feridun Bey bu eserini Sultan II. Selim'e ithaf etmiştir ancak hem içerik hem de Feridun Bey'in hamisi olduğu düşünüldüğünde eseri yazdıran kişinin büyük ihtimalle Sokollu Mehmed Paşa olduğu sonucuna varılmaktadır. Eserin vermek istediği mesaj en basit şekliyle Sokollu Mehmed Paşa'nın saltanatın sorunsuz bir şekilde aktarımındaki büyük gayretleri ve hizmetleridir. Buna paralel olarak Sokollu Mehmed Paşa ve yeni sultan arasındaki herhangi bir fikir ayrılığı ya da çekişmeye yer vermez Feridun Bey eserinde. Feridun Bey gibi bizzat Zigetvar Seferi'ne katılan ve yazdığı kronikte bu sefere yer veren tarihçi Selaniki Efendi'nin aktardığı, tahtın devredilmesi sürecinde yeni sultanın maiyeti ve Sokollu Mehmed Paşa arasındaki gerilimden Feridun Bey hiç bahsetmez; İstanbul'a dönüşte ordunun isyanından son anda dönülecek kadar ciddiyete varan olayları ise önemini azaltarak aktarır. Yani Feridun Bey'in kaleminden görünen tamamen pürüzsüz ve gerilimsiz bir süreçtir ve bunu sağlayan kişi Sokollu Mehmed Paşa'dır. Feridun Bey bazen de hamisinin devletin işleyişindeki önemini geçmişteki hizmetlerini hatırlatarak yapar. Mesela ordunun İstanbul'a dönüşünü anlatırken Feridun Bey metinde bir ara tarih içinde geri dönüş yaparak, Sultan I. Selim (1512-1520) ve I. Süleyman zamanlarında yapılan seferleri anlatmaya başlar ve on üçüncü sefer olarak sıraladığı 1559 yılında şehzade Bayezid'in (ö.1561) isyanı üzerine kendisiyle yapılan savaşı uzunca anlatır. Şüphesiz bu bilinçli geri dönüşteki amaç o sırada şehzade Selim'in yanında bulunan ve faydalar gösteren Sokollu Mehmed Paşa'nın bu önemli hizmetini hatırlatıp aralarındaki bağın ne kadar eskiye dayandığını vurgulamaktır.

Metinde çeşitli vesilelerle hamisinin önemini ve rolünü vurgulayan Feridun Bey bazen de kendisine atıfta bulunur, kendi hizmetlerinden bahseder, bir anlamda yeni sultana Sokollu Mehmed Paşa'nın yanı sıra kendi önemini de göstermek istemektedir. İlginç bir nokta, metinde Feridun Bey'in Kanuni Sultan Süleyman'ın kendi eliyle sadrazamına hitaben yazdığı tezkirede sultanın kendisini müteferrikalığa terfi ettirdiğini söylemesidir. Bu tezkirenin gerçekliği ya da olayın doğruluğu tartışmaya açık olsa da gerçek olan bir şey varsa bu da sefer dönüşü Feridun Bey'in gerçekten bu pozisyona yükseldiğidir. Bu da eserin bir amacının da yazarın kendi pozisyonunu meşrulaştırmak olduğuna işarettir.

Feridun Bey'in eseri sefer kronolojisi ve seferi takiben meydana gelen olaylar açısından değerlendirildiğinde hakikate uygun bir anlatı içermektedir. Ancak unutmamak gerekir ki doğruluk ya da temsil edilen konu veya kişi her zaman anlatıcının kimliğine, yaşadığı zamana, yazma amacına ve hatta metnin yazılmasında etkili olan kişiye göre şekillenir. Bu açıdan bakıldığında Feridun Bey'in metni çok değerlidir. Feridun Bey'in bulunmuş olduğu pozisyon yani Sokollu Mehmed Paşa'nın hizmetinde olması ve de belki daha önemlisi hamisinin o esnada devlet hiyerarşisinin en tepesinde bulunması eserin üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Ancak bütün bunlar Feridun Bey'in *Nüzhetü'l Esrar*'daki tek amacının hamisini övmek olduğunu göstermez. Çok katmanlı olarak değerlendirebileceğimiz bu metin ne tamamen Sokollu Mehmed Paşa'nın, ne Sultan Selim'in ne de yazarın kendisinin amaçlarına hizmet etmektedir, tersine aslında hepsini birden içermektedir.

Nicolas Vatin'in araştırmacılara kazandırdığı Feridun Bey'in *Nüzhetü'l Esrari'l Ahbar der Sefer-i Sigetvar*'ını, konu edindiği olayların önemi, gerçekliği ya da metnin kendi içinde tutarlılığı bakımından ele almak mümkündür. Bunun yanı sıra bu metin birden fazla kişinin amacına hizmet etmesiyle tarihsel metin üretim sürecinde yazarın rolü, yazar-hami ilişkisinin belirleyiciliği ya da kısıtlayıcılığı ve metinlerin kendi tarihsellikleri içindeki anlamı nedir gibi sorulara cevap vermesi ya da en azından bu kavramların sorgulanmasına yol açması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu açıdan Nicolas Vatin'in bu metnin kritikli bir edisyonunu ve tercümesini sunması önemli bir eksikliği gidermiş, metni geniş bir kullanıcı kitlesine açmıştır. Son olarak, eserin 147. varaktan sonraki kısmının da araştırmacılara kazandırılması ayrıca eserde yer alan 20 minyatürü de içeren bir tıpkıbasımının yayınlanması eserin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine imkân sağlayacağından bunun en kısa zamanda gerçekleşmesi çok yerinde olacaktır.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ZİHNİYET, SİYASET VE TARİH

ÜMİT KURT

Toplumun gündemindeki farklı konular üzerine yazılan yorumların derlendiği Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih *kitabı Şükrü Hanioğlu'nun Bağlam Yayınları'ndan çıkan son kitabıdır. Kitaptaki yazılar: din, bilim, bilimcilik, modernlik, çağdaşlaşma, zihniyetler, aydınlar, seçkincilik, entelektüeller, basın, üniversite, siyaset, demokrasi, kimlik, cumhuriyet, dış siyaset, tarih gibi geniş bir konu yelpazesinden son dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet tarihine dair önemli tespitleri içeriyor.*

Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, Bağlam Yayınları, 2010.

Tarihsizlik bu toplumun uzun yıllar belleğine ilmek ilmek örüldü. Zira bize tarihimizin en doğru ve en mükemmel olduğunu vaaz edenler açısından tarihle hesaplaşmak gibi bir sorun yoktu. Yapılması gereken 'şanlı' ve 'zaferlerle örülü' tarihimize içeriden ve dışarıdan gelecek saldırılara karşı tarihimizi 'savunmak' ve karşıt tarihlerle 'kavga' etmekti.

Böylesine bir yaklaşımın en önemli sorunlarından birisi, tarihsel gerçekliğin objektif olarak tespit edilmesinin mümkün olduğu varsayımını da içermesi ve bunun sonucunda gri alanlar tanımamasıdır. Bütün bir tarihe noktasal ve biçimsel bir perspektifle yaklaşan böyle bir zihniyet pek tabii tarihin akışı içerisindeki süreklilikler ve sıçramalar şeklinde cereyan eden diyalektik süreci görmezden gelir. Bu sadece akademik bir soru olmayıp toplumsal dengeler açısından ziyadesiyle önemlidir. Tarihin öneminin tarihsizlikle belirtildiği bir toplumda bu dengeleri sağlıklı biçimde kurmanın imkânı yoktur.

Nasıl günümüzde gerçekleşen olayları değişik bakış açılarından yorumlara tabi tutabiliyorsak, tarihi yorumlama alanında da benzeri bir esnekliğe sahip olabilmemiz gerekiyor. Tarihsizliğin, yani tarihin günümüzün ayrılmaz parçası haline getirilmesi ve bu vasıtayla güncelin oluşumunun kaçınılmazlığının vurgulanmasının yarattığı temel sorun, bunun retrospektif şekilde yarattığı teleolojik geçmişin 'mükemmellik', 'hatasızlık', 'lekesizlik', benzeri asr-ı saadet dönemini çağrıştıran sıfatlarla gerçeküstü bir karaktere sahip kılınmasıdır.

Tarihe böyle yaklaşmak ise tarihin etrafında şekillendirdiği bireyleri insanüstülük mertebesine yükseltirken, 'devlet' ilahi bir kuruma, 'millet' de adeta bireylerden meydana gelmemiş ve gelmeyen, bir çeşit yaratığa dönüştürülmektedir. Bu kadar uzun bir girizgâha kalkışmamızın sebebi bilhassa İttihad ve Terakki Partisi/Cemiyeti ile ilgili yaptığı değerli çalışmalarla eleştirel tarihçilik anlayışına özgün katkıları olan saygıdeğer tarihçimiz Şükrü Hanioğlu'nun Bağlam Yayınları'ndan çıkan son kitabı "*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*".

Bu çalışma, 2002 sonundan 2006 yazına kadar *Zaman* gazetesinde yayınlanan elli beş adet yorum ile 2003 yılında *Milliyet* gazetesi için hazırlanan bir değerlendirme yazısını kapsıyor. Yazılar din, bilim, bilimcilik, modernlik, çağdaşlaşma, zihniyetler, aydınlar, seçkincilik, entelektüeller, basın, üniversite, siyaset, demokrasi, kimlik, cumhuriyet, dış siyaset, tarih, Ermeni meselesi, İttihad ve Terakki'den Cumhuriyet'e gelişmeler gibi geniş bir konu yelpazesinden son dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet tarihine dair önemli tespitleri içeriyor.

Hanioğlu'nun yukarıda bahsi geçen alanlarda yazmış oldukları bu ya-

zıların sahih anlamda birer gazete yazısı olmasının çok ötesinde, ciddi, analitik ve akademik düzeyde yazılar olduğunu; tarihselliğinin yanında güncele de dokunan bir bakış açısıyla kaleme alındığını söylemek mümkün. Hanioğlu'nun kitabındaki yazıların temel gönderim noktalarından birinin ve belki de en önemlisinin Türkiye toplumunun tarihle olan ilişkisinin tarihisizlik üzerine kurulması olduğunu iddia edebiliriz.

İlginç olan Hanioğlu'nun altını çizdiği bu parametrenin Türk toplumunun ulus-devlet inşası sürecinden beri tarihe yaklaşımıyla tam bir uyum içinde olması. Kendisine bilimsellik ve nesnel gerçeklik atfedilen, alternatifsizlikle kutsanan bu tarih, günümüz için mesele yaratmaması amacıyla mevcut gerçeklik açısından yeniden düzenlenmiş, buna uymayan, sıkıntı yaratabilecek ayrıntıları ayıklamış ve mükemmelleştirmiştir. Bu süreci ulus-devletin inşa sürecine paralel olarak 'yarattığı' ideolojik tarih anlayışı veya daha popüler bir söylemle ifade etmek gerekirse 'resmi tarih tezi' olarak tanımlamak mümkündür. Tam da bu noktada, Hanioğlu kitabından böyle tarihsiz ve içeriksiz bir 'tarih perspektifinin' handikaplarını çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet'in Osmanlı mirasından radikal bir kopuşu temsil ettiği genel kabul gören bir yaklaşımdır. Ancak, bu yaklaşımı savunan entelektüellerin göremediği veya görmek istemediği şey tarihi süreci kendi akışı içinde ele alarak değerlendirmek yerine her şeyi değişen yeni toplum fikrini desteklemek amacıyla istedikleri asırdan seçtikleri örneklerle zıt kategoriler yaratmaktadırlar. Buna en güzel örneği yine bu çalışmasında Hanioğlu vermektedir: Örneğin, oldukça yaygın olarak kullanılan bir söyleme göre Cumhuriyet, mevcut 'ümmet' yapısını ortadan kaldırarak 'vatandaş'ı yaratmış, 'teokrasinin' yerine ise 'halk iktidarına' müstenit bir siyasi yapı getirmiştir.

Hanioğlu'nun da altını çizdiği üzere, böylesi kategoriler yaratanlar için son dönem Osmanlı toplumunun nasıl olup da anayasal belgeye sahip olabildiğini, Mebusan kürsüsünde konuşan hatiplerin sözlerine neden 'Osmanlı Vatandaşlarım' diye başladıklarını, "Şura-yı Devlet'in Birinci Dünya Savaşı'nın en zorlu günlerinde düşmana yardım eden Arap asairinin mallarını devleti desteklemeyen kabilelere dağıtmak isteyen İttihad ve Terakki hükümetini nasıl hukuka aykırılık gerekçesiyle durdurduğunu" (s. 225) açıklamak oldukça zordur.

Dolayısıyla burada Hanioğlu'nun işaret ettiği üzere hiçbir toplumun tarihsel bir boşluk içinde yaşayabilmesi, tarihi silerek sıfırdan yeni bir yaşama başlayabilmesi mümkün değildir. Ancak, toplumlar hareket halinde olan varlıklar olarak sürekli değişirler ve bu değişimler, tarihi

Kız bu nasıl kıyafet? Utanmaz mısın? Bu asr-ı terakkide sen utan kıyafetinden.

Hayal Mecmuası, 17 Haziran 1875).

törpüleyerek bunları, değişim ölçüsüne paralel biçimde, gitgide daha az hissedilir hale getirirler. Tarihi kopma noktaları diyebileceğimiz büyük dönüşümler ise bu süreci hızlandırır (s. 226).

Cumhuriyet öncesi Osmanlı devlet yapısı ve bürokratik örgütlenmesi ile kendini 'ilerlemeci tek parti' olarak görmeye başlayan İttihad ve Terakki'nin modern Türkiye'nin yapılanmasında, kökleri Tanzimat'a kadar inen Hanioğlu'nun Şerif Mardin gibi kameralist zihniyet ile Le Bonist seçkincilik olarak tasvir ettiği, toplumu 'halk için ama halka rağmen', yukarıdan aşağıya yeniden düzenlemeye çalışan Cumhuriyet aydınları üzerinde ve Osmanlı entelektüel çevrelerinde yaygın kabul gören "Feurbach sonrası kaba Alman materyalizmiyle, pozitivizmin popülerleştirilen şekillerinin" (s. 226) toplumsal ilerlemeyi bir din-bilim çatışması olarak sunan yaklaşımlarının Cumhuriyet ideolojisinin şekillenmesinde ne denli etkili olduğu aşikârdır.

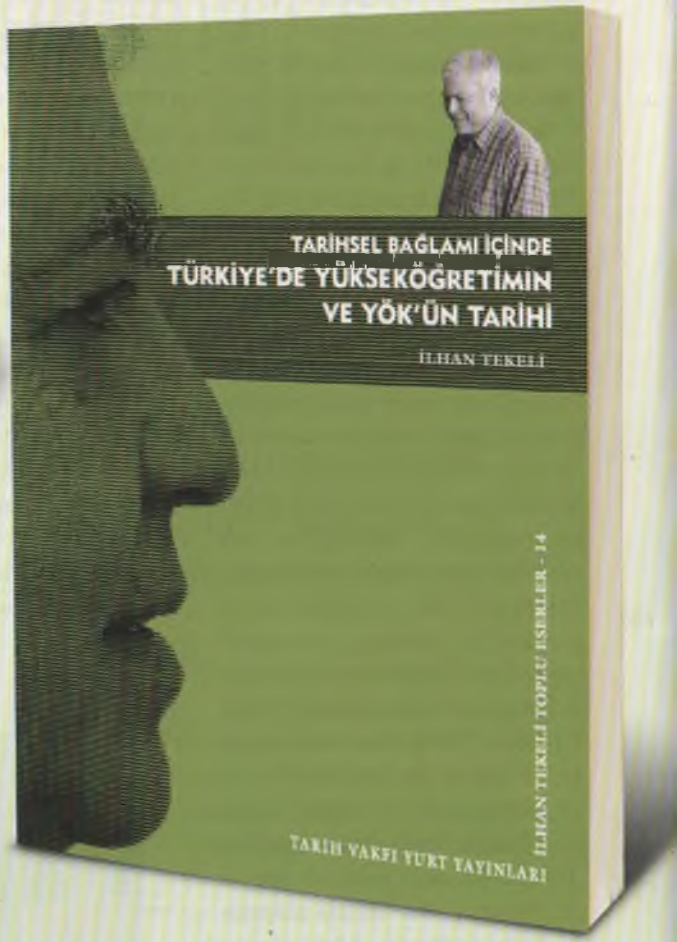
Buradaki temel mesele Hanioğlu'nun bu eserinde göstermeye çalıştığı gibi böylesi bir örgütlenmenin ve ideolojinin günümüz ölçülerinde demokratik olarak kabul edilecek bir topluma geçiş için gerekli ortamı sağlamaktan oldukça uzak kaldığıdır.

Ez cümle, bu derlemedeki yazıların hepsi toplumumuzu ilgilendiren can alıcı meseleleri tahlil ederken pragmatizmin sağladığı konformizme teşne olmadan, meseleleri şahıslar ekseninde, güncel koşullar etrafında açıklamak yerine, onları tarihi gelişim, kültürel eğilim ve etkileşimler bağlamında yakalamaya çalışmaktır. Bu sayede, Hanioğlu belirli bir mekanik sebep-sonuç ilişkisini, tespit, ispat ve benimsetmek yerine, meselelerin çok yönlü, girift ve ancak tarihi sürecin de anlaşılabilmesiyle tahlil edilebileceklerini göstermeyi hedeflemektedir. Bu sayede, Hanioğlu Türkiye toplumunu analiz ederken tarihselliği bir an bile gözden kaçırmamıştır. Kitabın, erdemini tam da bu noktada ifşa ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

ÜMİT KURT
CLARK ÜNİVERSİTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

İlhan Tekeli Toplu Eserler I- XIV

30 Ekim
7 Kasım 2010
29. İSTANBUL
KİTAP FUARI
3. SALON
310 NO'lu
stanttayız.

XIV. Kitap
TARİHSEL BAĞLAMI İÇİNDE TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMİN VE YÖK'ÜN TARİHİ

Ekim 2010, ISBN 978-975-333-255-2,
400 sayfa, 28 TL

Toplu Eserlerin on dördüncüsü, İlhan Tekeli'nin değişik tarihlerde Türkiye'de yükseköğretimin tarihi konusunda yazdığı yazıları bir araya getiriyor. Bu yazılarla Osmanlı döneminde ilk yüksek okulların ortaya çıkışından günümüze kadar uzanan bir süreklilik büyük ölçüde kurulmuş oluyor.

Bu bütünlüğün kurulmasında, ayrıntılı bir biçimde YÖK tarihinin yer almış olmasının payı yüksek. Türkiye'de YÖK üzerine çok konuşulmuş olmasına karşın, YÖK'ün tarihi yazılmamıştı. Tekeli'nin kitapta yer alan yazısı bu bakımdan bir ilk.

I. Kitap
BİRLİKTE YAZILAN VE ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU
Ekim 2007, ISBN 978-975-333-212-5
278 sayfa, 19 TL

II. Kitap
TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK VE BÖLGE PLANLAMA YAZILARI
Şubat 2008, ISBN 978-975-333-217-0
334 sayfa, 24 TL

III. Kitap
GÖÇ VE ÖTESİ
Eylül 2008, ISBN 978-975-333-221-7
236 sayfa, 18 TL

IV. Kitap
CUMHURİYETİN BELEDİYECİLİK ÖYKÜSÜ (1923-1990)
Şubat 2009, ISBN 978-975-333-226-2
358 sayfa, 26 TL

V. Kitap
KÜLTÜR POLİTİKALARI VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DOĞAL VE TARİHİ ÇEVREYİ KORUMAK
Ağustos 2009, ISBN 978-975-333-230-9
322 sayfa, 23 TL

VI. Kitap
KENTSEL ARSA, ALTYAPI VE KENTSEL HİZMETLER
Ekim 2009, ISBN 978-975-333-231-6
202 sayfa, 16 TL

VII. Kitap
AKILCI PLANLAMADAN, BİR DEMOKRASİ PROJESİ OLARAK PLANLAMAYA
Ekim 2009 ISBN 978-975-333-233-0
374 sayfa, 27 TL

VIII. Kitap
MODERNİZM, MODERNİTE VE TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA TARİHİ
Kasım 2009, ISBN 978-975-333-234-7
236 sayfa, 18 TL

IX. Kitap
İSTANBUL VE ANKARA İÇİN KENT İÇİ ULAŞIM TARİHİ YAZILARI
Şubat 2010, ISBN 978-975-333-239-2
286 sayfa, 21 TL

X. Kitap
MEKANSAL VE TOPLUMSAL OLANIN BİLGİBİLİMİ YAZILARI
Mart 2010 ISBN, 978-975-333-241-5
304 sayfa, 22 TL

XI. Kitap
SANAYİ TOPLUMU İÇİN SANAYİ YAZILARI
Ağustos 2010, ISBN 978-975-333-248-4
356 sayfa, 25 TL

XII. Kitap
GÜNDELİK YAŞAM, YAŞAM KALİTESİ VE YERELLİK YAZILARI
Ağustos 2010, ISBN 978-975-333-249-1
226 sayfa, 17 TL

XIII. Kitap
KONUT SORUNUNU KONUT SUNUM BİÇİMLERİYLE DÜŞÜNMEK
Ekim 2010 , ISBN 978-975-333-253-8
272 sayfa, 20 TL

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı, Değirmen Sok. No:15, 34134 Eminönü/İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

İş Bankası Kültür Yayınları'nda tarih...

İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi.
Oluşum Yılları (1453-1566)

Minna Rozen Çev: Serpil Çağlayan
542 Sayfa/ 22 TL

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları